

Олена Скорук

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА**

Конспект лекцій

Луцьк – 2021

УДК 334.72-049.5:657(07)

С 44

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Протокол № 4 від 14.12.2021 р.)

Рецензенти: *Куцай Н. С.*, к. е. н., доцент кафедри менеджменту Луцького національного технічного університету;

Волинець І. Г., к. е. н., доцент кафедри менеджменту і адміністрування Волинського національного університету імені Лесі Українки

Скорук О. В.

С-44 *Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства:* конспект лекцій. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 94 с.

У виданні узагальнено теоретико-методичні аспекти і практичні інструменти обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Рекомендовано студентам другого (магістерського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання спеціальності 071 «Облік і оподаткування» освітньо-професійної програми «Облік і оподаткування». Конспект лекцій може буде корисним для студентів інших освітньо-професійних програм.

УДК334.72-049.5:657(07)

© Скорук О. В., 2021

© Волинський національний університет
імені Лесі Українки, 2021

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Теоретико-методичні основи економічної безпеки підприємства	6
Тема 2. Система економічної безпеки підприємства	22
Тема 3. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки як механізм забезпечення ефективної діяльності підприємства	30
Тема 4. Обліково-аналітична діяльність у системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства	38
Тема 5. Обліково-аналітична інформація в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства	44
Тема 6. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах невизначеності та ризику його діяльності	50
Тема 7. Звітність як інформаційна база обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства	66
Тема 8. Інформаційні технології обробки даних у системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства	69
Тема 9. Обліково-аналітичне забезпечення складових економічної безпеки підприємства	73
Тема 10. Формування та реалізація стратегії економічної безпеки підприємства на основі обліково-аналітичного забезпечення	79
Список використаних джерел	92

ВСТУП

З кожним роком роль обліково-аналітичної діяльності об'єктивно зростає. Сучасні форми ведення господарської діяльності включають у себе багатофункціональну систему оцінювання загроз та ризиків на підприємстві, що у свою чергу створює необхідність удосконалення методів та інструментів обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств.

Навчальна дисципліна «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства» спрямована на формування фахових компетенцій щодо: вивчення теоретичних основ економічної безпеки підприємства; формування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства та отримання достовірної інформації для управління економічними процесами підприємства при виборі напрямів підтримання його безпеки та стійкого розвитку; оцінювання рівня економічної безпеки підприємства; розробки та реалізації стратегії економічної безпеки як складової його загальної стратегії розвитку.

Мета навчальної дисципліни — формування у студентів базових теоретичних знань та практичних навичок організації обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, а також оволодіння навичками аналізу причин та умов виникнення основних суспільно-небезпечних явищ у діяльності підприємства.

Основними *завданнями* вивчення дисципліни «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства» є навчити студентів правильно й раціонально використовувати принципи формування обліково-аналітичної інформації як підґрунтя прийняття управлінських рішень у системі економічної безпеки підприємства; забезпечити можливості набуття ними вмінь застосувати відповідні методи й прийоми бухгалтерського обліку та фінансового аналізу в процесі обліку, бюджетування та оцінювання ефективності діяльності, пов'язаної із забезпеченням стійкого та безпечного функціонування вітчизняних підприємств.

Згідно з освітньо-професійною програмою здобувачі освіти в результаті вивчення курсу «Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства» набудуть таких компетентностей:

Загальні компетентності (ЗК):

- ЗК04. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

- СК01. Здатність формувати та використовувати облікову інформацію для прийняття ефективних управлінських рішень на всіх рівнях управління підприємством в цілях підвищення ефективності, результативності та соціальної відповідальності бізнесу.

- СК02. Здатність організовувати обліковий процес та регламентувати діяльність його виконавців у відповідності з вимогами законодавства та менеджменту підприємства.

- СК05. Здатність застосовувати методи і методики аналітичного забезпечення сучасних систем менеджменту з урахуванням стратегії розвитку підприємства в умовах невизначеності, ризику та/або асиметричності інформації.

Програмні результати навчання (ПРН):

- ПР04. Організувати, розвивати, моделювати системи обліку і координувати діяльність облікового персоналу з урахуванням потреб менеджменту суб'єктів господарювання.

- ПР06. Визначати інформаційні потреби користувачів облікової інформації в управлінні підприємством, надавати консультації управлінському персоналу суб'єкта господарювання щодо облікової інформації.

ТЕМА 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 1.1. Сутність економічної безпеки підприємства
- 1.2. Складові економічної безпеки підприємства, їх характеристика
- 1.3. Принципи забезпечення економічної безпеки підприємства
- 1.4. Задоволення інтересів як основа забезпечення економічної безпеки підприємства
- 1.5. Негативні чинники впливу на економічну безпеку підприємства
- 1.6. Методичні підходи до оцінки безпеки підприємства

1.1. Сутність економічної безпеки підприємства

Термін «безпека» сьогодні розглядають як одну з найвагоміших проблем окремої людини, підприємства, регіону, держави та світової спільноти загалом. Категорія «безпека» безупинно розвивається, а її зміст поступово змінюється й ускладнюється.

Поняття «безпека» (за тлумачним словником В. Даля) – це відсутність загрози, збереженість, надійність, тобто відсутність будь-яких загроз особі, суспільству і державі (об'єктам безпеки).

Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, організації від потенційно і реально наявних загроз або відсутність таких загроз.

У країнах Західної Європи термін «безпека» почали вживати наприкінці XII століття, однак він не набув широкого розповсюдження. У XVII–XVIII століттях практично в усіх країнах переважала думка, що головне завдання держави – досягнення загального добробуту та безпеки, а сам термін «безпека» визначався як стан відсутності чи нейтралізації загроз, небезпек, а також створення умов та соціальних інститутів, що його забезпечують.

За часів Російської імперії термін «безпека» почали використовувати для позначення охорони громадського порядку, зумовленого посиленням революційної боротьби. У серпні 1881 року з'явилося «Положення про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою», в якому вперше визначено поняття «громадська безпека».

У законодавстві Радянського Союзу в 1934 році вперше з'явилося поняття «державна безпека», а в 1977 році в Конституції СРСР (стаття 32) зазначено, що держава виступає гарантом державної безпеки та обороноздатності країни.

Починаючи з 80-х років XX століття велася широкомасштабна наукова розробка поняття «безпека» установами провідних країн світу, найбільш відомі з них Лондонський міжнародний інститут стратегічних досліджень і Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру.

Безпека – це такий стан того чи іншого об'єкта, який дозволяє запобігти зовнішнім і внутрішнім загрозам та сприяє їх нейтралізації для забезпечення ефективного існування цього об'єкта та його стабільного розвитку.

Безпека є складним та багатоаспектним поняттям, яке розглядають на

різних рівнях (глобальному, міжнародному, національному, регіональному, локальному та індивідуальному). Розглянемо детальніше окремі рівні безпеки і визначимо зв'язок між ними.

На *міжнародному рівні* безпеки створюються умови для гарантування безпеки окремих держав та їхніх суб'єктів господарювання. Розширення інтеграційних зв'язків супроводжується тісним вплітанням економік окремих країн у світову економіку і не лише здійснює на неї вплив залежно від рівня розвитку окремої країни, але й з її боку відчуває сильний вплив, змушуючи кожену країну узгоджувати свою економічну політику з загальними світовими тенденціями та інтересами інших країн-партнерів і сприяти взаємовигідній співпраці між ними.

Безпеку на *національному рівні* розглядають як такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально спрямований розвиток країни загалом і достатній її економічний потенціал. Забезпечення безпеки на національному рівні можливе лише за умови ефективної участі кожної країни у міжнародному поділі праці, гармонізації економічних політик окремих країн, сталого соціально-економічного розвитку кожної країни і світової економіки загалом.

Головний документ, який визначає основні засади державної політики, спрямованої на гарантування безпеки держави, – Закон України «Про національну безпеку», прийнятий 21 червня 2018 року. Основний координаційний орган з питань національної безпеки – Рада національної безпеки і оборони України.

Вперше термін «економічна безпека» було використано майже дев'яносто років тому Ф. Рузвельтом. Офіційно він зафіксований 1985 року, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію «Міжнародна економічна безпека».

У структурі національної безпеки економічна безпека посідає особливе місце. Це обумовлено тим, що всі види безпеки так чи інакше не можуть бути достатньою мірою реалізовані без економічного забезпечення. З багаторічного досвіду відомо, що лише надійна та ефективна система забезпечення економічної безпеки є необхідною умовою для стабільного та стійкого соціально-економічного розвитку держави і захисту її незалежності. Тобто, економічна безпека – фундамент для функціонування всієї системи національної безпеки.

В економічній науці та практиці наведено достатню кількість підходів до визначення поняття «економічна безпека держави». Проте більшість авторів, визначаючи економічну безпеку держави, виокремлюють лише інтереси людини, суспільства та держави загалом, при цьому інтересам підприємства, які є основною ланкою економіки держави, не приділяють належної уваги.

Під економічною безпекою регіону З. Герасимчук та Н. Вавдіюк розуміють такий стан економічного розвитку регіону, який характеризується найбільш повним та раціональним використанням його економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від дій дестабілізуючих чинників, міцністю взаємозв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє

задоволенню економічних і соціальних інтересів населення регіону в руслі загальнодержавних інтересів.

Особливе місце в ієрархії рівнів безпеки належить рівню безпеки підприємства, оскільки підприємство – важливий об’єкт економічного життя особистості, регіону, на території якого воно розташоване, і, звісно, держави.

Стабільний розвиток, ефективне функціонування та конкурентоспроможність підприємств насамперед залежать від безпеки їхньої господарської діяльності. Цей напрям діяльності підприємства охоплює його фінансову, інформаційну безпеку, охорону власного майна та посадових осіб підприємства, захист та права на інтелектуальну власність тощо.

Очевидним є той факт, що підприємницька діяльність є привабливою для таких антисуспільних явищ, як корупція, організована злочинність, шахрайство, рейдерство, недобросовісна конкуренція тощо.

Сучасні умови діяльності підприємств доволі складні та небезпечні через наявність численних загроз. Джерела загроз дислокуються як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі підприємств. За таких умов однією з головних цілей діяльності підприємств має бути забезпечення їх економічної безпеки.

На сьогодні практично кожне підприємство в Україні має потребу в забезпеченні власної економічної безпеки, а отже, – і у професіоналах у цій сфері.

Перші вітчизняні наукові дослідження, які стосуються проблем забезпечення безпеки підприємств, з’явилися з *середини 90-х років ХХ століття*. Значного поширення набуло поняття «економічна безпека підприємства», сутність якого першочергово визначалась як збереження комерційної таємниці та іншої інформації підприємства, що не підлягає розголошенню. Сьогодні це поняття набуло нових ознак і розглядається набагато ширше, охоплюючи не тільки захист інформаційних ресурсів, а й інші сфери діяльності підприємства.

В економічній літературі існують різні підходи до визначення сутності економічної безпеки підприємства:

- перший із них – «ресурсно-функціональний» – передбачає визначення економічної безпеки підприємства *«як стану найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, прав і підприємницьких можливостей) для запобігання загроз та забезпечення стабільного функціонування підприємства в теперішній час і в майбутньому»*; цей підхід отримав найбільший розвиток на практиці, представником підходу є російський учений Є. А. Олейніков. Подібний підхід до визначення суті економічної безпеки підприємства застосовано в працях С. Ф. Покропивного та Т. Б. Кузенко. Цей підхід має комплексний характер і фактично отожднюється з ефективністю діяльності підприємства;

- другий підхід визначає економічну безпеку підприємства з позиції здатності підприємства ефективно функціонувати та захищеності від негативного впливу середовища діяльності підприємства. *«Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усувати різноваріантні*

загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності» (Д. Ковальов і Т. Сухорукова). Вважаємо, що недоліком цього визначення є певне обмеження щодо виявлення негативного впливу на діяльність підприємства, оскільки на підприємство та його економічну безпеку негативно впливають не тільки фактори зовнішнього, а й внутрішнього середовища (кадровий потенціал, техніко-технологічне оснащення, фінансове забезпечення тощо). Крім цього, не завжди можна виявити умови та їх здатність впливати (позитивно чи негативно) на діяльність підприємства.

Прихильниками цього підходу ще є О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. П. Петрова та І. М. Червяков, С. Б. Довбня та Н. Ю. Гічова;

- третій підхід визначає економічну безпеку підприємства з позиції захисту його економічних інтересів, а саме як *«міру гармонізації й інтеграції в часі і просторі інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, що взаємодіють з ними* (Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко та В. П. Пономарьов).

Цей підхід значно ускладнює дослідження економічної безпеки підприємства, оскільки врахувати та визначити ступінь гармонізації інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища проблемно через значну кількість інтересів усіх суб'єктів середовища. Існують суб'єкти зовнішнього середовища, що не взаємодіють безпосередньо з підприємством, проте опосередковано впливають на його діяльність.

Дослідники А. С. Соснін та П. Я. Пригунов визначають економічну безпеку підприємства як стан захищеності його життєво важливих та законних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних протиправних формах, що гарантує його стабільний розвиток відповідно до задекларованих цілей.

- четвертий підхід визначає економічну безпеку підприємства з позицій стану діяльності підприємства та його господарських відносин: *економічна безпека підприємства – стан юридичних та виробничих відносин, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, який забезпечує ефективне функціонування, фінансово-комерційне процвітання, а також науково-технічний та соціальний розвиток підприємства* (О. Ф. Долженков, Ж. О. Жуковська, О. М. Головченко). Прихильниками цього підходу ще є О. А. Грунін та С. О. Грунін;

- окремі автори підходять до трактування сутності поняття «економічна безпека підприємства» з позиції *сукупності методів, засобів та чинників, які забезпечують умови для функціонування підприємства*. Прихильниками підходу є О. Раздіна, О. Мітрофанов, Н. Капустін.

У запропонованих для розгляду визначеннях дослідники переважно зосереджують увагу на таких аспектах, як стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства, його ринкових можливостей, захист інтересів підприємства, здатність протистояти загрозам та небезпекам, стан юридичних та виробничих відносин підприємства, здатність підприємства до ефективного функціонування та успішного розвитку тощо. І лише окремі науковці (О. В. Ареф'єва та Р. М. Федоренко) розглядають економічну безпеку як сукупний динамічний стан підприємства, який дозволяє формувати та здійснювати власну стратегію розвитку. Цей підхід не знайшов значної кількості

прихильників і не зазнав широкого використання в науковій літературі. Проте саме він вказує на те, що економічна безпека дозволяє підприємству швидко адаптуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовищ, забезпечуючи йому стратегічний розвиток.

Отже, економічна безпека підприємства передбачає створення умов для досягнення цілей діяльності підприємства незалежно від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

На сьогодні широко використовують поняття «фінансово-економічна безпека», проте єдиного підходу до визначення його сутності нема.

Окремі науковці ототожнюють це поняття із фінансовою складовою.

Як відомо, між економічною і фінансовою діяльністю господарюючих суб'єктів існує тісний взаємозв'язок: деякі категорії, з одного боку, є економічними за своєю суттю, а з іншого – фінансовими. Так, прибуток є прямим результатом економічної діяльності підприємства, і водночас – він є фінансовим результатом, фінансовим ресурсом підприємства, який підприємство може свідомо витратити на свій розвиток, на розвиток та мотивацію персоналу, на створення комфортних умов для праці та відпочинку, на розширення бізнесу та його диверсифікацію. Тому до наукового обігу уведено поняття фінансово-економічної безпеки підприємства, що очевидно підкреслює взаємозалежність економічної та фінансової діяльності підприємства і визначальну роль фінансів у економічній сфері будь-якого суб'єкта господарювання.

Н. Ю. Подольчак, В. Я. Карковська під **фінансово-економічною безпекою підприємства** розуміють захищеність потенціалу підприємства у різних сферах діяльності від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих загроз, а також здатність суб'єкта до відтворення. Ці ж автори пишуть, що фінансово-економічна безпека – це стан і здатність фінансово-економічної системи протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку.

Дослідники В. Ф. Столбов та Г. М. Шаповал вважають, що **фінансово-економічну безпеку підприємства** треба розглядати як стан захищеності його ресурсів та інтелектуального потенціалу від наявних і потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього середовища його функціонування, який характеризується високими фінансовими показниками діяльності та перспективою економічного розвитку в майбутньому.

Як вважають О. Л. Трухан та М. О. Кокнаєва, **фінансово-економічну безпеку підприємства** потрібно трактувати одночасно з двох позицій – статичної (як результат діяльності підприємства на певну дату) та динамічної (розвиток підприємства в умовах фінансово-економічної безпеки у короткостроковій та довгостроковій перспективі).

І. П. Мойсеєнко та О. М. Марченко поняття **фінансово-економічної безпеки підприємства** визначають як такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах.

Економічна безпека підприємства – складна система, яка включає певний набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання корпоративних ресурсів за кожним напрямом діяльності. А отже, безпеку варто розглядати через призму її функціональних складових, що дозволяє: здійснювати моніторинг чинників, які впливають на стан як функціональних складових, так і економічної безпеки загалом; досліджувати процеси, які здійснюють вплив на забезпечення економічної безпеки; проводити аналіз розподілу і використання ресурсів підприємства; вивчати економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональних складових; розробляти заходи, які сприятимуть досягненню високого рівня складових, що призведе до посилення економічної безпеки підприємства загалом.

Економічна безпека підприємства розглядає діяльність підприємства в динамічному та статичному аспектах, що дозволяє реалізовувати його потенціал за визначеними складовими, запобігати виникненню або нейтралізувати негативні чинники і забезпечувати цілеспрямований розвиток.

Економічна безпека підприємства – стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від різноманітних внутрішніх і зовнішніх негативних чинників, що гарантує найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів підприємства для забезпечення стабільного функціонування та динамічного розвитку.

Особливості економічної безпеки підприємства:

- економічна безпека підприємства – одна з найважливіших умов його ефективної та результативної діяльності;

- економічна безпека підприємства – комплексне поняття, вона пов'язана з усіма напрямками його виробничо-господарської, фінансової та комерційної діяльності;

- рівень економічної безпеки змінюється під впливом низки зовнішніх і внутрішніх чинників (методи управління та організації виробництва, ефективні бізнес-процеси, рівень оподаткування, зв'язки з постачальниками і споживачами тощо);

- економічна безпека підприємства – необхідна умова розвитку підприємства незалежно від його виду економічної діяльності та рівня розвитку.

Економічна безпека підприємства є, з одного боку, вагомою компонентою конкурентоспроможності підприємства, а з іншого боку, компонентою безпеки держави.

Отже, економічна безпека підприємства – одна з найважливіших умов нормального функціонування і розвитку сфери підприємництва в економіці будь-якої країни. Це пов'язано насамперед із конкуренцією на ринку, як на внутрішньому, так і на зовнішньому. Економічна безпека підприємства є основою його стабільного розвитку, рушійною силою для досягнення поставлених цілей, а також тих цілей, що намічені у перспективі.

1.2. Складові економічної безпеки підприємства, їх характеристика

В економічних наукових джерелах вітчизняних та зарубіжних науковців

знаходимо різні підходи до виділення складових економічної безпеки підприємства. Так, представники ресурсно-функціонального підходу виділяють сім функціональних складових економічної безпеки підприємства, а саме: фінансову, інтелектуальну й кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, інформаційну, екологічну, силову.

Д. Ковальов та Т. Сухорукова пропонують чотири складові – технологічну, ресурсну, фінансову та соціальну.

На думку С. М. Ілляшенка, поняття економічної безпеки підприємства охоплює фінансову, інтелектуальну, кадрову, технологічну, правову, екологічну, інформаційну, силову, ринкову та інтерфейсну складові.

О. Я. Кравчук та П. Я. Кравчук запропонували свою декомпозицію безпеки підприємства як складної системи, взявши за основу структурування безпеки представників ресурсно-функціонального підходу. Так, на їхню думку, сутність корпоративної безпеки реалізується у таких складових (підсистемах другого порядку): фінансово-економічної, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, інституційно-правової, інформаційної та силової.

На думку І. О. Бородіна, система корпоративної безпеки містить економічну, інформаційну та соціальну підсистеми. Кожна з них має зворотний зв'язок, який допомагає коригувати її ефективність за рахунок використання внутрішніх ресурсів у випадку зниження реального рівня безпеки порівняно з бажаним рівнем.

Окремі науковці вважають, що досягнення економічної безпеки підприємства здійснюється за такими складовими: ринкова, ресурсна, фінансова, кадрова, техніко-технологічна, інформаційна, безпека якості продукції.

Функціональні складові економічної безпеки підприємства – це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, кожна з яких характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв і способом забезпечення.

Доцільно виділяти такі **функціональні складові економічної безпеки:**

- **фінансова** (вважається провідною та вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи). Сутність фінансової безпеки підприємства полягає в досягненні та утриманні його фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності, забезпеченні оборотності активів та прибутковості, тобто характеризує фінансову забезпеченість діяльності підприємства. Ця складова також проявляється у максимізації обсягів реалізації продукції за рахунок оптимізації асортименту, ритмічності реалізації продукції та загальної ефективності збутової діяльності.

Центральне місце у системі економічної безпеки підприємства належить фінансовій безпеці, яка відображає мету та узагальнює результати його господарської діяльності.

Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого підприємства визначає його можливості забезпечувати інші складові його економічної безпеки. І навпаки, зміни в будь-якій сфері підприємства в кінцевому результаті відображаються у його фінансовій безпеці;

- **інтелектуально-кадрова** (належний рівень економічної безпеки підприємства залежить від професіоналізму кадрів, котрі працюють на підприємстві, та складу кадрів). Вона виявляється у забезпеченні підприємства персоналом, його високої професійної підготовки, мотивації і стимулюванні працівників та належного рівня їх соціального забезпечення, а також налаштуванні такої взаємодії між окремими елементами управлінської системи, яка забезпечить необхідний рівень економічної безпеки підприємства та ефективність його діяльності;

- **техніко-технологічна** (економічна безпека залежить від ступеня відповідності застосовуваних на підприємстві техніки та технологій найкращим світовим аналогам). Техніко-технологічна безпека підприємства характеризує наявність виробничо-технічної структури основних засобів, рівень технологічного розвитку підприємства, технологічний потенціал підприємства;

- **політико-правова** (полягає у всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства);

- **інформаційна** (полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства). Сутність інформаційної безпеки полягає у збиранні, систематизації і зберіганні інформації, аналізу вірогідності інформації, захисту інформації від несанкціонованого доступу;

- **екологічна** (полягає в дотриманні екологічних норм, мінімізації втрат від забруднення навколишнього середовища);

- **силова** (полягає в забезпеченні фізичної безпеки працівників підприємства (насамперед керівників) та збереженні його майна);

- **ринкова** (відображає конкурентоспроможність підприємства, його конкурентну позицію і здатність протидіяти конкурентному тиску, адаптаційні можливості до змін ситуації на ринку, можливості та перспективи реалізації продукції підприємства);

- **інтерфейсна безпека** (характеризує надійність взаємодії підприємства з контрагентами (постачальниками, торговими та збутовими посередниками, інвесторами, споживачами та ін.). Ця складова економічної безпеки підприємства пов'язана з особливостями відносин, які сформувалися між підприємством і постачальниками сировини та матеріалів. Умовами забезпечення цієї складової економічної безпеки підприємства є: тривалість та надійність відносин із постачальниками; оптимальний рівень цін на сировину, наявність достатньої кількості якісної сировини, відсутність значної залежності підприємства від постачальника.

Усі ці складові економічної безпеки пов'язані між собою.

Наприклад, зменшення рівня техніко-технологічної безпеки через використання застарілого обладнання спричиняє збільшення собівартості продукції і, відповідно, зниження її конкурентоспроможності. А це означає втрату підприємством певної частки ринку, виручки від реалізації, прибутку, що очевидно, зменшує можливості підприємства до самофінансування, розширеного відтворення.

Використання недостатньо кваліфікованої робочої сили може мати наслідком брак продукції, а це прямі збитки, і, відповідно, зниження прибутку та рівня фінансової безпеки підприємства.

Економічна безпека підприємства – комплексне поняття. Кожну її складову розглядають і як самостійну систему, і як елемент складної системи: економіко-виробничої системи підприємства (за горизонтальною структурою) або складовим елементом економічної безпеки держави (за вертикальною структурою). Тому теоретичною основою дослідження економічної безпеки підприємства є системний підхід.

Виокремлення функціональних складових дозволяє приймати ефективні управлінські рішення щодо кожної з них та для забезпечення безпеки підприємства загалом.

1.3. Принципи забезпечення економічної безпеки підприємства

Основою забезпечення економічної безпеки є принципи, відповідно до яких відбувається процес забезпечення економічної безпеки. **Основні принципи забезпечення безпеки підприємств:**

1. *Принцип системності* – керівництву підприємства слід підходити до процесу забезпечення безпеки комплексно, не применшуючи значення окремих складових.

2. *Принцип обґрунтованості та економічної доцільності* – обмеженість ресурсів вимагає техніко-економічного обґрунтування рішень із забезпечення безпеки, зіставлення можливих збитків і витрат на забезпечення безпеки.

3. *Законності*, тобто верховенства законів України в процесі забезпечення безпеки.

4. *Наукової обґрунтованості*, що передбачає організацію служби безпеки та процесу забезпечення безпеки підприємства на основі об'єктивних економічних законів і закономірностей, сучасних наукових досліджень, вітчизняного та зарубіжного передового досвіду у сфері безпеки, новітніх досягнень науково-технічного прогресу.

5. *Збалансованості інтересів власників підприємства та трудового колективу, постачальників сировини та споживачів продукції, держави та фінансово-кредитних установ.*

6. *Своєчасності реагування на внутрішні та зовнішні негативні впливи* на основі аналізу і прогнозування ситуації, можливих негативних чинників.

7. *Гнучкості*, тобто здатності системи безпеки швидко змінювати моделі та інструменти захисту відповідно до змін внутрішнього та зовнішнього середовищ діяльності підприємства.

8. *Безперервності*, що передбачає постійний моніторинг ситуації та придатність системи захисту не лише в момент виявлення негативних чинників, а постійно.

9. *Адекватності та достатності*, що полягає у виборі інструментів і засобів захисту відповідно до масштабів та наслідків впливу негативних чинників.

10. *Централізації управління*, що передбачає чітку організацію роботи підрозділу (служби) економічної безпеки підприємства, взаємоузгодженість та координацію діяльності всіх структурних підрозділів.

Належний рівень забезпечення економічної безпеки можливий за умови дотримання всіх зазначених принципів.

1.4. Задоволення інтересів як основа забезпечення економічної безпеки підприємства

Інтереси підприємства – усвідомлені, матеріалізовані та конкретизовані керівництвом потреби підприємства (збільшення обсягу продажу продукції, завоювання ринкової ніші, покращення іміджу підприємства тощо).

Різноманіття інтересів підприємства зумовлює необхідність їх систематизації за рядом ознак, що дасть змогу їх чітко формулювати, виділяти з них пріоритетні, визначати заходи щодо їх реалізації та захисту, контролювати ступінь їх досягнення.

Класифікація інтересів підприємства.

1. За сутністю інтереси поділяють на:

- *економічні інтереси* полягають у найефективнішому використанні економічних ресурсів підприємства;

- *фінансові інтереси* проявляються в забезпеченні оптимальної структури капіталу, фінансової стійкості та ліквідності, високої оборотності активів;

- *соціальні інтереси* полягають у належному соціальному забезпеченні та захисті працівників, що є запорукою високої продуктивності праці, сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі, позитивного соціального іміджу підприємства);

- *ринкові інтереси* характеризуються мірою задоволення потреб споживачів продукції, ефективністю просування та стимулювання збуту продукції, зростання частки ринку підприємства;

- *технологічні інтереси* полягають у забезпеченні високого технологічного рівня оснащення підприємства, прогресивності використовуваних технологій, високого рівня механізації та автоматизації виробництва й технічної оснащення праці, а також у наявності сучасних власних науково-технічних розробок;

- *виробничі інтереси* полягають у підвищенні продуктивності праці, покращенні інноваційно-інвестиційного забезпечення виробництва, пошук резервів зниження собівартості продукції);

- *інформаційні інтереси* полягають в отриманні вчасної та достовірної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень.

2. За масштабом інтереси поділяють на:

- *глобальні інтереси*, які охоплюють усі сфери та напрями діяльності підприємства;

- *локальні інтереси*, які проявляються щодо окремих сфер чи видів діяльності підприємства.

3. За суб'єктами виділяють:

- *інтереси власників* полягають у стабільному функціонуванні та розвитку підприємства, отриманні максимальної віддачі на вкладений капітал;

- *інтереси керівництва* полягають у забезпеченні стабільного та ефективного функціонування підприємства, в отриманні належного рівня оплати та умов праці, що визначаються контрактом;

- *інтереси трудового колективу* полягають у створенні належних умов праці та відпочинку, дотриманні норм охорони праці та техніки безпеки, отриманні високого рівня матеріальної винагороди за виконану роботу, гарантуванні соціального захисту та допомоги працівникам.

4. За вагомістю розглядають такі інтереси:

- *першочергові (дуже важливі);*
- *другорядні (важливі);*
- *опосередковані (неважливі).*

Вагомість тих чи інших інтересів підприємства визначається поточною економічною кон'юнктурою в країні, фінансовим станом підприємства, галузевими особливостями, прогнозами розвитку підприємства, економіки країни.

5. За ймовірністю реалізації інтереси поділяють на:

- *реальні;*
- *потенційні;*
- *майже недосяжні (малоймовірні).*

Можливість реалізації інтересів визначається насамперед наявністю ресурсів, обґрунтованістю цілей діяльності, станом та перспективами розвитку вітчизняної та світової економік.

6. За рівнем реалізації інтереси поділяють на:

- *міжнародні* полягають у наявності інтересів підприємства на міжнародних ринках товарів, технологій, капіталів, праці;

- *національні;*
- *регіональні.*

7. Залежно від часу реалізації виділяють інтереси:

- *довгострокові*, термін реалізації яких становить 5-10 років і більше;
- *середньострокові*, передбачають реалізацію протягом 3-5 років;
- *короткострокові*, які є досяжними у найближчій перспективі.

8. За сферою виникнення інтереси поділяють на:

- *інтереси у сфері виробництва;*
- *інтереси у сфері торгівлі;*
- *сільськогосподарські інтереси;*
- *інтереси у сфері інтелектуальної діяльності.*

9. За правовим статусом виокремлюють інтереси:

- *законні інтереси* – реалізація яких передбачає використання законних методів, інструментів і шляхів досягнення;

- *незаконні інтереси*, втілення яких зумовлює необхідність порушення чинних правових норм та законодавчих актів.

Складним питанням є встановлення показників, які будуть визначати інтереси підприємства.

1.5. Негативні чинники впливу на економічну безпеку підприємства

Поряд із поняттям «безпека» необхідно розглядати споріднені між собою поняття – «ризик», «загроза», «небезпека».

Ризик, загроза та небезпека є негативними чинниками впливу на економічну безпеку підприємства, які мають різну інтенсивність.

Підприємству необхідно реагувати на ризики та загрози, оскільки їх подолати значно легше, ніж небезпеки.

Економічний ризик підприємства – можливість настання негативних подій, явищ, процесів чи несприятливих умов зовнішнього та внутрішнього середовищ, що можуть призвести до непередбачуваних негативних наслідків у процесі діяльності підприємства, до зниження економічної безпеки.

Економічна загроза підприємства – реальна негативна дія чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ, за якої відбуваються небажані зміни стану економічної безпеки.

Економічна небезпека підприємства – деструктивний вплив негативних чинників на діяльність підприємства, що може призвести до його занепаду чи банкрутства.

Для того, щоб забезпечити економічну безпеку підприємства, необхідно сформулювати чіткий механізм виявлення та ідентифікації негативних чинників впливу на економічну безпеку.

Аналізуючи господарську діяльність підприємства, потрібно враховувати всі негативні чинники, з якими воно стикається. Ефективність організації виявлення та нейтралізації негативних чинників багато в чому визначається їхньою класифікацією.

Класифікація негативних чинників впливу на економічну безпеку підприємства – це їх розподіл на окремі групи за певними ознаками для досягнення конкретної мети. Науково обґрунтована класифікація негативних чинників дозволить чітко визначити місце кожної з них у загальній системі і створить можливості для ефективного розроблення та використання відповідних методів і прийомів нейтралізації ризиків, загроз та небезпек.

Класифікація негативних чинників впливу на фінансово-економічну безпеку підприємства за різними ознаками:

1) джерело виникнення:

- внутрішні – ті, що виникають у внутрішньому середовищі підприємства (низький рівень менеджменту, низький рівень кваліфікації персоналу, нестійкий фінансовий стан тощо);

- зовнішні – ті, що виникають у макро- та мікросередовищі діяльності підприємства (зниження купівельної спроможності споживачів, істотний рівень інфляції, нестабільність господарського і податкового законодавства, посилення конкуренції в галузі порушення постачань матеріалів, сировини та інші);

2) можливість уникнення дії негативного впливу:

- нівельовані – ті, які вдалося вчасно виявити та нейтралізувати, які не встигли заподіяти шкоди;

- неминучі – ті, яких уникнути неможливо в силу певних обставин, а можна лише пом'якшити їхній вплив;

3) сфера охоплення:

- системні – ті, що впливають на діяльність підприємства як системи. За своїм характером є найбільш руйнівними і призводять до повного порушення цілісності системи (до них можна віднести тероризм);

- елементні – ті, що впливають лише на окремі елементи структури системи, мають постійний характер і можуть бути небезпечними за умови невідстеження їх розвитку;

4) суб'єктивна зумовленість:

- об'єктивні – ті, що виникають не з волі конкретного підприємства або його окремих працівників;

- суб'єктивні – ті, що виникають внаслідок неефективної роботи підприємства загалом або окремих його працівників;

5) наслідки впливу (обсяги втрат або збитків):

- беззбиткові – ті, в результаті дії яких підприємство не має збитків та будь-яких матеріальних, фінансових чи інших втрат;

- збиткові – ті, в результаті дії яких підприємство має незначні збитки та невеликі матеріальні, фінансові чи інші втрати;

- руйнівні (катастрофічні) – ті, в результаті дії яких підприємство має значні збитки та суттєві матеріальні, фінансові чи інші втрати, що загрожують його подальшій діяльності;

6) ймовірність реалізації:

- реальні – ті, що негативно впливають на діяльність підприємства і їхній шкідливий вплив можна виміряти;

- потенційні – ті, негативний вплив яких може проявитися в майбутньому за певних обставин;

7) етап життєвого циклу підприємства:

- негативні чинники на етапі створення та початкової організації діяльності підприємства;

- негативні чинники на етапі становлення і розвитку підприємства;

- негативні чинники на етапі санації та відродження підприємства;

- негативні чинники на етапі банкрутства (ліквідації) підприємства;

8) об'єкти впливу:

- персоналу – ті, негативний вплив яких проявляється щодо персоналу підприємства;

- фінансовим ресурсам – ті, негативний вплив яких проявляється у втраті фінансових активів, зменшенні власного капіталу, погіршенні загального фінансового стану підприємства;

- матеріальним активам – ті, негативний вплив яких проявляється у втраті підприємством кількості та якості виробничих засобів підприємства;

- інтелектуальним ресурсам (нематеріальним активам) – ті, негативний вплив яких проявляється у незаконному доступі до науково-технічних розробок, винаходів, розголошенні конфіденційних секретів;

9) суб'єкти впливу:

- зумовлені діями з боку персоналу підприємства;

- зумовлені діями з боку учасників зовнішнього ринкового середовища (конкурентів, посередників, постачальників, покупців тощо);

- зумовлені діями з боку злочинних угруповань;

10) тривалість впливу:

- довгострокові, термін дії наслідків яких триває від 5 до 10 років і більше;

- середньострокові, термін дії наслідків яких триває від 1 до 5 років;

- короткострокові, негативні наслідки яких проявляються протягом поточної діяльності підприємства до 1 року;

11) функціональна спрямованість (складові економічної безпеки):

- негативні чинники впливу на стан техніко-технологічної безпеки;

- негативні чинники впливу на стан інформаційної безпеки тощо;

12) характер впливу:

- перманентні – постійно наявні ризики, загрози та небезпеки фінансово-економічній безпеці підприємства;

- дискретні – ті, для яких характерна переривчастість;

- епізодичні – поодинокі ризики, загрози та небезпеки, які виникають час від часу.

Класифікація негативних чинників дозволить вчасно їх виявляти та розробляти ефективні методи нейтралізації. Виявлення та ідентифікація негативних чинників впливу – одне з найважливіших завдань гарантування економічної безпеки підприємства.

1.6. Методичні підходи до оцінки безпеки підприємства

Існують такі найбільш поширені методи оцінки рівня безпеки підприємства: **індикаторний, тримірний, ресурсно-функціональний, прибутково-інвестиційний** тощо. Одні з них більш придатні для застосування в сучасних умовах господарювання підприємства, інші викликають певні труднощі на етапі їх практичного використання.

1. Індикаторний метод передбачає визначення рівня безпеки за допомогою індикаторів, недотримання рівня яких призводить до погіршення стану безпеки.

Індикатори представляють собою кількісні та якісні величини, які характеризують граничні значення різних функціональних показників. Методика оцінки безпеки підприємства полягає у порівнянні фактичних показників діяльності підприємства зі встановленими індикаторами.

Оцінка рівня безпеки підприємства на основі цього методичного підходу передбачає визначення груп індикаторів, що характеризують основні напрями діяльності підприємства.

На основі порівняння фактичних показників діяльності підприємства з граничними значеннями-індикаторами формується висновок про рівень безпеки. На нашу думку, основною проблемою використання індикаторного методу, з якою часто стикаються науковці, є розробка системи індикаторів і впровадження її на практиці. І полягає вона у встановленні рівня індикатора, який необхідно зіставити з фактичними показниками діяльності суб'єкта господарювання. Ця проблема зумовлена відсутністю чіткої методичної бази щодо визначення показників-індикаторів, які враховували б особливості діяльності кожного суб'єкта господарювання відповідно до його виду економічної діяльності.

2. Найбільш визнаний та широкоживаний **ресурсно-функціональний метод** оцінки рівня економічної безпеки підприємства, який базується на оцінці ступеня використання корпоративних ресурсів підприємства, необхідних для досягнення цілей бізнесу, за кожною функціональною складовою безпеки підприємства. Рівень безпеки підприємства оцінюють шляхом визначення сукупного критерію, який, у свою чергу, розраховується на основі значень часткових функціональних критеріїв безпеки підприємства та їх питомої ваги значимості.

Часткові функціональні критерії розраховуються як відношення сукупної відверненої шкоди за окремою функціональною складовою до суми витрат на реалізацію заходів з нейтралізації негативних впливів і загальної заподіяної шкоди щодо цієї складової.

3. Критерієм економічної безпеки підприємства, **за прибутково-інвестиційним методом**, є отриманий унаслідок взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища прибуток, яким підприємство може розпоряджатися, тобто чистий прибуток.

Саме наявність у підприємства чистого прибутку свідчить про досягнення певного рівня економічної безпеки. Для кількісної оцінки рівня безпеки підприємства здійснюють порівняння обсягу інвестицій підприємства, здійснених переважно за рахунок реінвестованого прибутку, з обсягом коштів, необхідних для забезпечення безпеки підприємства. Цей метод передбачає визначення суми прибутку, що необхідний для розширеного відтворення капіталу, оскільки вона залежить від конкретної динаміки процесу відтворення, притаманному кожному підприємству.

На основі кількісної оцінки рівня безпеки підприємства дослідник виділяє такі рівні безпеки підприємства, як підтримуючий, мінімальний, дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий, залежно від інтенсивності конкуренції в галузі, в межах якої підприємство здійснює свою діяльність.

Запропонований підхід хоч і має важливе практичне значення, проте в ньому є суттєвий недолік: він не дозволяє оцінити рівень безпеки збиткових підприємств.

4. Тримірний метод до визначення рівня безпеки підприємства передбачає виділення таких її основних форм, як поточної, тактичної і стратегічної безпеки. Особливість цього методу полягає у визначенні рівня безпеки залежно від певного проміжку часу, відповідно до якого вона оцінюється. Загальний рівень економічної безпеки визначається на основі оцінки всіх трьох складових.

Для оцінки рівня поточної безпеки використовують ряд фінансово-економічних показників, які характеризують рівень фінансової незалежності підприємства, стан ліквідності його активів і можливості своєчасного виконання поточних фінансових зобов'язань, фінансово-економічні результати діяльності підприємства.

З метою визначення рівня тактичної безпеки, яка відображає здатність підприємства до відтворювання у процесі реалізації ним господарської діяльності, що досягається при певному рівні ефективності використання ресурсів підприємства (основних засобів, матеріальних і трудових ресурсів),

оцінюють такі її основні складові: виробничо-технічну, інтелектуально-кадрову, комерційну.

Стратегічна безпека характеризує рівень економічного потенціалу, що зумовлює здатність підприємства до подальшого успішного функціонування та водночас є підтвердженням правильності обраного напрямку розвитку, відповідності результатів роботи підприємства основним макроекономічним тенденціям. До основних складових стратегічної безпеки дослідники зараховують: ринкову, соціальну, інноваційно-технологічну, сировинну й енергетичну, екологічну

5. Метод, який передбачає визначення узагальненого показника рівня безпеки підприємства.

Оцінку рівня безпеки підприємства здійснюють за всіма її складовими. Для оцінки рівня безпеки кожної складової безпеки визначають систему аналітичних показників з урахуванням галузевих і ринкових особливостей діяльності підприємства та негативних чинників впливу на безпеку, які зводять до одного комплексного показника кожної складової, що буде об'єктивно відображати стан безпеки за кожним напрямом. Комплексні показники окремих складових безпеки визначають значення узагальненого показника економічної безпеки, який і буде характеризувати досягнутий рівень безпеки підприємства.

Основні переваги узагальненого показника безпеки підприємства полягають у тому, що він синтезує в собі вплив обраних для дослідження показників і коефіцієнтів та зводить оцінку рівня безпеки до одного кількісного значення, що значно полегшує економічну інтерпретацію отриманих результатів.

6. Для оцінки рівня безпеки підприємства використовують методи, які **засновані на прогнозуванні фінансової неспроможності підприємств**, тобто прогнозуванні банкрутства. Серед них можна виділити кількісні факторні моделі, розроблені науковцями в США: 5-факторна модель Альтмана, шкала Бівера, формула Du Pont, а також маловідомі моделі Ліса, Тишоу, Таффлера, Фулмера, Спрінгейта, узагальнена модель, побудована на основі дискримінантної функції.

Фінансовий стан підприємств із рейтинговим числом R менше від 1 визначається як незадовільний. Чим більше значення R , тим менша ймовірність банкрутства і відповідно вищий рівень безпеки підприємства.

Метод В. В. Ковальова, метод Аргенті, метод Скоуна, методика компанії ERNST&WHINNEY – якісні методи прогнозування банкрутства, які мало застосовують на практиці українські підприємства, оскільки допускають широке використання експертизи і не враховують реальних умов господарювання підприємств.

ТЕМА 2

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 2.1. Сутність, мета та завдання системи економічної безпеки підприємства
- 2.2. Порядок формування системи економічної безпеки підприємства
- 2.3. Основні елементи системи економічної безпеки підприємства

2.1. Сутність, мета та завдання системи економічної безпеки підприємства

Відомо, що економічна система держави, як матеріальна основа національної безпеки, складається із сотень тисяч суб'єктів господарювання. Успішне та ефективне вирішення завдань, що стоять перед економікою держави, значною мірою залежить від результативної діяльності підприємств усіх форм власності. Якщо національна економіка спирається на потужну виробничу базу, на міцні, високорозвинені виробничі структури, які спроможні успішно добиватися поставлених ринкових цілей, то і вся сукупність економічних потреб суспільства буде задовольнятися своєчасно та в повному обсязі.

В умовах формування нової економічної системи в Україні підприємства, що функціонують у різних організаційно-правових формах, організовують свою діяльність в умовах невизначеності, непередбаченості дій партнерів і держави. Глибока економічна криза породила велику кількість небезпек і загроз молодому українському бізнесу.

Крім того, на умови розвитку підприємництва суттєво впливають і такі чинники, як нестабільна політична й соціально-економічна ситуація в країні, недосконалість і часта зміна комерційного законодавства, криміналізація суспільства, корупція тощо. Все це та інше різко актуалізувало проблему забезпечення безпеки підприємства.

В Україні розробка теорії економічної безпеки суб'єктів господарювання перебуває лише на початковому етапі. У сучасній науковій літературі, яка приділяє професійну увагу теорії безпеки, розкриття сутності теорії економічної безпеки підприємництва, її структури, основних категорій, індикаторів трапляється зрідка і не на достатньому науковому рівні.

Переважно забезпечення економічної безпеки підприємництва зводиться до захисту від різного роду економічних правопорушень (крадіжки, рекет, фальсифікація документів, недобросовісна конкуренція, хакерство тощо). Цілком зрозуміло, що ці загрози важливі і їх потрібно постійно аналізувати та враховувати.

В умовах соціалістичної планової економіки держава жорсткими централізованими заходами в основному регулювала економічні відносини. Такі явища, як недобросовісна конкуренція, організована економічна злочинність, корупція, тіньова економіка існували в незначних обсягах. Для боротьби з ними використовували державну систему правоохоронних органів. Підприємствам не було потреби приділяти увагу забезпеченню власної економічної безпеки. Слід пам'ятати і те, що збиткові підприємства на чолі з непрофесійними керівниками

були штучно підтримувані державою, яка здійснювала перерозподіл створеного національного доходу, надавала пільги, дотації, субсидії тощо.

Така економічна політика держави породжувала появу великої «армії» нерентабельних підприємств. Їхні керівники не боялися потрапити в «боргову яму», збанкрутувати, їм не потрібно було ризикувати, адже за їхніми «спинами» стояв власник – держава, яка простить борги, нав'яже споживачу неякісну продукцію, надасть субсидію за рахунок рентабельних підприємств або експорту сировини.

В умовах ринкових відносин підприємства є економічно самостійними. Вони повинні визначати свою економічну політику, формувати портфель замовлень, організовувати як виробництво, так і збут продукції (послуг) і повністю відповідати за результати господарської діяльності. Усе це, безумовно, актуалізує проблему створення власної системи економічної безпеки.

Надійний захист економічної безпеки підприємства можливий лише за комплексного або системного підходу до її організації. Тому існує таке поняття як **система економічної безпеки підприємства**.

Системний підхід базується на принципі цілісності об'єкта дослідження, тобто дослідження його властивостей як єдиного цілого, оскільки ціле (система) володіє такими якостями, якими не володіє жоден його складник. Наявність таких властивостей зумовлена результатом виникнення між елементами синергетичного зв'язку. В кібернетиці та загальній теорії систем під синергетичним зв'язком розуміють такий зв'язок, який за спільної дії окремих елементів системи забезпечує загальний ефект, більший, ніж сума ефектів цих елементів, які б діяли незалежно.

Під час формування системи як єдиного цілого її складники зазнають якісних змін. Створення системи здійснюється за рахунок перетворення структури взаємозв'язків між складниками, а також завдяки розвитку цих складників.

В умовах ринку система економічної безпеки необхідна всім суб'єктам господарювання.

Система економічної безпеки кожного підприємства є індивідуальною. Дієвість таких систем залежить від чинної в державі законодавчої бази, від обсягу матеріально-технічних і фінансових ресурсів, виділених на її функціонування, від розуміння кожним працівником важливості гарантування безпеки, а також від досвіду роботи керівників служб безпеки підприємств (підрозділів економічної безпеки).

Система економічної безпеки підприємства (СЕБ) – це організована сукупність засобів, методів, організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних та інших заходів, спрямованих на реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх негативних чинників і досягнення цілей діяльності.

Розрізняють такі характеристики системи економічної безпеки підприємства:

1. Система економічної безпеки не може бути типовою, вона є *унікальною* на кожному підприємстві, оскільки залежить від особливостей кожного

підприємства (рівня розвитку, структури, розміру, виробничого потенціалу та ефективності його використання, напряму діяльності, кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, конкурентного середовища, місця розташування, наявності секретних матеріалів та ступеня їх секретності тощо).

2. Система економічної безпеки підприємства є *відносно відокремленою*, оскільки вона функціонує як окремий структурний елемент. Відносна відокремленість пояснюється тим, що багато завдань, які постають перед системою економічної безпеки підприємства, не можуть бути виконані самостійно, без необхідних рішень, що приймаються на більш високому рівні, передусім на державному.

Підрозділ економічної безпеки (служба безпеки) конкретного підприємства залежить також від активності протидії служб безпеки конкурентів та насамперед від їхніх розвідувальних підрозділів. Вона створюється та функціонує на основі прийнятих законодавчих актів у країні, наявності та можливості придбати засоби захисту, рівня підготовки та кваліфікації кадрів тощо.

3. Система економічної безпеки підприємства є *комплексною*. Вона повинна забезпечити безпеку кадрову, екологічну, інформаційну та ін. Тому до її складу повинні входити відповідні засоби, заходи, ресурси тощо. Лише комплексність системи економічної безпеки може забезпечити відповідну надійність безпеки підприємства.

4. Основним положенням є *дієвість та ефективність* економічної безпеки, оскільки унікальність, самостійність та комплексність системи ЕБ не дає жодної гарантії, що ця система буде діяти, окрім того, діяти ефективно.

Мета системи економічної безпеки підприємства – передбачення, прогнозування, своєчасне виявлення та протидія як внутрішнім, так і зовнішнім негативним чинникам, досягнення та збереження стабільного функціонування і забезпечення динамічного розвитку підприємства.

Така здатність підприємства надасть можливість, навіть в умовах світової кризи, стійко функціонувати та прогресивно розвиватися.

До основних завдань системи економічної безпеки підприємства належать:

- захист законних інтересів підприємства та його працівників;
- прогнозування можливих негативних чинників економічної безпеки;
- організація діяльності із запобігання негативним чинникам (розробка превентивних заходів);
- виявлення, аналіз та оцінювання впливу негативних чинників економічної безпеки;
- ухвалення рішень та організація діяльності з обмеження впливу негативних чинників економічної безпеки;
- відшкодування матеріального й морального збитку, нанесеного деструктивним впливом негативних чинників;
- формування позитивного іміджу підприємства для ефективної реалізації планів його діяльності та статутних цілей;
- постійне удосконалення системи економічної безпеки;

- контроль за ефективністю функціонування системи економічної безпеки підприємства;
- організація взаємодії з правоохоронними органами з метою захисту законних інтересів підприємства;
- формування власної служби безпеки (підрозділу економічної безпеки), адекватної небезпекам і загрозам.

З урахуванням перерахованих завдань, конкурентного середовища, специфіки діяльності підприємства будується його система економічної безпеки.

У кожного начальника служби безпеки свій підхід до вирішення проблеми формування системи економічної безпеки.

2.2. Порядок формування системи економічної безпеки підприємства

Алгоритм формування системи економічної безпеки повинен вміщувати такі етапи:

Етап 1. Вивчення специфіки діяльності підприємства, визначення його місця на ринку, штатного розпису, знайомство з персоналом підприємства.

Етап 2. Аналіз зовнішніх та внутрішніх негативних чинників. Ознайомлення з кризовими ситуаціями на підприємстві, їх причини і результати вирішення.

Етап 3. Проведення аудиту наявних на підприємстві заходів щодо забезпечення економічної безпеки та аналіз їх відповідності виявленим негативним чинникам.

Етап 4. Моделювання нової системи економічної безпеки підприємства:

- розробка плану усунення виявлених під час аудиту зауважень;
- розробка пропозицій щодо вдосконалення системи економічної безпеки,
- розробка плану використання додаткових ресурсів;
- планування щомісячних витрат (бюджет) на забезпечення функціонування системи економічної безпеки.

Етап 5. Затвердження керівником підприємства моделі нової системи економічної безпеки і бюджету на її функціонування.

Етап 6. Безпосереднє формування системи економічної безпеки.

Етап 7. Експертна оцінка дієвості сформованої системи економічної безпеки та її вдосконалення (за потреби).

Та якщо на підприємстві розроблена система економічної безпеки, не варто на цьому зупинятися.

Система економічної безпеки – це живий організм, який потребує постійного контролю та вдосконалення управління ним у зв'язку з: змінами чинного законодавства в країні; розвитком підприємства та розширенням сфер його діяльності; збільшенням кількості персоналу та змінами в штатному розписі підприємства; змінами переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю і конфіденційну інформацію підприємства; необхідністю вдосконалення телефонної та комп'ютерної мережей підприємства; розробкою нових технологій промислового шпигунства; появою на ринку недобросовісних конкурентів та зміною форм і методів їх протиправної діяльності; станом криміногенної ситуації в регіоні тощо.

2.3. Основні елементи системи економічної безпеки

Основними елементами системи економічної безпеки підприємства є: об'єкти, суб'єкти, принципи, функції, цілі та завдання, стратегія, механізм забезпечення економічної безпеки, режими функціонування.

Об'єктом системи економічної безпеки є все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення безпеки. До них належать:

- фінансово-економічний стан підприємства в поточний і перспективний періоди;
- інтереси підприємства;
- види діяльності підприємства (виробнича, комерційна, управління, постачання, планування тощо);
- майно та ресурси підприємства (фінансові, матеріальні, інформаційні, кадрові);
- персонал підприємства, його керівники, акціонери, власники, різноманітні структурні підрозділи, служби, партнери та ін.

Суб'єкти системи економічної безпеки – ті особи, підрозділи, служби, органи, установи, які безпосередньо займаються забезпеченням безпеки.

Виділяють дві групи суб'єктів, які забезпечують економічну безпеку підприємства: зовнішні та внутрішні.

Перша група (внутрішні) – це суб'єкти, які займаються забезпеченням економічної безпеки безпосередньо на підприємстві і підпорядковані його керівництву. Серед них виділяють такі підгрупи:

1) спеціальні суб'єкти, основним призначенням яких є постійна діяльність щодо забезпечення економічної безпеки підприємства (служба безпеки чи охорони, рятувальна служба, підрозділ чи відділ тощо);

2) напівспеціальні суб'єкти, частина функцій у яких полягає в забезпеченні фінансово-економічної безпеки підприємства (юридичний відділ, планово-економічний відділ, відділ кадрів тощо);

3) персонал та окремі підрозділи підприємства, які в межах своїх посадових інструкцій та положень про підрозділи зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства.

Друга група (зовнішні) – зовнішні органи та організації, які функціонують самостійно і не підпорядковуються керівництву підприємства, але їхня діяльність істотно впливає на економічну безпеку підприємства. До цієї групи належать:

- законодавчі органи, які приймають закони, що створюють правову основу діяльності щодо забезпечення безпеки на рівні держави, регіону, підприємства;

- органи виконавчої влади, які проводять політику безпеки, деталізують механізм безпеки;

- суди – забезпечують дотримання законних прав підприємства та його працівників;

- правоохоронні органи – ведуть боротьбу з правопорушеннями та злочинами;

- науково-освітні заклади – реалізують завдання щодо наукового опрацювання проблем безпеки та підготовки кадрів.

Засоби забезпечення економічної безпеки виробничого підприємства:

1. *Технічні* – охоронно-пожежні системи, відео-, радіоапаратура, засоби виявлення вибухових приладів тощо.

2. *Організаційні* – спеціалізовані організаційні структурні формування, що забезпечують економічну безпеку.

3. *Інформаційні* – насамперед друкована та відеопродукція з питань збереження конфіденційної інформації. Крім того, важлива інформація для прийняття рішень з питань економічної безпеки зберігається на комп'ютерах.

4. *Фінансові* – без достатніх грошових коштів неможливе функціонування системи економічної безпеки підприємства, треба тільки використовувати їх цілеспрямовано і з високою віддачею.

5. *Нормативно-правові* – підприємство зобов'язане у своїй діяльності не тільки керуватися законами та підзаконними актами, що видані вищими органами влади, а й розробляти власні (локальні) нормативно-правові акти з питань забезпечення економічної безпеки.

6. *Кадрові* – підприємство має бути забезпечене кадрами, що займаються питаннями економічної безпеки.

7. *Інтелектуальні* – кваліфіковані спеціалісти, наукові працівники, що дає змогу модернізувати систему економічної безпеки підприємства.

Методи забезпечення економічної безпеки:

- *технічні* – спостереження, контроль, ідентифікація;
- *інформаційні* – складання характеристик на працівників, аналітичні матеріали конфіденційного характеру тощо;
- *фінансові* – матеріальне стимулювання працівників, що мають досягнення у забезпеченні економічної безпеки підприємства;
- *нормативно-правові* – правовий захист законних інтересів, сприяння діям правоохоронних органів;
- *кадрові* – підбір, навчання кадрів, що забезпечують економічну безпеку підприємства;
- *інтелектуальні* – патентування, ноу-хау тощо.

Функції системи економічної безпеки:

- прогнозування, виявлення, попередження, нівелювання, обмеження впливу небезпек і загроз;
- забезпечення захищеності умов функціонування підприємства та його персоналу;
- формування ефективного конкурентного середовища;
- формування безпечних інформаційних систем;
- збереження майна та комерційної таємниці;
- ліквідація наслідків деструктивного впливу загроз і небезпек.

Механізм забезпечення економічної безпеки – це сукупність законодавчих актів, правових норм, рушійних мотивів і стимулів, методів, засобів та заходів для ефективного функціонування системи економічної безпеки підприємства.

Система економічної безпеки, залежно від ситуації та її розвитку, може функціонувати в трьох режимах: повсякденному, підвищеної готовності і

надзвичайного стану.

Повсякденний режим – це звичайний робочий режим, коли всі суб'єкти системи економічної безпеки, крім кризової групи, виконують свої функції, реалізують заходи щодо запобігання виникненню негативних чинників, їх виявлення та розроблення відповідних типових планів дій на випадок реалізації тих чи інших загроз.

Режим підвищеної готовності – це функціонування системи економічної безпеки у разі виявлення конкретних загроз та їх деструктивного впливу.

Режим надзвичайного (кризового) стану – це функціонування системи економічної безпеки за наявності небезпек. У такому випадку:

- оперативне управління організацією переходить до кризової групи;
- рада з безпеки розпочинає працювати в постійному режимі;
- забезпечується повна готовність системи безпеки, особливо служби безпеки, функціональних і лінійних керівників та персоналу підприємства до безпосереднього припинення дії небезпек;
- залучаються зовнішні сили безпеки (державна служба охорони, органи внутрішніх справ) та сили підтримки (структури міністерства надзвичайних ситуацій тощо).

Під **стратегією безпеки** розуміють сукупність найбільш важливих рішень, направлених на забезпечення програмного рівня безпеки функціонування підприємства.

Стратегії безпеки за своїм змістом бувають таких видів:

1. Стратегія безпеки, орієнтована на збереження безпеки та попередження виникнення можливих негативних чинників економічним інтересам суб'єкта.

Перший вид стратегії передбачає реалізацію випереджальних дій з метою недопущення появи загроз або нейтралізації виявлених явищ, які можуть призвести до появи небезпеки. Стратегічні рішення, прийняті в рамках визначеної стратегії, спрямовані на використання можливостей, які з'являються та які були виявлені під час вивчення загроз і стану фінансово-економічної безпеки підприємства та проведення випереджальних заходів. Така стратегія є ефективною, тому що виключає можливість появи кризової ситуації, і водночас найбільш дорогою, тому що потребує значних витрат ресурсів, що може негативно позначитися на діяльності підприємства.

2. Стратегія безпеки, що обмежує небажані дії на об'єкти безпеки.

Другий вид стратегій передбачає таку діяльність щодо забезпечення безпеки, унаслідок якої створюється заслін негативному впливу загроз. Наприклад, обмежується доступ до інформації, розголошування якої може завдати певні збитки. Така стратегія припускає, що реагування на загрози починається в момент, коли загрози економічної безпеки починають впливати на економічну безпеку.

3. Стратегія безпеки, що передбачає відновлення безпеки та компенсацію збитку або упущеної вигоди, що завдається.

У третьому випадку збиток припускається (виникає), проте він компенсується діями (наприклад, через інноваційну й інвестиційну політику з оцінками ризику), що передбачені відповідною стратегією за рахунок заздалегідь

створених резервів. Цілком очевидно, що стратегії третього типу можна розробляти й реалізовувати стосовно до ситуацій, де збитки можуть бути відновлені, або тоді, коли немає можливості здійснити програму реалізації стратегій першого або другого типу.

Формування системи економічної безпеки та створення її суб'єктів залежить від розмірів підприємства, його економічних, фінансових, виробничо-технічних, інформаційних, інтелектуальних та інших можливостей.

Як засвідчує досвід, малі підприємства найчастіше користуються послугами зовнішніх спеціалізованих приватних організацій: консалтингових, охоронних, інформаційних. До них належать підприємства, які здійснюють підбір та атестацію кадрів, центри маркетингових досліджень, приватні охоронні організації тощо.

Середні підприємства можуть використовувати комбіновану систему безпеки: з одного боку, у випадку необхідності отримувати послуги від зовнішніх організацій, з іншого – активно спиратися на можливості власних служб та підрозділів (юридичний чи фінансовий відділ, відділ маркетингу, техніки безпеки, пропускового режиму, діловодства тощо). Для підвищення ефективності діяльності служб та підрозділів, які захищають економічні інтереси, на підприємстві потрібно створити координувальний орган або призначити одного з керівників відповідальним за фінансово-економічну безпеку.

Для великого підприємства доцільним буде створення власної служби безпеки (підрозділу економічної безпеки). Як правило, всю діяльність щодо забезпечення безпеки координує один із керівників підприємства. Для вироблення пропозицій та виконання консультативних функцій можна створити раду з безпеки. Служба безпеки може включати відділи, групи, підрозділи (охорони, режиму, роботи з кадрами, спеціального документообігу з грифом КТ, розвідки та контррозвідки, інформаційно-аналітичної діяльності, оперативного реагування тощо).

ТЕМА 3

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Сутність обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

3.2. Механізм функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

3.3. Методологія системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

3.1. Сутність обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

В умовах складної прогнозованої зміни зовнішніх і внутрішніх умов здійснення господарської діяльності існує висока ймовірність виникнення загроз, реалізація яких може призвести до появи ознак кризового стану, а надалі і банкрутства значної частини вітчизняних підприємств. Наявність значної кількості загроз для стійкого та ефективного функціонування кожного підприємства потребує удосконалення наявних та розроблення нових механізмів гарантування економічної безпеки. Відповідно до високого рівня невизначеності умов функціонування, найбільш важливими на сьогодні залишаються проблеми інформаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємства. Основою інформаційного забезпечення має стати обліково-аналітичне забезпечення, яке передбачатиме формування обліково-аналітичної інформації після збирання та оброблення зовнішньої і внутрішньої інформації, а надалі – розроблення на її основі тактичних та стратегічних завдань в управлінні економічною безпекою підприємства.

Отже, під **обліково-аналітичним забезпеченням економічної безпеки** підприємства слід розуміти процес збору, підготовки, реєстрації та обробки обліково-аналітичної інформації та прийняття на її основі управлінських рішень, направлених на забезпечення захисту фінансових та економічних інтересів підприємств на всіх рівнях від впливу внутрішніх і зовнішніх негативних чинників.

Обліково-аналітичне забезпечення формується при тісній взаємодії підсистем бухгалтерського обліку й економічного аналізу.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначає бухгалтерський облік як процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки – комплексна система, що складається з трьох взаємопов'язаних підсистем (складових), що існують в єдиному інформаційному просторі: облікової, аналітичної та спеціального забезпечення (рис. 3.1).

Облікова підсистема забезпечує формування, накопичення, класифікацію та узагальнення необхідної інформації про господарську діяльність підприємства.

Облікова підсистема формує облікове забезпечення економічної безпеки підприємства.

Аналітична підсистема формує аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства на основі аналізу господарської діяльності підприємства.

Рис. 3.1. Складові обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства [2]

На основі аналізу господарської діяльності підприємства розробляють управлінські рішення, які дозволяють нівелювати вплив негативних тенденцій, ризиків, загроз економічній безпеці підприємства і створити сприятливі умови для поступального розвитку підприємства.

Для кожної з підсистем обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства характерні три основні рівні: *методичний*, *технологічний* (технічний) та *організаційний*. На методичному рівні здійснюють перетворення перинної (вхідної) інформації на узагальнені дані відповідно до потреб окремих груп користувачів. На технологічному рівні визначають форми надання такої інформації, на організаційному встановлюють порядок взаємодії окремих суб'єктів, що залучені до підготовки обліково-аналітичних даних, які будуть

використовуватись у подальшому для прийняття рішень у системі економічної безпеки підприємства [2, с. 12].

Головною ціллю обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства є надання достовірної інформації для управління економічними процесами підприємства при виборі напрямів підтримки його економічної безпеки і стійкого розвитку.

Обов'язки щодо підготовки обліково-аналітичної інформації для забезпечення потреб економічної безпеки відповідно до Класифікатора професій України покладено на аналітиків із питань фінансово-економічної безпеки. Їхня діяльність спрямована на отримання, узагальнення та аналіз даних, які уможливають оцінювання стану економічної безпеки власного підприємства або іншого суб'єкта господарювання, що чинить вплив на стан безпеки цього підприємства.

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства – інформаційна основа для моніторингу стану та рівня економічної безпеки підприємства, специфічний вид професійної діяльності у сфері економічної безпеки в розрізі певних складових.

Основні функції системи обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства [9, с. 169]:

- *інформаційна*, яка передбачає задоволення інформаційних потреб зовнішніх та внутрішніх суб'єктів безпеки;
- *облікова*, яка здійснюється шляхом відображення в обліку усіх фактів господарської діяльності підприємства;
- *аналітична*, що вимагає застосування для підготовки інформації суб'єктам безпеки методів економічного аналізу;
- *контрольна*, яка передбачає перевірку достовірності облікових даних, узгодженості інформації з різних джерел.

Відповідно до специфіки гарантування економічної безпеки підприємства можна визначити такі етапи процесу обліково-аналітичного забезпечення [9, с.170]:

- реєстрація та накопичення облікової інформації;
- узагальнення та перевірка достовірності облікової інформації;
- аналітична обробка облікової інформації;
- передання аналітичної інформації суб'єктові безпеки.

3.2. Механізм функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

Механізм функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства – це сукупність законодавчих актів, правових норм, спонукальних мотивів і стимулів, методів і засобів, за допомогою яких здійснюється ціленаправлена діяльність у сфері обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Механізм функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства забезпечує:

- збір інформації;

- способи узагальнення інформації;
- оцінку достовірності інформації та її аналіз;
- технології подання інформації користувачам;
- достовірне визначення рівня і стану економічної безпеки підприємства;
- достовірне визначення рівня і стану економічної безпеки потенційних партнерів та конкурентів, діяльність яких може вплинути на стан економічної безпеки підприємства.

Механізм функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства містить такі функціональні складові [1, с. 22]: *інформаційну; правову; методичну; технологічну; організаційну.*

Інформаційна складова забезпечує збір, обробку, накопичення, оцінку інформації про факти й показники господарського життя, фактори зовнішнього та внутрішнього середовища з метою оцінки рівня і стану економічної безпеки підприємства, його потенційних партнерів і конкурентів, а також формування стратегії і тактики протидії загрозам діяльності підприємства та його поступального розвитку.

Правова складова забезпечує формування організаційно-правового механізму функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства і включає: чинне законодавство України, постанови Кабінету Міністрів України, статут підприємства та інші нормативні документи підприємства.

Методична складова передбачає застосування різноманітних методів – способів виконання окремих робіт чи реалізації окремих процедур для досягнення поставленої мети.

Технологічна складова – наявність сучасних прогресивних технологій збору, накопичення, обробки, систематизації, подання інформації користувачам.

Організаційна складова – організаційна структура господарського обліку, аналізу і контролю господарської діяльності підприємства, служби економічної безпеки підприємства.

3.3. Методологія системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

Для того, щоб правильно і своєчасно відобразити складні процеси діяльності підприємства, необхідні різні види обліку. За видами облік поділяють на оперативний (оперативно-технічний), бухгалтерський і статистичний.

Оперативний облік (оперативно-технічний) – це спосіб (система) спостереження і контролю за підприємницькою діяльністю підприємства. Він застосовується на окремих ділянках господарської діяльності підприємства і служить цілям оперативного управління, оскільки дозволяє контролювати господарські операції в процесі або відразу ж після їх здійснення.

В оперативному обліку застосовують натуральні, трудові і грошові вимірники. Оперативний облік відображає різні факти і явища господарського життя, зокрема такі, які не охоплюють іншими видами обліку. Наприклад, він дає інформацію про виконання господарських договорів, про строки платежів по кредитах тощо.

Будучи одним із видів господарського обліку, оперативний облік є джерелом даних для бухгалтерського (фінансового, управлінського) обліку та статистичного обліку.

Статистичний облік (статистика) – спосіб вивчення масових явищ і процесів суспільного життя. Статистику використовують для спостереження за окремими типовими явищами, що відбуваються на підприємстві.

Статистика збагачує дані оперативного й бухгалтерського обліку. Тому оперативні і бухгалтерські показники необхідно будувати так, щоб потім їх можна було обробляти статистичними методами.

Бухгалтерський облік – це, власне, *бухгалтерський (фінансовий) облік*, та *управлінський облік*. Облік податків і складання податкової звітності у бухгалтерському (фінансовому) обліку називають також *податковим обліком*.

Бухгалтерський облік – спосіб спостереження, реєстрації і контролю за господарською діяльністю на підприємствах, в організаціях та установах.

Першочергове значення для бухгалтерського обліку має грошовий вимірник, що відрізняє його від оперативного і статистичного обліку.

Для бухгалтерського обліку характерна суцільна і безперервна реєстрація здійснених господарських операцій. Беззастережною умовою реєстрації господарських операцій у бухгалтерському обліку є їх документальне оформлення, тобто на кожну операцію складають відповідний документ.

Управлінський облік – це вид бухгалтерського обліку, який повинен надати власнику, управлінцям підприємства інформацію про внутрішні процеси, що в ньому відбуваються.

Методи бухгалтерського обліку, які застосовують у системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства:

- оцінка;
- калькуляція;
- балансове узагальнення;
- звітність;
- документування;
- інвентаризація;
- подвійний запис і бухгалтерські рахунки;
- синтетичний та аналітичний облік;
- облікова політика;
- LLC-Аналіз затрат;
- стандарт-кост;
- система JIT («точно у визначений термін»);
- бенчмаркінг;
- бюджетування;
- CVP-Аналіз (аналіз беззбитковості);
- аналіз чутливості (sensitivity analysis);
- SWOT-аналіз.

У процесі управління господарською діяльністю підприємства можуть виникнути недоліки в економічних важелях управління, в методах та організації

бізнесу. Функцію щодо виявлення причин цих недоліків і невикористаних резерв виконує економічний аналіз.

Економічний аналіз – це засіб оцінки реалізації економічної політики власників підприємства, засіб оцінки економічної діяльності підприємства для її покращення.

Проведення економічного аналізу на підприємстві дозволяє впливати на вдосконалення планування, обліку, контролю та інших економічних важелів, підпорядкувати їх єдиній цілі – покращення ефективності діяльності підприємства і запобігання загроз економічній безпеці підприємства.

Коли на першому місці стоять питання відповідних умов і результатів господарської діяльності підприємств, застосовують фінансово-економічний аналіз, а коли питання організації, техніки і технології виробництва – техніко-економічний аналіз.

Фінансово-економічний аналіз направлений на загальну оцінку діяльності підприємства. В процесі такого аналізу крок за кроком висвітлюється його виробнича і фінансова діяльність: об'єм, асортимент і якість продукції, використання трудових і матеріальних ресурсів, продуктивність праці, ефективність використання виробничих засобів, собівартість продукції, реалізація продукції, рентабельність, фінансові результати.

Техніко-економічний аналіз – направлений на вивчення техніки і технології виробництва та окремих сторін виробничого процесу у зв'язку з їх економічною значимістю. В техніко-економічному аналізі широко використовують показники, які характеризують зв'язок між технічною стороною та економічною стороною виробничої діяльності.

Аналіз господарської діяльності – самостійна галузь економічної науки, яка вивчає економіку окремих підприємств шляхом дослідження взаємозв'язків і взаємодії аналізованих факторів, що впливають на виробничо-господарську діяльність підприємства.

Аналіз господарської діяльності підприємства поділяється на два види:

- *зовнішній аналіз;*
- *внутрішній аналіз.*

Зовнішній аналіз базується на публікованих звітних даних. Він пов'язаний з питаннями оцінки рентабельності роботи підприємств, інтенсивності використання ними капіталу, фінансового становища загалом.

Внутрішній аналіз використовує всю достовірну інформацію про стан підприємства, доступну лише обмеженому колу осіб з керівного складу. Внутрішній аналіз використовує весь комплекс економічної інформації, завдяки чому аналітик має можливість реально оцінити стан справ на підприємстві.

Загальний аналіз господарської діяльності складається з двох тісно взаємозалежних розділів – *фінансового* та *управлінського* аналізу.

Поділ аналізу на фінансовий та управлінський зумовлено сформованим на практиці поділом системи бухгалтерського обліку в масштабі підприємства на фінансовий і управлінський.

Особливості зовнішнього фінансового аналізу [1, с. 73]:

- множинність суб'єктів аналізу, користувачів інформації про діяльність підприємства;
- різноманітність цілей і інтересів суб'єктів аналізу;
- наявність типових методик, стандартів обліку і звітності;
- орієнтація аналізу тільки на публічну, зовнішню звітність підприємства;
- обмеження завдань аналізу як наслідок орієнтації на публічну, зовнішню звітність;
- максимальна відкритість результатів аналізу для користувачів інформації про діяльність підприємства.

Особливості управлінського аналізу [1, с. 73–74]:

- орієнтація результатів аналізу на цілі й інтереси керівництва підприємства;
- використання всіх джерел інформації для аналізу;
- відсутність регламентації аналізу з боку державних органів;
- комплексність аналізу, вивчення всіх сторін діяльності підприємства;
- інтеграція обліку, аналізу, прогнозування та прийняття рішень;
- максимальна закритість результатів аналізу для збереження комерційної таємниці.

Економічний аналіз – метод дослідження та пізнання об'єктивної дії економічних законів.

Необхідно розрізнити *метод економічного аналізу* господарської діяльності підприємства як *загальний підхід* до вивчення явищ і *методику економічного аналізу* як *сукупність спеціальних прийомів*, які застосовують для обробки економічної інформації.

Метод аналізу господарської діяльності базується на діалектичному методі пізнання, що означає вивчення об'єктів пізнання в єдності аналізу і синтезу, дедукції та індукції, у взаємозв'язку і розвитку явищ, у виявленні протиріч господарського життя і способів їх подолання.

Метод економічного аналізу – системне і комплексне, органічно взаємопов'язане вивчення виробничо-господарської діяльності підприємства з метою виявлення і мобілізації внутрішньогосподарських резервів, усунення неололіків і закріплення досягнень у діяльності підприємства.

Методику економічного аналізу поділяють на загальну (типову) і відносну (галузеву).

Загальна методика – це сукупність прийомів аналітичної роботи, однаково застосовуваних у дослідженні будь-яких процесів, що відбуваються на будь-якому підприємстві, в будь-якій сфері національного господарства.

Відносна методика конкретизує загальну стосовно певних господарських процесів, на конкретних ділянках роботи.

Основні методичні прийоми економічного аналізу [1, с. 80]:

1. Горизонтальний (часовий) аналіз – порівняння кожної позиції звітності з попереднім періодом.

2. Вертикальний (структурний) аналіз – визначення структури підсумкових показників для виявлення впливу кожної позиції звітності на результати загалом.

3. Трендовий аналіз – порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів та визначення тренду, тобто основної тенденції динаміки показника, очищеної від випадкових впливів та індивідуальних особливостей окремих періодів.

За допомогою тренду формують можливі значення показника в майбутньому і, отже, здійснюють перспективний, прогнозний аналіз.

4. Аналіз відносних показників (коефіцієнтів) – розрахунок відносин абсолютних даних звітності, визначення взаємозв'язків показників.

5. Порівняльний (просторовий) аналіз здійснює як внутрішньогосподарське порівняння за окремими показниками підприємства, підрозділів, цехів, так і міжгосподарське порівняння показників цього підприємства з показниками конкурентів, із середньогалузевими і середніми загальноекономічними даними.

6. Факторний аналіз – аналіз впливу окремих факторів (причин) на результативний показник за допомогою детермінованих чи стохастичних прийомів дослідження.

В ході аналізу застосовують ряд *спеціальних прийомів (методів)* або способів обробки економічної інформації:

- суцільне і вибіркоче спостереження;
- графічний;
- елімінування;
- статистичні (статистичне спостереження; визначення абсолютних і відносних показників; розрахунок середніх величин; обчислення рядів динаміки; зведення та групування економічних показників; порівняння; індексний; деталізація);
- економіко-математичні (метод елементарної математики; класичні методи математичного аналізу; економетричні методи; методи математичного програмування; евристичні методи, методи факторного аналізу).

ТЕМА 4

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

4.1. Організація обліково-аналітичної діяльності як основи обліково-аналітичного супроводження економічної безпеки підприємства

4.2. Методологія організації облікового забезпечення економічної безпеки підприємства

4.3. Методологія організації аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

4.1. Організація обліково-аналітичної діяльності як основи обліково-аналітичного супроводження економічної безпеки підприємства

Важливою проблемою вітчизняних підприємств є відсутність висококваліфікованих спеціалістів у сфері організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства та інформаційного супроводження економічної безпеки підприємства.

Організація обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки – специфічний вид професійної діяльності спеціалістів з економічної безпеки, пов'язаний із безпосереднім впливом на обліково-аналітичне забезпечення (розробка складу та змісту обліково-аналітичного забезпечення) та інформаційного супроводження економічної безпеки підприємства.

Зміст організації обліково-аналітичної діяльності характеризується суб'єктами, об'єктами, предметом діяльності, формами, способами, принципами і нормами її реалізації, результатами.

Залежно від організаційної структури підприємства, *суб'єктами* організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної діяльності підприємства є:

- аналітик із питань економічної безпеки;
- керівник підприємства;
- керівники підрозділів, у яких формується обліково-аналітична інформація.

Об'єктом організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства є процес оцінки ефективності функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення, розробка складу і змісту обліково-аналітичного забезпечення та інформаційного супроводу економічної безпеки підприємства на основі використання методів забезпечення економічної безпеки.

Предметом організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства є:

- методика організації ефективної системи господарського обліку, аналізу та контролю господарської діяльності;

- методика аналізу перманентних небезпек, загроз і ризиків та внутрішніх виробничих процесів підприємства;
- методика визначення фінансової надійності окремих партнерів;
- оцінки рівня і стану економічної безпеки підприємства на основі визначених індикаторів та критеріїв;
- розробка пропозицій щодо застосування важелів гармонізації економічних і соціальних відносин із внутрішніми та зовнішніми суб'єктами діяльності з метою недопущення виникнення загроз, що впливають на економічну безпеку підприємства.

Головною ціллю організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства є максимально повне забезпечення своєчасною і достовірною інформацією керівників підприємств для прийняття ними управлінських рішень стосовно недопущення (попередження) впливу зовнішніх і внутрішніх загроз фінансовому стану підприємства.

Фахівці з організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства на основі знань із фінансового й управлінського обліку, фінансового менеджменту, аналізу, контролю і безпеки повинні виконувати такі *завдання*:

- вміло застосовувати облікові та аналітичні методи й технології у забезпеченні економічної безпеки підприємства;
- забезпечувати максимально повне і достовірне інформаційне забезпечення системи економічної безпеки підприємства;
- забезпечувати захист інформації, що належить до комерційної таємниці підприємства;
- своєчасно діагностувати зовнішні та внутрішні загрози й ризики для безпечного функціонування підприємства;
- проводити діагностування фінансово-господарського стану підприємства для попередження його неієздатності (банкрутства);
- розробляти методики оцінки стану й рівня економічної безпеки підприємства, які б найбільш повно враховували специфіку його діяльності;
- проводити оцінку стану економічної безпеки і фінансової надійності потенційних партнерів і конкурентів;
- брати участь у розробці облікової політики, з урахуванням потреб економічної безпеки підприємства;
- надавати рекомендації стосовно розробки заходів забезпечення економічної безпеки підприємства тощо.

Щоб виконати зазначені завдання та здійснити організацію обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, фахівці повинні *знати*:

- законодавчі і нормативно-правові акти, постанови, розпорядження, накази, національні і міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та економічної безпеки;
- технології, форми і методи протидії небезпекам, загрозам і ризикам;

- порядок розробки і впровадження інновацій в обліково-аналітичну систему та систему забезпечення економічної безпеки;
- механізм управління обліково-аналітичною системою та системою економічної безпеки підприємства;
- порядок проведення оцінки рівня і стану обліково-аналітичної системи та системи економічної безпеки підприємства;
- передовий вітчизняний і зарубіжний досвід у сфері обліково-аналітичної системи та системи забезпечення економічної безпеки підприємства.

Формами організації обліково-аналітичної діяльності в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки є організаційно-правові форми – організаційно-правовий механізм – правове та організаційне забезпечення, які дозволяють реалізувати задачі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Форми організації обліково-аналітичної діяльності встановлює керівник підприємства. Для цього:

- створюють організаційні структури обліково-аналітичної діяльності;
- визначаються права та обов'язки осіб, які безпосередньо здійснюють обліково-аналітичне забезпечення;
- розробляються механізми (способи) отримання необхідної інформації.

Засобами організації обліково-аналітичної діяльності є технічні ресурси, які необхідні для виконання професійних задач, програмні засоби (забезпечувальні, функціональні, інформаційно-пошукові, спеціальні (системи захисту інформації) тощо), які необхідні для отримання інформації, її аналізу.

Норми організації обліково-аналітичної діяльності пропонують різноманітні вимоги до фахівців, які здійснюють цю діяльність:

- кваліфікаційні;
- санітарно-гігієнічні;
- морально-етичні тощо.

Ці норми мають бути прописані (викладені) у кваліфікаційних характеристиках спеціалістів, кодексі діяльності аналітика з питань економічної безпеки або посадових інструкціях.

Основні результати організації обліково-аналітичної діяльності фахівцями з обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства наведені в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Основні результати організації обліково-аналітичної діяльності та діяльності фахівця з обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки підприємства

Результати діяльності аналітика з питань економічної безпеки – спеціаліста з обліково-аналітичного забезпечення		
Розробка методики здійснення обліково-аналітичних робіт	Визначення показників економічної безпеки підприємства	Діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства
Оцінка стану і рівня економічної безпеки підприємства	Оцінка фінансової надійності партнерів	Оцінка стану економічної безпеки конкурентів

Оцінка впливу внутрішніх і зовнішніх загроз на фінансовий результат	Розробка важелів сприяння гармонізації інтересів підприємства і його працівників	Розробка заходів стосовно недопущення (мінімізації) впливу зовнішніх і внутрішніх загроз
---	--	--

В основу організації обліково-аналітичної діяльності покладені *принципи* організації бухгалтерського обліку та аналізу, які відповідають принципам діяльності системи економічної безпеки підприємства.

4.2. Методологія організації облікового забезпечення економічної безпеки підприємства

Організація облікового забезпечення (облікової роботи) на підприємстві передбачає діяльність у таких напрямках:

1. Визначення нормативного регулювання бухгалтерського обліку.
2. Визначення складу первинних облікових документів на підприємстві.
3. Вибір форми бухгалтерського обліку.
4. Вибір (розробка) форм бухгалтерської звітності.
5. Вибір форми організації роботи бухгалтерії підприємства.
6. Визначення правових основ діяльності бухгалтера (головного бухгалтера).
7. Розробка облікової політики.
8. Розробка системи управлінського обліку на підприємстві.
9. Розробка податкової політики та обліку податків на підприємстві.

Нормативне регулювання бухгалтерського обліку в Україні складається з чотирьох рівнів.

Перший рівень представлений Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», іншими законами (зокрема й Кодексами України), Указами Президента України, постановами Уряду України, що стосуються бухгалтерського обліку.

Другий рівень представлений Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. П(С)БО – система національних стандартів бухгалтерського обліку.

Третій рівень нормативного регулювання бухгалтерського обліку в Україні включає в себе План рахунків бухгалтерського обліку та інструкцію щодо його застосування, різні методичні вказівки стосовно ведення обліку:

- План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій.

- План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва.

- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій.

- Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів.
- Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності.
- Методичні рекомендації стосовно перевірки порівнянності показників фінансової звітності.

- Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства.

Четвертий рівень представлений документами, що регламентують особливості обліку на конкретному підприємстві, зокрема облікову політику затверджує керівництво підприємства.

Первинний документ – документ, який містить відомості про господарську операцію. Первинні облікові документи, які використовують у бухгалтерському обліку – це частина системи управлінської документації.

Існує державний класифікатор управлінської документації (ДКУД). Він дає класифікацію уніфікованих форм управлінських документів.

Немає первинного документа – немає факту господарського життя. Це одне з основних правил бухгалтерського обліку.

Для систематизації облікових даних застосовують реєстри бухгалтерського обліку.

Обліковим реєстрам присвячена ст. 9 «Первинні документи» та реєстри бухгалтерського обліку» розділу III «Організація та ведення бухгалтерського обліку» Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні».

Реєстри бухгалтерського обліку призначені для систематизації та накопичення інформації, що міститься у прийнятих до обліку первинних документах, для відображення на рахунках бухгалтерського обліку та в бухгалтерській звітності.

Реєстри бухгалтерського обліку ведуть у спеціальних книгах (журналах), на окремих аркушах і картках, мають вигляд електронних макетів при використанні комп'ютерної техніки. *Форма бухгалтерського обліку* – це набір облікових реєстрів і правил роботи з ними. Отже, бухгалтерський облік починається з первинних документів і закінчується бухгалтерською звітністю. А ось те, що знаходиться між ними, і є форма бухгалтерського обліку.

4.3. Методологія організації аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

Організація аналітичного забезпечення в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає організацію аналізу господарської діяльності, *як діяльності з формування аналітичного інформаційного забезпечення і як організацію послідовності проведення аналізу господарської діяльності.*

Послідовність проведення аналізу господарської діяльності визначається пріоритетністю показників аналізу.

Аналізуючи господарську діяльність, застосовують велику кількість планових та облікових даних, що характеризують підсумки роботи підприємства загалом, окремих сторін його діяльності та окремих підрозділів підприємства. Усі ці дані за своїм змістом та значимістю відрізняються одні від одних, потребують обробки і вивчення у відповідній послідовності. Для досягнення таких цілей необхідно скласти план аналітичної роботи підприємства, який повинен чітко визначати мету (ціль) аналізу і його напрямки. У плані необхідно передбачити:

1. Аналіз усієї діяльності підприємства, який охоплює усі показники господарської діяльності.

2. Аналіз діяльності підприємства за окремими показниками. Такими показниками можуть бути: показники технічного рівня виробництва й економічної ефективності нових технологічних рішень, показники стану, ефективності використання матеріальних ресурсів, показники обсягу випуску продукції, показники ефективності використання трудових ресурсів та інші.

3. Аналіз роботи окремих підрозділів підприємства – цехів, дільниць тощо.

Під час підготовки плану аналітичної роботи необхідно враховувати, що аналіз господарської діяльності здійснюється за трьома основними етапами, це:

1. Підбір і перевірка даних, які використовують в аналізі.

2. Загальне ознайомлення з даними звітності, їх обробка і вивчення.

3. Систематизація, узагальнення та оформлення результатів аналізу.

Підбір і перевірка даних, використуваних в аналізі. Цей етап передбачає:

По-перше, перевірку зіставленості планових і звітних показників, під час якої проводять уточнення та коригування планових і звітних даних.

По-друге, перевірку звітних даних по суті та арифметично. Перевірці підлягає повнота звітних даних, їх відповідність установленим формам, узгодження однойменних показників бухгалтерської, статистичної та оперативної звітності, взаємозв'язок показників у різноманітних формах звітності. Арифметична перевірка включає перевірку підсумків форм звітності, розрахунок середніх величин, відсотків та інших показників.

Підбирають лише ті облікові дані, які будуть використані в процесі аналізу, без зайвого нагромадження звітного матеріалу, щоб не ускладнювати аналітичну роботу.

Загальне ознайомлення з даними звітності, їх обробка і вивчення. Цей етап передбачає загальне ознайомлення зі змістом звітності, що покаже зміни, які відбулися загалом за звітний період, без розкриття і характеристики причин, що викликали зміни в господарській діяльності підприємства.

У подальшому аналізі здійснюють деталізацію факторів, які впливають на відхилення від плану, групують і вимірюють їх величини. Виявляють позитивні сторони роботи підприємства, а також негативні сторони, що заважають виконанню виробничої програми. Виявляють резерви, які є на підприємстві, визначають їх величину, обговорюють шляхи їх використання.

Систематизація, узагальнення та оформлення результатів аналізу. Після всебічного вивчення аналізованих матеріалів їх систематизують та узагальнюють у певній послідовності. Систематизація та узагальнення матеріалів передбачає оцінку діяльності підприємства за звітний період, розробку висновків і результатів за результатами аналізу. Ці висновки і пропозиції мають бути чіткими, короткими і такими, що забезпечать покращення роботи підприємства і повне використання внутрішніх резервів. Вони можуть передбачати такі заходи:

- Удосконалення організації виробництва.
- Покращення технологічного процесу.
- Впровадження нової техніки.
- Дотримання режиму економії.

- Покращення структури управління підприємством, постановки планування й обліку та інші заходи.

Аналітична робота на підприємстві у кожному конкретному випадку закінчується оформленням результатів аналізу, які можуть мати такі форми:

- описову, де цифрові дані пояснюють відповідним текстом. Її застосовують у пояснювальних, доповідних записках, а також в інших випадках, і вона потребує значних затрат праці і часу;

- безтекстову, у якій відсутній текст, а дані аналізу подані в окремих таблицях. Її широко застосовують для повсякденного оперативного контролю за ходом господарської діяльності і відповідними показниками.

ТЕМА 5

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ В СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

5.1. Сутність обліково-аналітичної інформації та джерела її формування у системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

5.2. Якісні характеристики обліково-аналітичної інформації та її класифікація у системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

5.1. Сутність обліково-аналітичної інформації та джерела її формування у системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

Центральне місце в системі інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства займає обліково-аналітична інформація.

Обліково-аналітична інформація – економічні відомості про осіб, факти, явища, процеси – з'являється в результаті обліку, аналізу і синтезу.

З метою ефективного управління господарськими процесами при забезпеченні економічної безпеки підприємства, обліково-аналітична інформація має бути належним чином захищена і застосовуватися під час прийняття тактичних і стратегічних рішень.

Обліково-аналітична інформація – інформаційний ресурс економічної безпеки; вона поєднує в одне ціле економічну безпеку підприємства і господарські процеси, що відбуваються всередині підприємства.

Обліково-аналітична інформація базується на облікових (бухгалтерських) даних, які включають дані оперативного, фінансового, статистичного та управлінського обліку, що використовуються для аналізу господарської діяльності, і даних (показниках) аналізу господарської діяльності (аналітичні дані).

У системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства гостро стоїть питання формування повної і достовірної інформації,

адаптованої до конкретних завдань, що виникають у процесі оптимізації господарської діяльності і прийняття керівництвом суб'єктів господарювання управлінських рішень.

Бухгалтерія підприємства знаходиться на стику інформаційних потоків різних підрозділів підприємства, і практично тільки вона може формувати інформацію про реальний стан справ суб'єкта господарювання.

У сучасних умовах розвитку бізнесу істотно зростає роль звітних даних, як джерела достовірної та об'єктивної інформації про фінансово-господарську діяльність, особливо даних фінансової звітності, що формується в системі фінансового обліку, як складової частини системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Усі реєстри синтетичного й аналітичного обліку та фінансова звітність містять ряд даних (показників), які органічно взаємопов'язані між собою і надають інформацію про виробничо-господарську діяльність.

Облікову інформацію, як продукт системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, широко застосовують у прийнятті рішень щодо економічної безпеки підприємства. Одночасно вона є інформаційним ресурсом аналізу господарської діяльності підприємства.

В аналізі господарської діяльності, окрім облікової інформації, широко застосовують *планову інформацію і статистичну (дані статистичного обліку)* та *інші дані* управлінського спрямування, які загалом є обліково-аналітичною інформацією.

Основним джерелом планової інформації є розгорнута програма виробничо-господарської та фінансової діяльності підприємства на певний період, як правило, на рік. Розгорнута програма виробничо-господарської та фінансової діяльності підприємства може включати такі розділи:

План виробництва продукції.

План використання виробничих потужностей.

План технічного і технологічного розвитку.

План ефективності використання трудових ресурсів.

План використання матеріалів.

План собівартості продукції.

Фінансовий план.

Кожен із цих розділів складається з ряду показників, що органічно взаємопов'язані між собою і визначають не тільки виробничо-господарську діяльність підприємства загалом, але й окремих його частин і підрозділів.

На сучасному етапі розвитку економіки країни вимагають подання не просто об'єктивної і докладної обліково-аналітичної інформації, а інформації, яка відповідає потребі порівнянності на міжнародному рівні. Цього вимагає глобалізація ринку капіталів. В іншому випадку говорити про економічну безпеку бізнесу немає сенсу. А це означає, що національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку мають відповідати вимогам сумісності з міжнародними стандартами. У зв'язку з упровадженням МСФЗ в українську практику обліку так само виникає необхідність досліджувати питання забезпечення інформаційної безпеки вітчизняного бізнесу.

5.2. Якісні характеристики обліково-аналітичної інформації та її класифікація в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства

Якісні характеристики обліково-аналітичної інформації дуже важливі у забезпеченні економічної безпеки підприємств.

До *якісних* належать такі *характеристики* обліково-аналітичної інформації:

1. Довірабельність (вірогідність) – основна якісна характеристика, яка впливає на зниження ризику впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на економічну безпеку. Довірабельною (вірогідною) є та обліково-аналітична інформація, яка відображає реальність, не містить суттєвих помилок, суб'єктивізму, і користувачі можуть їй довіряти.

2. Точність (не допускається неоднозначне розуміння).

3. Своєчасність (актуальність) – обліково-аналітична інформація корисна для прийняття управлінського рішення і використана перш ніж вона втратить здатність впливати на рішення.

4. Ретроспективність – характеризує події, факти, явища, які вже відбулися, на які вже не можна вплинути, змінити їхній хід і наслідки (інформація фінансового обліку).

5. Адекватність (відповідає певному процесу, реальному становищу об'єкта управління і т. ін.).

6. Цінність (знижує стан невизначеності про об'єкт, суб'єкт).

7. Стислість (лаконічність) – максимально вичерпна та легкодоступна для сприйняття інформація.

8. Релевантність – майбутня (прогностична) інформація, яка може бути змінена під впливом певних управлінських рішень. Саме таку інформацію надає управлінський (внутрішньогосподарський) облік. Її застосовують з метою попередження шкоди фінансовим, матеріальним, інтелектуальним, інформаційним ресурсам підприємства.

9. Закритість (конфіденційність) не тільки для зовнішніх, але й для внутрішніх користувачів, які не мають стосунку до вирішення тієї чи іншої проблеми. Характерна для управлінського обліку. Містить дані, що є комерційною таємницею.

10. Повнота – відображає усі факти господарської діяльності на основі дотримання принципу раціонального ведення обліку й аналізу – затрати на облік та аналіз менші за вигоди від використання обліково-аналітичної інформації, її кількість (інформативність) достатня для прийняття рішення.

11. Конкурентоздатність – обліково-аналітична інформація виступає додатковим корпоративним ресурсом підприємства, без якого функціонування системи забезпечення економічної безпеки неможливе.

12. Багатофункціональність – звична для розуміння як безпосередніх користувачів, так і для зацікавлених осіб, що не мають економічної і бухгалтерської освіти.

Формування обліково-аналітичної інформації в системі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства відбувається на основі даних оперативного, фінансового, управлінського обліку, аналізу, а також інформації, отриманої з альтернативних джерел:

- аудиторських висновків незалежних аудиторів або фахівців внутрішнього аудиту;

- даних центральних і регіональних органів статистики України. В них є дані про середні показники за окремими видами економічної діяльності;

- періодичних офіційних видань державних органів і структур – видання державної комісії по цінних паперах і фондовому ринку, відомчі збірники, що містять дані про фінансові та економічні показники;

- офіційних сайтів державних структур, комітетів і міністерств, на яких публікують річну фінансову звітність суб'єктів господарювання тощо.

Цінність обліково-аналітичної інформації можна визначити за двома основними напрямками:

- Семантичному – якісна оцінка ступеня достовірності інформації, її смислова оцінка.

- Прагматичному – своєчасність, повнота, частота використання інформації, величина витрат на інформаційне забезпечення господарської діяльності.

Можна виділити такі *види контролю* над надійністю обліково-аналітичної інформації:

- зовнішній контроль;
- внутрішній контроль;
- змішаний контроль.

Основними методами проведення перерахованих видів контролю є перевірки, обстеження, аналіз і ревізії.

Характерні особливості обліково-аналітичної інформації:

- безперервність (зумовлена, з одного боку, великою кількістю взаємозв'язаних і взаємодіючих елементів внутрішнього характеру, а з іншого – місцем підприємства в загальній системі економіки, складником якої воно є);

- циклічність (обліково-аналітична інформація зазнає однакової обробки за ті самі часові періоди, але її зміст і числове наповнення змінюються);

- масовість (забезпечує цю особливість застосування математичних операцій під час її обробки);

- суттєвість (не потрібно витрачати час на врахування незначних факторів);

- складність розрахунків (середня кількість математичних, логічних та інших дій, що припадає на одну форму показника, і чим вони складніші, тим більше часу потрібно на автоматизацію обробки обліково-аналітичної інформації);

- автоматизована фіксація обліково-аналітична інформації на комп'ютерних носіях інформації (за умови застосування автоматизованої системи);

- автоматизація документування (за умови застосування автоматизованої системи);

- систематизація і формалізація даних;
- відображення вихідних даних у вигляді не тільки друкованих документів, а й відеограм на екрані дисплея комп'ютера (за умови застосування автоматизованої системи);
- виконання завдань обліково-аналітичного забезпечення не тільки в діалоговому режимі, а й за потреби – у регламентному;
- забезпечення за запитом користувача розшифровування будь-якого одержаного показника із зазначенням порядку проведення розрахунків і за всією вхідною та вихідною інформацією;
- автоматизований контроль вихідної інформації (за умови застосування автоматизованої системи);
- забезпечення збереження, знаходження і недопущення несанкціонованого доступу до облікової інформації;
- можливість узагальнити і подати обліково-аналітичну інформацію у вигляді, не передбаченому формою бухгалтерського обліку;
- організація оперативного управління ресурсами;
- здійснення аналізу даних відповідно до їх уведення (за умови застосування автоматизованої системи).

Всю обліково-аналітичну інформацію, яку застосовують для забезпечення економічної безпеки підприємства, поділяють на зовнішню і внутрішню.

Зовнішня інформація (показники) формується на основі даних фінансової звітності контрагентів підприємства, статистичних даних або інших альтернативних джерел інформації.

Система зовнішніх інформаційних показників має 4 основні групи:

1. Показники, які характеризують загальноекономічний розвиток країни. Вони служать для здійснення моніторингу зовнішнього фінансово-економічного середовища функціонування підприємства під час прийняття стратегічних рішень у царині економічної безпеки (стратегії забезпечення захисту економічних інтересів від зовнішніх загроз). Формування системи показників цієї групи базується на даних органів державної статистики: а) показники макроекономічного розвитку; б) показники галузевого розвитку тощо.

2. Показники, які характеризують кон'юнктуру фінансового ринку. Їх застосовують для прийняття управлінських рішень щодо захисту фінансових інтересів у формуванні портфеля фінансових інвестицій (довгострокових і короткострокових, залучення кредитів тощо). Формування системи показників цієї групи базується на періодичних комерційних виданнях фондової і валютної біржі та окремих електронних джерелах. Показники зазначеної групи можуть бути трьох категорій: 1) показники, які характеризують кон'юнктуру окремих сегментів фондового ринку; б) показники, які характеризують кон'юнктуру окремих сегментів кредитного ринку; в) показники, які характеризують кон'юнктуру окремих сегментів валютного ринку тощо.

3. Показники, які характеризують діяльність контрагентів і конкурентів. Їх використовують в основному для прийняття оперативних управлінських рішень щодо захисту економічних інтересів від зовнішніх загроз. Джерелами показників цієї групи є дані публічної фінансової звітності. Склад показників

визначається конкретними задачами забезпечення економічної безпеки підприємства.

4. *Нормативно-регулюючі показники.* Їх ураховують у процесі підготовки рішень, пов'язаних з особливостями державного регулювання фінансово-господарської діяльності. Джерелами показників цієї групи є нормативно-правові акти, прийняті різними органами державного управління.

Система внутрішніх інформаційних показників забезпечення економічної безпеки підприємства також нараховує 4 групи:

1. *Показники фінансової звітності* підприємства, які широко застосовують і внутрішні, і зовнішні користувачі. Вони характеризують результати фінансово-господарської діяльності підприємства, використовуються в процесі фінансового аналізу.

2. *Показники управлінського обліку.* Використовуються для поточного й оперативного управління і відображають інформацію про обсяги діяльності, суму та обсяги затрат, доходів тощо. Ці показники формуються такими блоками: а) у розрізі видів діяльності, б) у розрізі сегментів ринку і груп та клієнтів, в) у розрізі центрів відповідальності (центрів затрат, доходів, прибутку, інвестицій).

3. *Нормативно-планові показники.* Застосовуються у процесі поточного й оперативного контролю за ходом здійснення заходів стосовно забезпечення економічної безпеки. Вони формуються за такими блоками: а) внутрішні нормативи (нормативи використання окремих видів активів і структури капіталу, нормативна питома вага затрат); б) система планових показників фінансово-економічного розвитку підприємства, це сукупність показників, до складу яких входять показники операційних і фінансових бюджетів.

4. *Аналітичні показники* – аналітична інформація – це відомості про забезпеченість і використання ресурсів підприємства та ефективну організацію його процесів. Формування аналітичної інформації здійснюється на основі внутрішньої і зовнішньої облікової інформації. Аналітичну інформацію отримують внаслідок дії функції аналізу й синтезу.

Обліково-аналітична інформація дає змогу функціонувати *механізму забезпечення економічної безпеки підприємства* – системі організаційно-економічних і правових заходів щодо запобігання економічних загроз.

Отже, обліково-аналітична інформація створюється внаслідок реалізації 3-х функцій управління: обліку, аналізу і синтезу. Облік є базою для аналізу. Результати аналізу є підставою для проведення синтезу і надання даних для користувачів.

ТЕМА 6

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РИЗИКУ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

6.1. Сутність ризиків підприємницької діяльності та їх вплив на економічну безпеку підприємства

6.2. Бухгалтерський облік як інструмент управління підприємницькими ризиками при забезпеченні економічної безпеки підприємства

6.3. Вплив професійних ризиків бухгалтера на стан економічної безпеки підприємства

6.1. Сутність ризиків підприємницької діяльності та їх вплив на економічну безпеку підприємства

Здійснення підприємницької діяльності нерозривно пов'язане з невизначеністю, тобто об'єктивною неспроможністю підприємства спрогнозувати майбутні наслідки виконання господарських операцій зі 100-відсотковою достовірністю, що, найімовірніше, буде супроводжуватися виникненням відхилення кінцевого результату від очікуваної величини.

Невизначеність, що існує в економічному середовищі, породжує спектр ризиків, які пронизують діяльність підприємства і виступають серйозною загрозою для його економічної безпеки. Невраховання негативних наслідків ризику може перетворити підприємство, яке стабільно функціонує, на потенційного банкрута. Тому розробка концепції економічної безпеки на підприємстві передбачає виявлення (діагностування), облік та пошук шляхів подолання чи послаблення впливу факторів ризику з метою недопущення їх переростання в загрози підприємницької діяльності. Отже, слухним буде припущення, що підприємство знаходиться в стані економічної безпеки в тому випадку, коли загрози його діяльності упереджені, а ризики мінімізовані.

Термін *ризик* походить від грецького слова *ridsa*, що в перекладі означає скеля, італійського *risiko* – небезпека, загроза чи французького *risdoe*, що перекладається як загроза чи ризик.

Основні підходи до розуміння природи категорії ризику в системі економічної безпеки підприємства:

- як причини додаткових (можливих) втрат та збитків;
- як передумови недосягнення поставленої мети;
- як результату невизначеності господарської діяльності.

Ризик, як предмет дослідження економічної безпеки, розглядаємо як подію чи групу взаємопов'язаних подій, що є наслідком невизначеності у внутрішньому та зовнішньому середовищі чи/та результатом прийняття рішень, які не забезпечують досягнення поставленої мети і супроводжуються отриманням незапланованих втрат та збитків.

Для управління ризиками та упередження наслідків їхнього впливу необхідно встановити місця виникнення цих ризиків. Для цього в системі економічної безпеки джерела формування ризиків розмежовують за функціональним спрямуванням (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Внутрішні та зовнішні джерела утворення ризиків, які впливають на стан економічної безпеки підприємства

Місце виникнення ризику	Джерела виникнення ризику (ризик-причина)
1	2
<i>Внутрішні джерела виникнення ризику</i>	
Система управління	<ul style="list-style-type: none"> - помилки в маркетингових дослідженнях; - використання фіктивних підприємств в якості клієнтів; - неврахований (без відображення в бухгалтерському обліку) відпуск продукції клієнтам; - фальсифікації з документацією; - завищення цін придбання сировини та матеріалів; - придбання сировини неналежної якості; - неузгодженість у діяльності виробничих та невиробничих підрозділів підприємства; - відсутність системи економічної безпеки (ризик-менеджменту).
Виробничо-технологічна система	<ul style="list-style-type: none"> - помилки конструкторсько-технологічного проектування; - неякісне обладнання; - неполадки в обслуговуванні обладнання; - використання неякісної сировини та матеріалів; - некваліфікований виробничий та інженерно-технічний персонал.
Соціальна (кадрова) система	<ul style="list-style-type: none"> - низька виробнича дисципліна та порушення умов праці; - поява негативно налаштованих неформальних лідерів у колективі; - невідповідність кваліфікаційним вимогам; - порушення вимог роботи з інформацією, що є комерційною таємницею; - прояви ненадійності та нелояльності в колективі.
Фінансово-економічна система	<ul style="list-style-type: none"> - зміни в цінній політиці підприємства; - збільшення витрат виробництва; - порушення фінансової дисципліни; - помилки в бухгалтерському обліку; - помилки в бюджетуванні.
<i>Зовнішні джерела виникнення ризику</i>	
Макроекономічне та політичне середовище	<ul style="list-style-type: none"> - зміни в податковому, банківському, митному та трудовому законодавстві; - неякісна державна, промислова та соціальна політика.
Економічне середовище	<ul style="list-style-type: none"> - зміни у світовій та національній економіці, пов'язані з процесами глобалізації та подоланням наслідків світової фінансової кризи; - стан фінансово-кредитної системи; - підвищення банками кредитних ставок; - зміна попиту на окремі групи продуктів; - недобросовісна конкуренція; - порушення партнерських відносин.
Соціальне середовище	<ul style="list-style-type: none"> - соціальна напруга в країні чи регіоні; - рівень життя населення; - міграція працездатного населення; - погіршення соціальних норм
Техногенне середовище	<ul style="list-style-type: none"> - погодні умови; - недостатня профілактика небезпечних об'єктів; - катастрофи; - тероризм.

Створення необхідного інформаційного середовища для ідентифікації та управління ризиками в системі економічної безпеки неможливе без їх належної класифікації.

Найбільш поширеним підходом до класифікації ризиків є поділ їх на два блоки: *ризик підприємницької діяльності (господарські ризики)*, що притаманні діяльності підприємства загалом, та *професійні ризики*, що притаманні діяльності окремих категорій працівників і які мають суттєвий вплив на економічну безпеку підприємства.

Ризики професійної діяльності пов'язані з порушенням правил здійснення професійних обов'язків, витоком конфіденційної інформації чи низькою кваліфікацією відповідних працівників.

Підприємницькі ризики виникають в умовах невизначеності внутрішнього та зовнішнього середовища, тому їх необхідно розглядати як:

- підприємницький ризик – ризик, що виникає безпосередньо в процесі здійснення внутрішніх бізнес-процесів;

- підприємницький ризик – складова процесів (політичних, інформаційних, соціальних, правових, природо-кліматичних, тощо), характерних для економіки загалом, які мають вплив на діяльність будь-якого суб'єкта господарювання.

Внаслідок сукупного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища ідентифікується підприємницький ризик. До підприємницьких ризиків належать: фінансові, виробничі, комерційні, майнові та ін.

Практика показує, що найбільшу загрозу економічній безпеці підприємства чинять *фінансові ризики*, оскільки через фінансові ресурси в підсумку знаходять своє відображення і всі інші види підприємницьких ризиків.

У загальноекономічному сенсі під фінансовими розуміють ризики, що виникають у процесі управління фінансами підприємства через рух фінансових потоків в умовах невизначеності. Вони становлять загрозу виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу чи капіталу, небезпеку потенційної втрати фінансових ресурсів чи неотримання потенційної вигоди.

Для підприємств будь-яких видів діяльності властиві ризики, безпосередньо пов'язані з їх бізнес-процесами, що отримали назву *ризиків операційної діяльності*. Ризики операційної діяльності зазвичай інтерпретуються як ризики прямих або побічних втрат через неправильну побудову бізнес-процесів, неефективну систему управління ними, технологічні збої чи несанкціоновані дії персоналу. До таких ризиків належать *виробничі, комерційні ризики та ризики процесу заготівлі*.

Виробничі ризики – ризики, що пов'язані з можливими втратами через нераціональне використання виробничих ресурсів; що можуть виникнути у зв'язку з зупинками виробництва, пошкодженням або втратою основних засобів та запасів, виробничими аваріями, а також низькою професійною підготовкою виробничого персоналу. До наслідків виробничих ризиків включають втрати від браку у виробництві, витрати на усунення виправного браку, а також понаднормативне використання матеріальних і трудових ресурсів.

Під *комерційними ризиками* розуміють ризики, що виникають у процесі реалізації продукції (товарів), виконання робіт, надання послуг. До наслідків комерційних ризиків можна віднести втрату і псування товарів та продукції на

складах, під час їх транспортування, втрати від заміни неякісних товарів, штрафи, пені та неустойки за порушення умов господарських договорів.

Під *ризиками процесу заготівлі* розуміють ризики пов'язані з придбанням матеріально-сировинних ресурсів. До таких ризиків належать: ризик придбання неякісної сировини, ризик втрат під час транспортування, ризики невиконання постачальниками договірних умов, валютний ризик тощо.

В особливу групу ризиків операційної діяльності варто віднести майнові ризики, оскільки вони асоціюються із завданими збитками обладнанню, технологіям та ресурсам підприємства.

Крім внутрішніх факторів, на діяльність підприємства чинять вплив негативні фактори зовнішнього середовища, що породжують ризики надзвичайної діяльності (техногенні ризики). Вплив цих ризиків потрібно розглядати з позицій готовності (неготовності) внутрішніх структур підприємства нівелювати їхні наслідки.

Класифікаційні ознаки ризику та їх види наведені в табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Ознаки класифікації ризиків, що чинять вплив на стан економічної безпеки підприємства

Ознака класифікації	Вид ризику	Характеристика ризику
1	2	3
За місцем ідентифікації ризику	Ідентифіковані в системі економічної безпеки (можливі)	Ризики, виявлені на рівні анкетування (опитування) чи інших превентивних заходів, стосовно яких будуть вжиті дії для їх уникнення чи мінімізації
	Ідентифіковані в системі обліку (фактичні)	Ризики, які проявилися, вони виявлені в системі первинного обліку, а їх наслідки вплинуть на показники фінансового стану підприємства
За проявом наслідків ризику	Ризики, яких вдалося уникнути	Ризики, наслідки яких не будуть впливати на фінансовий результат підприємства
	Ризики, які вдалося мінімізувати	Ризики, що мають частковий вплив на показники фінансово-господарського стану підприємства
	Ризики, яких не вдалося уникнути	Ризики, наслідки яких мають вплив на показники фінансового стану підприємства
За суттєвістю наслідків ризику	Несуттєві	Ризики, вартість наслідків яких є нижчою за встановлену на підприємстві межу суттєвості
	Суттєві	Ризики, вартість наслідків яких вища за встановлену на підприємстві межу суттєвості
За ступенем прояву ризику	Латентні ризики	Ризики, вплив яких на фінансові показники може проявлятися лише за певних обставин (ризик невідповідності балансової оцінки необоротних активів їх справедливій вартості)
	Реальні ризики	Ризики, вплив яких визначається на момент їх ідентифікації і призводить до змін фінансового стану підприємства чи його капіталу
За ступенем достовірності оцінки ризику	Ризики, що калькулюються (оцінюються)	Ризики, які можуть бути достовірно оцінені, мають вартісний вимір і виражені у вигляді числових значень
	Ризики, що не калькулюються (вимірюються)	Ризики, що не мають вартісної оцінки, виражені у вигляді вербального описування чи оцінного судження про певний об'єкт чи процес

За характером можливих втрат	Матеріальні	Ризики, наслідки яких проявляються в незапланованому збільшенні матеріальних витрат чи втратах виробничих запасів
	Трудові	Ризики, наслідки яких пов'язані з низькою продуктивністю праці та значною плінністю кадрів
	Фінансові	Ризики, наслідки яких пов'язані з прямими грошовими втратами, викликаними непередбачуваними платежами, сплатою штрафів, недоотриманням грошових коштів із запланованих джерел тощо
	Соціальні	Ризики, наслідки яких пов'язані з виплатою збитків нанесених здоров'ю та життю людей
За видами втрат від ризику	Втрати прямого характеру	Ризики, наслідки яких пов'язані з втратою грошових коштів чи інших активів підприємства
	Втрати непрямого характеру	Ризики, пов'язані з недоотриманням доходів чи збільшенням витрат
За характером додаткових витрат, пов'язаних з існуванням ризику	При прийнятті рішення в умовах ризику	Додаткові витрати зумовлені організацією процедур управління ризиком, а також сплатою послуг експертів щодо його оцінювання
	При мінімізації ризику	Додаткові витрати зумовлені нейтралізацією ризику та пов'язаних з ним збитків
	При ліквідації наслідків ризику	Додаткові витрати зумовлені покриттям спричиненого збитку за рахунок власних коштів підприємства
За можливістю страхування	Ризики, що страхуються	Ризики, які можна достовірно оцінити і які економічно доцільно страхувати
	Ризики, що не страхуються	Форс-мажорні ризики, оцінити рівень яких неможливо, та масштабні ризики, які не приймаються до страхування

Для суб'єкта господарської діяльності вплив ризиків, відображених у фінансовій звітності, буде виражатися в тому, що інвесторами можуть бути прийняті несприятливі інвестиційні рішення, викликані втратою довіри до його фінансової звітності, а кредиторами можуть бути ініційовані процедури банкрутства цього підприємства.

Для зовнішніх користувачів фінансової звітності ризики полягають у тому, що отримана ними інформація спотворює реальний стан і результати діяльності підприємства. Наслідком дії цих ризиків для інвесторів може настати втрата їхніх вкладень, для кредиторів – втрата активів, переданих підприємству, але не оплачених.

Важливе значення у дослідженні питань ризику має не лише ідентифікація та класифікація, але й оцінювання ймовірності настання ризику та впливу його прояву на складові капіталу підприємства, що передбачає встановлення рівня ризику.

6.2. Бухгалтерський облік як інструмент управління підприємницькими ризиками при забезпеченні економічної безпеки підприємства

Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку засвідчують потребу у дослідженнях сутності ризику, спрямованих на виявлення наслідків їхнього впливу на показники діяльності підприємства та вартість його капіталу.

Дослідження національних стандартів бухгалтерського обліку показало,

що для характеристики ризику зазвичай використовується категорія невизначеності. Це цілком зрозуміло, адже невизначеність неодмінно притаманна фактам господарської діяльності, що знаходять своє відображення в системі бухгалтерському обліку. Але невизначеність – це лише передумова ризику. Розробники ж стандартів обліку ототожнюють ризик із невизначеністю та наголошують на відображенні інформації про неї в обліку, а в разі її суттєвості ще й у фінансовій звітності. Тоді як ототожнювати невизначеність з ризиком можна лише за умови, що вона має прогнозований (повторюваний) характер та високий ступінь ймовірності настання, що дозволить оцінити (виміряти) рівень її впливу на показники діяльності підприємства та стан його економічної безпеки.

З метою управління ризиками в системі бухгалтерського обліку мають бути відображені факти господарської діяльності, здійснені в умовах невизначеності, що чинять суттєвий вплив на капітал підприємства, характеризуються своєю повторюваністю (передбачуваністю), а отже, можуть бути достовірно оцінені чи виміряні. Особливо це стає актуальним тоді, коли облікову інформацію використовують як індикатор оцінювання заходів, пов'язаних з управлінням ризиками.

Для управління ризиками в системі економічної безпеки підприємства використовують такі інструменти бухгалтерського обліку, як *оцінка* та *резервування*.

Відповідно до вітчизняного законодавства *оцінка* передбачає грошове вимірювання засобів та процесів діяльності підприємства з метою їх відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності [8]. В процесі зарахування об'єктів обліку на баланс підприємства їх оцінка здійснюється за первісною (історичною) вартістю. Водночас під впливом дії ризику історична вартість значної частини активів (основних засобів, нематеріальних активів, запасів, дебіторської заборгованості, фінансових інвестицій) – змінюється.

Для нівелювання впливу наслідків підприємницьких ризиків, пов'язаних зі зміною первісної вартості об'єктів бухгалтерського обліку, та надання найбільш достовірної інформації користувачам фінансової звітності підприємство може прийняти рішення про подальшу оцінку цих об'єктів за справедливою вартістю, що призведе до їх переоцінки, створення резервів оцінювання, зменшення вартості з одночасним збільшенням витрат діяльності підприємства.

Уведення в облікову практику, поряд з історичною вартістю, методик оцінювання за справедливою вартістю є основною передумовою застосування облікової інформації в системі економічної безпеки підприємства.

Відповідно до норм П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» під справедливою вартістю розуміють суму, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [7].

Таке визначення суттєво обмежує можливості оцінювання із застосуванням справедливої вартості, адже на сьогодні за справедливою вартістю оцінюють не лише операції обміну, але і здійснюють поточну оцінку значної частини об'єктів обліку на момент складання звітності. З цього

впливає, що справедлива вартість характеризує не вид окремої операції, а умови здійснення такої операції.

За вказаним визначенням, справедлива вартість передбачає наявність трьох умов: незалежності, обізнаності та зацікавленості сторін. *Незалежність* означає, що сторони не зв'язані. *Обізнаність* передбачає, що сторони володіють інформацією про ринкову ситуацію та ціни. *Зацікавленість* означає, що обидві сторони не змушені здійснювати операцію під впливом обставин, а чинять це з власної волі. Тому з упевненістю можна вважати, що справедлива вартість є індикатором оцінки спеціалістами служби економічної безпеки угод між обізнаними сторонами під час прийняття тих чи інших управлінських рішень щодо взаємодій з окремими контрагентами.

Отже, з позицій забезпечення економічної безпеки під *справедливою вартістю* розуміють поточну вартість об'єкта обліку на момент складання звітності (чи укладання угоди) з урахуванням впливу на цей об'єкт факторів зовнішнього середовища. Справедливу вартість визначають, виходячи з ринкових цін придбання чи продажу активів або з теперішньої вартості майбутніх грошових потоків, що склалася з урахуванням ринкової ставки дисконту.

Професійне судження, яке застосовують у процесі переоцінки окремих об'єктів обліку з метою мінімізації латентних ризиків, пов'язаних із невідповідністю історичної вартості цих об'єктів їх ринковій вартості, має ґрунтуватися на знаннях та досвіді необлікових фахівців, зокрема фінансових менеджерів, оцінювачів, аналітиків із питань фінансово-економічної безпеки.

Отже, аналітик із питань фінансово-економічної безпеки може виступати суб'єктом професійного судження щодо вибору облікових процедур для забезпечення отримання достовірної інформації про окремі об'єкти обліку. Саме він найбільш повно володіє альтернативними джерелами інформації, а тому може інтерпретувати майбутні факти господарської діяльності, які, найімовірніше, матимуть високий ступінь достовірності. В подальшому такі професійні судження повинні бути оформлені в Наказі про облікову політику.

Сфера застосування професійного судження аналітика з питань фінансово-економічної безпеки стосовно облікової політики в частині впливу ризику на показники діяльності підприємства надано в табл. 6.3.

Поряд із переоцінкою активів, для зниження впливу ризику на вартість капіталу підприємства та підвищення достовірності облікової інформації створюють резерви, що стосуються визнаних підприємницьких ризиків. Розглядають резерви оціночні та прогнозні.

За своєю економічною сутністю оціночні резерви виступають елементом оцінки, пов'язаної з наслідками ризику. Формування оціночних резервів можливе у випадку встановленої ймовірності недоотримання очікуваних економічних вигод чи можливих втрат. При створенні оціночних резервів інформацію про вартість активів розкривають у фінансовій звітності за мінусом вартості створених резервів. Іншими словами, оціночні резерви – один із варіантів формування справедливої (поточної) вартості активів (дебіторської заборгованості) на дату складання звітності. Яскравим прикладом таких резервів

у вітчизняній обліковій практиці є резерв сумнівних боргів, який створюють під час визначення ризику непогашення дебіторської заборгованості з метою забезпечення економічної безпеки підприємства.

Таблиця 6.3

Сфера застосування професійного судження стосовно облікової політики в частині управління ризиками в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства

Об'єкт професійного судження	Облікова політика
Необоротні активи	- періодичність проведення переоцінки необоротних активів; - встановлення справедливої вартості під час переоцінки (крім випадків переоцінки основних засобів для приватизації та передачі в оренду державних майнових комплексів, що регламентуються нормами Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»)
Запаси	- встановлення чистої вартості реалізації
Дебіторська заборгованість	- методика обчислення резерву сумнівних боргів; - розробка політики щодо періодизації дебіторської заборгованості
Резерви майбутніх витрат та платежів	- оцінка ймовірності відтоку ресурсів, що містять у собі економічні вигоди
Сегменти діяльності	- встановлення звітних сегментів; - визначення пріоритетного виду сегменту; - ідентифікація ризиків, пов'язаних із діяльністю сегментів
Резервний капітал	- визначення напрямів використання резервного капіталу; - встановлення економічно обґрунтованого розміру резервного фонду грошових коштів
Умовні факти господарської діяльності	- встановлення умовних фактів господарської діяльності; - оцінка ймовірності настання окремих непередбачених зобов'язань

На відміну від оціночних, резерви забезпечення майбутніх витрат і платежів не мають прямого зв'язку з вартісною оцінкою активів та зобов'язань. Однак їх формування впливає на фінансовий результат підприємства і відповідно на вартість його капіталу, що виявляється за декількома напрямками:

- зменшує фінансовий результат діяльності у звітному періоді на суму відрахувань у резерв;

- урівноважує вплив витрат на фінансовий результат діяльності в процесі існування значних коливань обсягів діяльності за періодами.

Резерви забезпечення майбутніх витрат і платежів – це своєрідна гарантія мінімізації ризику, пов'язаного з можливою втратою економічних вигод за певними напрямками діяльності підприємства: гарантійні виплати окремим категоріям працівників у разі припинення діяльності підприємства, погашення податкових зобов'язань, виконання задекларованих гарантій перед покупцями чи іншими контрагентами тощо.

Створення зазначених резервів призводить до збільшення витрат звітного періоду. Тому для їх відображення в системі бухгалтерського обліку необхідне виконання трьох взаємопов'язаних правил:

- у підприємства виникають суттєві зобов'язання (юридичні або ті, що витікають із практики його діяльності в результаті минулих подій);
- існує імовірність того, що врегулювання зобов'язань буде потребувати відтоку активів, що містять у собі економічні вигоди;
- сума зобов'язань може бути достовірно оцінена.

Відповідно до чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, облік зазначених резервів здійснюють на відповідних субрахунках до рахунку 47 «Резерви майбутніх витрат та платежів» за такими напрямками: резерв на виплати працівникам, резерв на виконання гарантійних зобов'язань, резерв на забезпечення інших виплат та платежів, резерв на забезпечення відновлення земельних ділянок тощо.

Резерви для покриття наслідків впливу професійних ризиків чи ризиків зовнішнього середовища варто відображати за аналогією з резервним капіталом через нерозподілений прибуток, а їх розмір повинен визначатися аналітиком із питань фінансово-економічної безпеки на основі оцінювання ймовірності втрати економічних вигод. Для цього на рахунку 43 «Резервний капітал» доцільно відкрити окремий субрахунок 432 «Резерв покриття наслідків ризику».

Створення резервів спричиняє пряме визнання впливу ризику, робить інформацію про них більш наочною та зрозумілою у використанні як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами. Тому з позицій економічної безпеки підприємства найбільший інтерес мають два аспекти резервування:

- обґрунтованість розміру резервів;
- фактичне забезпечення створених резервів відповідними активами.

Відповідно до чинного бухгалтерського законодавства джерелами формування резервів є витрати операційної діяльності чи прибуток підприємства. При цьому у балансі українських підприємств не передбачено виділення уособлених активів у грошовій формі, які характеризували б наповнення цих резервів. А отже, резервний капітал за умови відсутності у підприємства наявних обігових коштів чи високоліквідних активів на момент покриття наслідків ризику з реального інструменту управління ними перетворюється лише в облікову категорію, що віртуально характеризує джерела утворення засобів підприємства.

З позицій забезпечення економічної безпеки резерви потрібно розглядати двояко: з одного боку, як сума зарезервованих грошових коштів в активі балансу, а з іншого, як джерело покриття окремих ризиків. Для цього доцільно на поточному рахунку підприємства відкрити окремий субрахунок «Резервний фонд грошових коштів», використання якого забезпечить виконання вимог перед окремими групами акціонерів та кредиторів у разі прояву незапланованих ризиків. Створення такого фонду потребуватиме відволікання з обороту значної частки обігових коштів, тому в процесі його формування потрібно дуже зважено підходити до періодизації наповнення та граничного розміру грошових коштів, використовуючи при цьому професійне судження аналітика з питань фінансово-економічної безпеки.

Запропоновані облікові технології управління ризиками уможливають підвищення достовірності фінансової звітності підприємства та зроблять його діяльність більш привабливою для різних груп контрагентів, оскільки дозволять захистити їхні інтереси від несприятливого впливу ризиків.

6.3. Вплив професійних ризиків бухгалтера на стан економічної безпеки підприємства

Крім ризиків підприємницької діяльності, що знаходять своє відображення в системі бухгалтерського обліку на стан економічної безпеки підприємства суттєвий вплив мають професійні ризики, пов'язані з людським фактором у процесі здійснення облікових процедур. Високий ступінь ризику в професійній діяльності бухгалтера та його відповідальність перед користувачами звітності потребує визнання в системі професійних ризиків підприємства поняття «професійний ризик бухгалтера» та вдосконалення елементів організації бухгалтерського обліку в умовах ризику.

Водночас дослідженню сутності та природи утворення професійних ризиків, пов'язаних із кругообігом облікової інформації, приділено недостатньо уваги як у бухгалтерському обліку, так і в ризикознавстві.

Під *професійним ризиком бухгалтера* розуміють інформаційні ризики, пов'язані зі спотворенням облікових даних, які виникають у системі бухгалтерського обліку і є наслідком дій або бездіяльності облікового персоналу. Ці ризики спричинені порушенням правил ведення обліку, витоком конфіденційної інформації, низькою кваліфікацією облікових кадрів, викривленням облікової інформації тощо (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Склад факторів, що впливають на виникнення професійних ризиків у системі бухгалтерського обліку

Джерело утворення ризику	Склад факторів, що спонукають виникнення інформаційних ризиків
Організація праці працівників бухгалтерії	Недостатній рівень знань керівників бухгалтерської служби, що не дозволяє їм організувати ефективну обліково-інформаційну систему підприємства
	Недостатній професійний рівень бухгалтерів
	Витік конфіденційної інформації з вини працівників бухгалтерії
Методика ведення бухгалтерського обліку	Порушення принципів та правил ведення бухгалтерського обліку
	Фінансові прорахунки при виборі способів обліку, регламентованих стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності
	Маніпуляції з бухгалтерськими даними
Організація та технологія ведення бухгалтерського обліку	Неефективна політика підприємства з організації бухгалтерського обліку
	Застарілі інформаційні технології, що не відповідають сучасним вимогам обробки, збереження та надання облікової інформації окремим групам користувачів

Професійні ризики, які пов'язані з організацією та функціонуванням системи бухгалтерського обліку на підприємстві, включають:

1. Ризики спотворення інформації. До цієї групи належать ризики порушення персоналом бухгалтерської служби законодавчих (нормативно-правових) актів, які регулюють фінансово-господарську діяльність підприємства, що спричиняє викривлення достовірності облікової інформації. Зазначені порушення можуть мати як ненавмисний (здійснені внаслідок некомпетентності персоналу), так і навмисний характер (здійснені для отримання незаконної вигоди). В процесі виявлення фактів недостовірності (фальшування) інформації наслідками можуть бути санкції з боку податкових та правоохоронних органів, втрата репутації, покупців і, відповідно, зниження ефективності діяльності та економічної безпеки.

2. Ризики, пов'язані з порушенням методики ведення бухгалтерського обліку внаслідок необґрунтованого вибору облікової політики. Зазвичай такі порушення призводять до того, що:

- облікова інформація не володіє якостями, необхідними менеджменту для ефективного управління діяльністю підприємства;
- оприлюднена фінансова звітність спонукає зовнішніх користувачів до прийняття на її основі рішень, не вигідних для підприємства;
- ведення обліку викликатиме зростання витрат, пов'язаних зі збільшенням трудомісткості облікових операцій.

Наслідком зазначених ризиків є необґрунтована зміна вартісної оцінки активів і капіталу підприємства, що зазвичай негативно відображається на його репутації.

3. Організаційні ризики, які пов'язані з тим, що структура бухгалтерської служби, організація облікової роботи, кваліфікація та інші професійні та особистісні характеристики працівників не будуть відповідати завданням, поставленим перед апаратом бухгалтерії. Це може призвести до зростання трудомісткості і зниження оперативності облікової роботи, невиправданого збільшення штату бухгалтерії і, відповідно, падіння ефективності системи бухгалтерського обліку. Крім того, до цієї ж групи ризиків доцільно зарахувати ризики втрати конфіденційної інформації внаслідок недбалості або злого наміру працівників бухгалтерії.

У зв'язку з тим, що частота та періодичність виникнення подій, пов'язаних із професійними ризиками бухгалтера, слабо піддається прогнозуванню (бо має стохастичний характер), достовірна та об'єктивна оцінка цих ризиків – утруднена. В обліку ж знаходять відображення лише наслідки подібних ризиків, такі як штрафи, пені, неустойки за господарськими угодами чи податковими платежами. Тому перед підприємствами стоїть нагальна проблема розробки механізмів прогнозування, оцінки та зниження професійних ризиків у бухгалтерському обліку.

Ці механізми мають бути покладені в основу економічної політики підприємства в частині мінімізації ступеня впливу професійного ризику

бухгалтера на стан його економічної безпеки, що потребуватиме змін в організації бухгалтерського обліку (рис. 6.1).

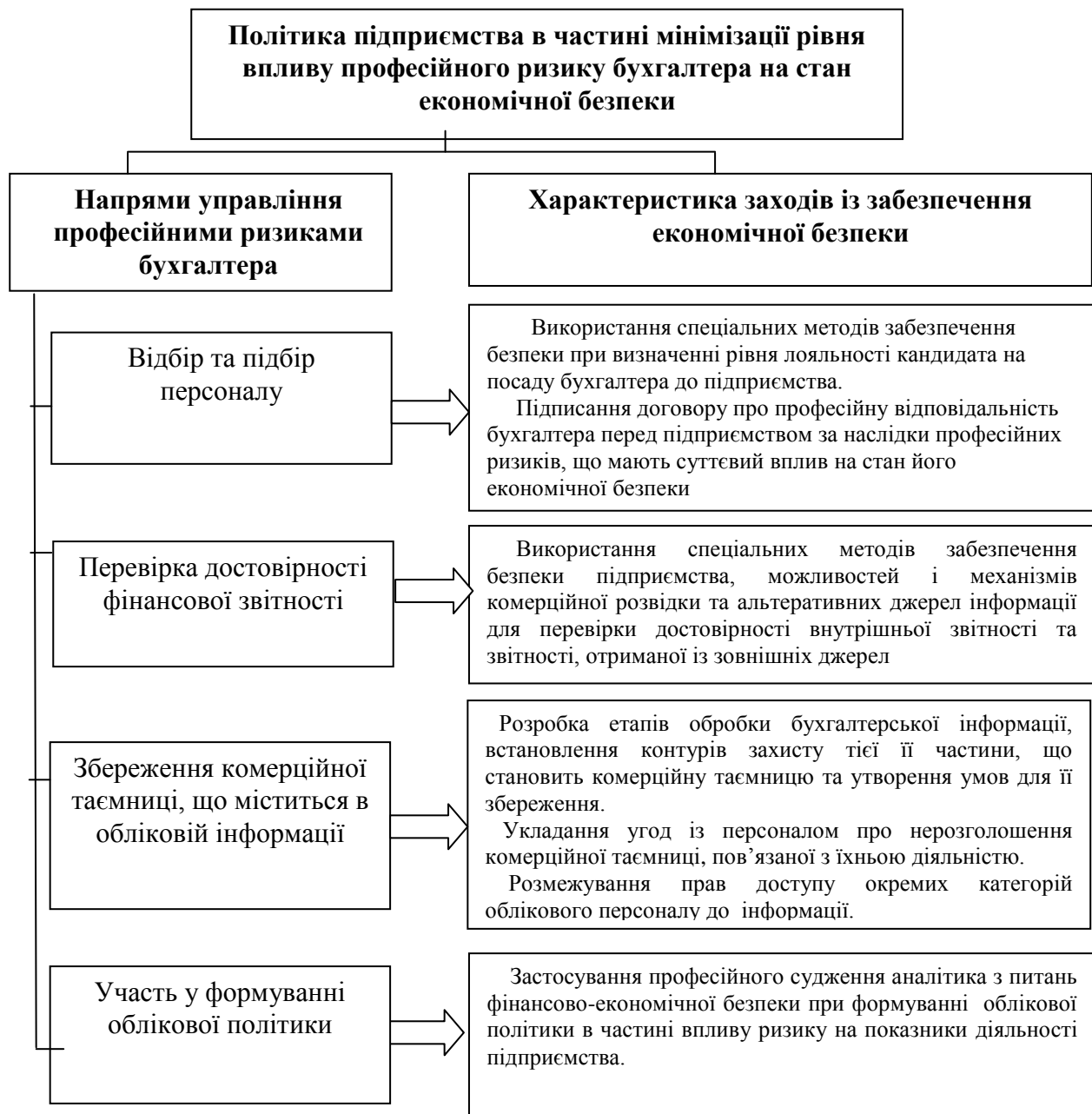

Рис. 6.1. Управління професійними ризиками бухгалтера в системі економічної безпеки підприємства [3]

Такі зміни насамперед пов'язані з інтеграцією в систему бухгалтерського обліку спеціальних методів перевірки, властивих економічній безпеці, при встановленні імовірності виникнення професійних ризиків бухгалтера. Метою такої інтеграції є недопущення виникнення негативних тенденцій, спричинених діяльністю облікового персоналу, що пов'язана з навмисним чи ненавмисним маніпулюванням обліковими даними; своєчасне виявлення нелояльно налаштованих до підприємства осіб; забезпечення надійного захисту комерційної таємниці підприємства; протидія комерційному шпигунству тощо.

В умовах сьогодення бухгалтер є активним учасником процесу управління. Він повинен володіти навичками аналітичної роботи, здійснювати контроль за якістю ведення обліку, добре знати новітні інформаційні системи, податкове та трудове законодавство. Водночас праця бухгалтера має в певному сенсі творчий характер, що пояснюється, по-перше, відносно широким вибором способів ведення обліку та потребує професійного судження бухгалтера.

По-друге, необхідністю задоволення широкого кола зовнішніх користувачів, які вимагають різноманітної за своїми характеристиками та складом інформації.

По-третє, тиском із боку власників підприємства, які прагнуть мінімізувати свої витрати, пов'язані зі сплатою податків та інших соціальних зборів.

Тому перед бухгалтером виникає складна аналітична проблема підготовки звітності, що була б однаково корисною для всіх груп користувачів. Така звітність може виступати як внутрішнім ресурсом при забезпеченні економічної безпеки, так і загрозою безпечному функціонуванню підприємства.

Для отримання альтернативної інформації аналітик застосовує елементи бізнес-розвідки, що передбачає збір даних із використанням офіційних та неофіційних джерел. Серед офіційних джерел найбільш розповсюдженими є:

- висновки незалежних аудиторських компаній;
- видання центральних та регіональних органів управління статистики України, в яких надаються середньогалузеві показники за окремими напрямками діяльності;
- періодичні офіційні видання державних органів та структур, зокрема видання Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, відомчі збірки, які утримують інформацію про фінансові та економічні показники;
- офіційні сайти профільних комітетів та міністерств, де публікують річну фінансову звітність;
- біржова інформація про динаміку зміни вартості цінних паперів та тенденцій на фондовому ринку загалом та за його окремими сегментами.

Неофіційну інформацію отримують на основі застосування спеціальних методів бізнес-розвідки (агентурної розвідки), які традиційно використовують у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Серед цих методів найбільш вживаними є: метод конфіденційних стосунків, метод спеціалізованого опитування, метод конфіденційного спостереження.

Перевіреній належним чином обліковій інформації аналітик із питань фінансово-економічної безпеки присвоює коефіцієнт достовірності, який залежить від ступеню підтвердження правдивості такої інформації альтернативними засобами. Він показує вплив облікових даних на подальші наслідки під час прийняття на їх основі управлінських рішень про співпрацю з тим чи іншим контрагентом або запровадження окремих бізнес-процесів усередині підприємства.

Не менш важливим аспектом, що потребує запровадження процедур перевірки з боку фахівців служби економічної безпеки, є обґрунтований підбір кадрового потенціалу бухгалтерії для мінімізації ймовірних негативних наслідків професійних ризиків. Таку перевірку доцільно здійснювати за кожною особою

під час її прийняття на роботу, за групою окремих фахівців бухгалтерії, що надають інформацію за окремими перспективними напрямками діяльності перед проведенням найбільш важливих угод за їх участі та при встановленні ступеню дотримання ними комерційної таємниці, а також за підрозділом бухгалтерії, якщо перевірка має плановий характер (раз на рік). Випробування виконують за такими напрямками: лояльність, чесність у роботі, професійна придатність та компетентність, дотримання комерційної таємниці.

Лояльність надає можливість перевірити бухгалтера щодо його готовності:

- надавати інформацію керівництву про можливі вигідні контракти, про діяльність конкурентів;
- бережно ставитися до майна підприємства;
- підтримувати та укріплювати здоровий морально-психологічний клімат на підприємстві загалом та в бухгалтерії зокрема.

В основу перевірки лояльності покладено метод професійного спостереження та метод спеціальних психофізіологічних і психологічних досліджень. Метод спостереження дозволяє виявити контакти бухгалтера, які можуть свідчити про можливість його нелояльної поведінки до свого підприємства. При цьому категорично забороняється використовувати отриману інформацію з метою шантажу працівника чи порушувати його конституційні права під час здійснення професійного спостереження. Метод спеціальних психофізіологічних та психологічних досліджень передбачає отримання достовірної інформації про особу з використанням спеціальних психологічних, психофізіологічних та інформаційних пристроїв. В основі методу лежать принципи психологічного тестування або проведення перевірки із застосуванням поліграфу (детектора брехні), що дають змогу виявити інформацію стосовно можливих нелояльних дій, яку особа приховує, виходячи з її психологічної структури особистості.

Основний зміст перевірки на чесність у роботі полягає в тому, що бухгалтеру, якого перевіряють, створюють умови, за яких він може щось украсти, будучи впевненим, що крадіжку не викриють. Перевірці на чесність зазвичай підлягають такі операції:

- отримання комісійних від партнера. За такої умови партнер діє за узгодженістю з керівником підприємства про взаємну перевірку кадрів;
- завищення грошових коштів, виданих під звіт працівникам, з якими вступив бухгалтер у зговір з можливим «відмиванням» їх певної частки;
- несанкціоноване використання грошових коштів у касі на власні потреби з наступним поверненням;
- використання грошей підприємства для спекуляцій з валютою;
- використання автотранспортних засобів для особистих потреб.

Перевірку професійної придатності та компетентності зазвичай проводить головний бухгалтер чи його заступник, а якщо суб'єктом перевірки є здобувач посади головного бухгалтера, то фінансовий директор підприємства. Зазвичай перевірку проводять: шляхом співбесіди за проблематикою бухгалтерського обліку чи доручення виконати ту або іншу роботу, наприклад, скласти звітність, заповнити первинний документ тощо.

У процесі перевірки на дотримання комерційної таємниці у сферу уваги має потрапити:

- перевірка випадків зривів контрактів за участі бухгалтера;
- випадки втрати бухгалтером документів, що містять комерційну таємницю на попередніх місцях його роботи;
- випадки роботи із секретними документами фірми вдома або у вечірній (неробочий) час без узгодження з керівництвом;
- випадки перехоплення конкурентами угод, контрактів, про які було відомо бухгалтерові.

За кожною з цих складових здійснюється оцінка ймовірності виникнення професійного ризику, що визначається в балах від 0 до 100. Це дає змогу аналітику з питань фінансово-економічної безпеки розрахувати узагальнений коефіцієнт рівня професійного ризику бухгалтера як середньоарифметичної величини за формулою:

$$P = \sum Q : N, \quad (6.1)$$

де P – професійний ризик бухгалтера; Q – суми набраних балів за всіма складовими перевірки; N – кількості напрямів перевірки.

Залежно від значення цього показника запропоновано встановлення чотирьох рівнів впливу професійного ризику бухгалтера на стан економічної безпеки підприємства: мінімальний вплив ризику (0-10 балів), допустимий вплив ризику (10-49 балів), критичний вплив ризику (50-89 балів), катастрофічний вплив ризику (90-100 балів).

Зважаючи на те, що наслідки таких ризиків пов'язані для підприємства лише з можливими втратами або отриманням нульового результату, при їх управлінні не розглядають перспективу виявлення шляхів отримання позитивного результату, а лише ставлять за мету мінімізувати ймовірні збитки. Водночас, вибираючи стратегію управління професійними ризиками, виходять з того, що додаткові витрати, пов'язані з мінімізацією негативних наслідків ризику, не повинні перевищувати вигоди, спричиненої такою мінімізацією.

Тому при виявленні мінімального ризику не здійснюються дії щодо його управління, оскільки незначні наслідки не призводять до втрати капіталу підприємства.

При встановленні допустимого професійного ризику бухгалтера найбільш доцільним для підприємства буде створення внутрішнього резерву для виконання зобов'язань за цим ризиком, що не потребуватиме попереднього відволікання грошових коштів з підприємства, а їх фактичне вибуття здійснюватиметься на момент фактичного прояву наслідків ризику.

При встановленні критичного професійного ризику доцільною буде його диверсифікація. Найпродуктивніший вид диверсифікації на сьогодні – аутстафінг. Для мінімізації кадрових ризиків у системі бухгалтерського обліку під аутстафінгом розуміють послугу з виведення облікового персоналу за штат підприємства та оформлення його в штат компанії-провайдера. Провайдер бере на себе обов'язки щодо виконання окремих видів облікових робіт, а відповідно і

ризиків, пов'язані з таким виконанням, що дає змогу подолати три основні проблеми:

- по-перше, велика кількість неврегульованих законодавчих актів у галузі бухгалтерського обліку потребує від бухгалтерів відповідних знань та логіки мислення, що не завжди відповідає рівню їх кваліфікації, а отже, породжує ризик недостовірності облікових даних та низької продуктивності праці. Тому провайдер бере на себе ризик правильної інтерпретації найбільш неврегульованих питань та їх документально-юридичного супроводу;

- по-друге, більшість малих та середніх підприємств не може дозволити собі надання своїм працівникам соціальних пільг у зв'язку з їх значною вартістю. Це породжує конфлікт інтересів між підприємством та його обліковими фахівцями, що викликає ризик маніпуляцій з фінансовими показниками, тому провайдер бере на себе ризик незадоволення персоналу цими аспектами та вирішує подібні завдання;

- по-третє, висококваліфіковані облікові спеціалісти зазвичай диктують підприємству завищені вимоги щодо оплати чи умов своєї праці, задовольнити які роботодавцю складно через певні причини. Тому провайдер бере на себе ризик конфліктних ситуацій, а підприємство при цьому отримує кваліфікованого фахівця.

При встановленні катастрофічного впливу професійного ризику бухгалтера підприємству слід обрати один із варіантів дій:

- уникнення ризику, тобто усвідомлену відмову від співпраці з окремим працівником чи категорією облікового персоналу, діяльність яких може спричинити суттєві збитки підприємству;

- страхування ризику. У цьому випадку підприємство підписує договори про страхування відповідальності за заподіяні збитки з найбільш ризико-небезпечними категоріями облікового персоналу (студентами, спеціалістами низької кваліфікації, пенсіонерами, особами, за якими встановлено випадки порушення комерційної таємниці на попередніх місцях роботи тощо) та визначає розмір страхових внесків, що сплачуються страховій компанії. Отже, сформовані страхові фонди – своєрідна гарантія погашення наслідків професійних ризиків.

ТЕМА 7

ЗВІТНІСТЬ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

7.1. Поняття звітності підприємства та її види

7.2. Порядок складання, подання й оприлюднення фінансової звітності для забезпечення інформаційних потреб у досягненні цілей економічної безпеки підприємства

7.3. Формування фінансової звітності та її використання для діагностики та зміцнення стану економічної безпеки підприємства

7.1. Поняття звітності підприємства та її види

Підсумкове узагальнення інформації та одержання підсумкових показників, що характеризують діяльність підприємства, здійснюється шляхом складання бухгалтерської звітності за звітний період.

В Україні основні правила, принципи складання та подання бухгалтерської звітності регламентуються Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV, відповідними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Звітність – це система узагальнених взаємопов'язаних показників, які відображають стан і використання господарських засобів суб'єкта підприємницької діяльності, їх призначення, джерела формування, фінансові результати, напрями використання прибутку тощо.

Фінансову звітність, яка характеризує результати фінансово-господарської діяльності підприємства, використовують у процесі фінансового аналізу. Показники фінансової звітності застосовують для розробки показників – *критеріїв безпеки*, що характеризують стійкість бізнесу підприємства (рентабельність продажів, показники товарообігу і витрат на продаж, прибуток тощо).

Класифікація бухгалтерської звітності та її користувачів.

З метою впорядкування складання звітності її класифікують за такими найбільш поширеними ознаками:

- змістом і джерелами формування;
- терміном подання;
- ступенем узагальнення;
- обсягом;
- періодичністю подання;
- охопленням видів діяльності;
- поширенням на галузі економіки;
- характером спрямування і використання;
- ступенем використання обчислювальної техніки.

Насамперед треба розрізняти *звітність за будовою*:

- звітність, у якій інформація наводиться станом на певну дату (вона містить показники станом на певний час);
- звітність, що містить інформацію за певний (звітний) період (вона містить інтервальні показники).

За змістом і джерелами формування розрізняють статистичну, фінансову, податкову, спеціальну, внутрішньогосподарську (управлінську) звітність.

Статистична звітність містить інформацію, що необхідна для статистичного вивчення господарської діяльності підприємств та побудови макроекономічних показників.

Фінансова звітність містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період, її складають з дотриманням принципу балансового узагальнення облікової інформації.

Податкова звітність містить інформацію про фінансові результати та розрахунок сум податків, що підлягають сплаті до бюджету, а також надмірно сплачених сум, що підлягають відшкодуванню.

Спеціальна звітність подається з питань розрахунків і використання коштів фонду соціального страхування, пенсійного фонду, фонду зайнятості тощо.

Внутрішньогосподарська (управлінська) звітність відображає необхідну інформацію для прийняття рішень на рівні структурних підрозділів і розробляється підприємством самостійно.

Фінансова, податкова, статистична та ін. види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.

За термінами подання розрізняють нормативну і строкову звітність. Нормативна подається на певну дату, строкова у термін до 25 днів після закінчення звітного періоду.

За ступенем узагальнення звітність поділяють на первинну, що подається підприємствами, і зведену, що узагальнює дані первинної звітності у межах міністерств і відомств.

За обсягами відображених результатів діяльності розрізняють повну і скорочену звітність.

За періодом часу, за який характеризується діяльність підприємства, тобто за періодичністю подання розрізняють річну і проміжну (щоквартальну, щомісячну) звітність.

З погляду охоплення видів діяльності звітність може відображати усі види діяльності, якою займається підприємство, або обмежуватися лише основним із них.

З погляду поширення на галузі економіки звітність є типовою і галузевою. Типові форми звітності застосовують для відображення облікових даних однакового змісту, галузеві містять показники за специфічними видами діяльності.

За характером спрямування розрізняють внутрішню звітність, призначену для внутрішнього управління підприємством, і зовнішню, яка виходить за межі підприємства і подається органам виконавчої влади, іншим користувачам.

Звітність за способом подання користувачам поділяють на подану поштовим зв'язком, телеграфом, електронною поштою або подану власноруч.

Виходячи із сутності, метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства.

Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік, тобто період з 1 січня до 31 грудня. Проміжна звітність складається щоквартально нарастаючим підсумком із початку звітного року. Баланс підприємства складається станом на кінець останнього дня кварталу або року.

Перший звітний період новоствореного підприємства може бути меншим за 12 місяців, але не може бути більшим за 15 місяців. Тобто першим звітним

роком є період до 31 грудня з дати набуття прав юридичної особи, а для тих, що набули цього права після 1 жовтня – до 31 грудня наступного року.

Звітним періодом ліквідованого підприємства є період з початку звітного року до моменту ліквідації підприємства.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань щодо задоволення інформаційних потреб користувачів звітність має відповідати певним вимогам.

7.2. Порядок складання, подання й оприлюднення фінансової звітності для забезпечення інформаційних потреб у досягненні цілей економічної безпеки підприємства

Підприємство складає квартальну та річну фінансову звітність, яку подає користувачам відповідно до чинного законодавства. Найбільшим за обсягом та інформативністю є *річний звіт* у складі: Балансу (Звіт про фінансовий стан), звіту про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід), звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал і приміток до звіту.

Підготовка та складання річного фінансового звіту має свої етапи, що зумовлено тривалістю облікового періоду і складністю виконуваних робіт. Насамперед необхідно:

- перевірити повноту відображення в поточному обліку господарських операцій, оформлених відповідними документами, і завершити облікові записи;
- уточнити розподіл витрат і доходів між суміжними звітними періодами;
- перевірити стан розрахунків з дебіторами і кредиторами, зокрема розрахунків із податковими та фінансовими органами, в необхідних випадках відрегулювати її;
- визначити обсяги валових доходів і валових витрат і списати відповідні суми на фінансові результати та закрити рахунки,
- відобразити чисті прибутки (збитки) і їх розподіл чи погашення.

Під час проведення цієї роботи перевіряють правильність облікових записів, звіряють дані синтетичного й аналітичного обліку і роблять виправні записи для усунення виявлених помилок.

Якісна відмінність між квартальним і річним фінансовим звітом полягає в тому, що перший складають в основному за даними поточного обліку, а показники річної звітності підтверджуються результатами інвентаризації активів та зобов'язань, що забезпечує їх достовірність.

Підприємства подають фінансову звітність таким адресатам:

- органам, до сфери управління яких належать підприємства;
- трудовим колективам на їхню вимогу;
- власникам (засновникам) відповідно до установчих документів;
- іншим органам та користувачам, зокрема органам державної статистики щодо використання бюджетних асигнувань, одержаних із державного бюджету, органам Державного казначейства, а щодо використання асигнувань, одержаних із місцевих бюджетів, – відповідно фінансовим відділам держадміністрацій.

Термін подання фінансової звітності визначає уряд.

Так, квартальну фінансову звітність (крім зведеної та консолідованої) подають підприємства адресатам не пізніше 25 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річна – не пізніше 20 лютого наступного за звітним роком.

Підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, подають консолідовану фінансову звітність власникам (засновникам) у визначені ними терміни, але не пізніше 45 днів після закінчення звітного кварталу та не пізніше 15 квітня наступного за звітним роком.

Датою подання фінансової звітності для підприємства вважається день фактичної її передачі за належністю, а в разі надсилання її поштою – дата одержання адресатом звітності, зазначена на штампелі підприємства зв'язку, що обслуговує адресата.

ТЕМА 8

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОБРОБКИ ДАНИХ У СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

8.1. Характеристика інформаційних технологій обробки обліково-аналітичних даних

8.2. Інформаційні технології в обліково-аналітичному процесі обробки обліково-аналітичних даних

8.3. Інформаційні технології у процедурах обробки обліково-аналітичних даних

8.1. Характеристика інформаційних технологій обробки обліково-аналітичних даних

Інформаційні системи (ІС) обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства містять технології перетворення вхідних даних у результатну інформацію.

Отже, *«інформаційна технологія»* – система методів, способів і процедур збору, нагромадження, реєстрації, передавання, обробки, зберігання, пошуку, модифікації, аналізу, захисту, видачі необхідної інформації в людино-машинній системі всім зацікавленим підрозділам та особам на основі використання апаратних і програмних засобів, що забезпечує автоматизоване виконання функцій обліково-аналітичного (управлінського) працівника.

Інформаційні технології (ІТ) забезпечують автоматизацію методу бухгалтерського обліку, аналізу та інших функцій управління в АСОАЗ економічної безпеки підприємства.

Важливого значення набуває організація обліково-аналітичного процесу у АСОАЗ. Вона здійснюється за трирівневою ієрархічною системою:

1) *вищий рівень* – організація управління обліково-аналітичною системою й об'єктами бухгалтерського обліку в цілому, аналіз і контроль господарської діяльності підприємства, вироблення альтернативних рішень;

2) *середній рівень* – організація розв'язання завдань у площині комплексів задач бухгалтерського обліку та аналізу;

3) *оперативний рівень* – організація обробки фактичних даних у системі оперативного обліку й аналізу.

За способом побудови обчислювальної (комп'ютерної) мережі ІТ поділяють на локальні, багаторівневі (ієрархічні) та розподільні.

Локальні ІТ забезпечують автономність роботи користувача та його функціональну замкнутість.

Розподільні ІТ передбачають розподіл функціональних завдань між різними працівниками.

Багаторівневі ІТ забезпечують створення багаторівневих обчислювальних систем на підприємстві з урахуванням різних рівнів управління.

Варто відзначити: *Інтернет як ІТ* є унікальним і глобальним віртуальним середовищем для співробітництва між підприємством та іншими суб'єктами економіки, а також оперативним джерелом різноманітної, насамперед ділової та фінансової, інформації. Він сприяє активному розвитку такого сектору економіки, як електронний бізнес.

АСОАЗ економічної безпеки підприємства має забезпечувати не тільки спостереження, реєстрацію, аналіз, контроль господарських фактів, явищ і процесів, але й можливість передбачення й запобігання втратам, необґрунтованим витратам, негативним явищам, які можуть спричинити загрози економічній безпеці підприємства.

З допомогою ефективної, прогресивної системи обліково-аналітичного забезпечення треба знаходити спосіб досягнення найліпших господарських результатів за найменших витрат матеріальних, трудових і грошових ресурсів. Отже, АСОАЗ економічної безпеки підприємства має здійснювати не просто реєстрацію фактів і не тільки здійснювати узагальнення, групування та аналіз одержаних даних, а й виконувати дієвий контроль за операціями й активно впливати на господарські процеси, сприяючи їх результативності та економічній ефективності.

АСОАЗ має будуватись у рамках єдиної інтегрованої системи обробки всієї економічної інформації підприємства.

Процес обробки обліково-аналітичних даних здійснюється в розрізі «задач» обліку й аналізу АСОАЗ. Між задачами існує прямий і зворотній зв'язок.

Зв'язок між «задачами» забезпечують інформаційні масиви даних. Такий взаємозв'язок зумовлює порядок і послідовність розв'язання окремих задач та їх комплексів. Інформаційний зв'язок здійснюється по каналах зв'язку та інформаційних потоках інформації.

Щоб організувати автоматизацію процесу обробки обліково-аналітичних даних, необхідно визначити інформаційні зв'язки між окремими обліково-аналітичними задачами та іншими підсистемами управлінської інформаційної системи (УІС).

Інформаційні зв'язки між задачами в підсистемі бухгалтерського обліку встановлюються на рівні подвійного запису в системі синтетичного і багаторівневого аналітичного обліку.

8.2. Інформаційні технології в обліково-аналітичному процесі обробки обліково-аналітичних даних

У широкому розумінні під *процесом* мають на увазі послідовну зміну станів, хід розвитку чогось; сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення конкретного результату.

Обліково-аналітичний процес, як *технологія*, дає змогу відтворити загальну картину фінансово-господарської діяльності підприємства завдяки технологічному процесу обробки інформації. Така можливість існує завдяки комплексному взаємозв'язаному застосуванню всіх способів і прийомів обліку, аналізу і контролю інформації.

Технологічний процес обробки інформації – це сукупність взаємозв'язаних технологічних операцій, які виконуються над інформацією та її носіями у визначеній послідовності, – починаючи з моменту виникнення вхідних даних і закінчуючи видачею результатної інформації. Він має забезпечити своєчасність одержання й вірогідність результатної інформації, ефективність використання технічних засобів і комплексність автоматизації обробки інформації, виконання операцій за мінімальних вартісних витрат і затрат праці.

Операційний технологічний процес передбачає, що за окремими працівниками закріплюється одна або кілька споріднених операцій (частіше одна) з обробки будь-яких видів інформації. Наприклад, працівникові доручають виконання операції перенесення інформації на ПК та операції контролю такого перенесення. Цей працівник уводитиме до ПК інформацію з усіх використовуваних документів. Наприклад, він працюватиме з прибутковими та видатковими касовими ордерами, складськими ордерами, нарядами на відрядну роботу, таблицями обліку відпрацьованого часу тощо.

Предметний технологічний процес полягає в тому, що за окремими працівниками закріплюється одна або кілька операцій з обробки інформації одного виду або одного документа. Наприклад, працівникові доручають виконання операції з введення інформації до ПК, контролю введення, обробки та видачі результату щодо обліку виданих зі складу матеріалів.

Змішаний тип побудови технологічного процесу застосовують, коли частина операцій виконується за операційним типом, а частина – за предметним.

Усі типи організації технологічного процесу мають як переваги, так і недоліки. Операційний тип дає змогу підвищити продуктивність праці завдяки тому, що працівник виконує однакові дії і не відвертає від них свою увагу. Предметний тип дає змогу підвищити вірогідність даних, оскільки людина, яка обробляє інформацію, обізнана з предметною сферою і може самостійно виявити деякі логічні або випадкові помилки. Змішаний технологічний процес має переваги та недоліки обох попередніх типів. Які з них переважатимуть, залежить від обсягів інформації, яка переробляється, кваліфікації працівників і т. ін.

В АСОАЗ технологічні процеси описують за допомогою опису алгоритму розв'язання задачі. Як відомо, алгоритм – це набір правил і процедур, послідовне застосування яких до певних вхідних даних, за певну кількість кроків дозволяє одержати результат обробки.

Алгоритм розв'язання задачі (технологічний процес) можна описувати табличним, текстовим і графічним способами, тобто словесно, формульно-словесним способом, у вигляді блок-схем (графічно), мовою програмування, мовою конкретної програми (функціональної).

У розв'язанні обліково-аналітичних задач набув поширення спосіб подання алгоритмів у вигляді блок-схем (графічно). Завдяки своїй простоті він особливо зручний на початковій стадії навчання персоналу технології виконання функцій на різних предметних ділянках роботи.

8.3. Інформаційні технології в процедурах обробки обліково-аналітичних даних

Інформаційний процес обліку, аналізу, контролю можна розглядати у процедурному контексті. Так, перш ніж обліково-аналітичний працівник одержить необхідну для виконання своїх функцій інформацію, здійснюється велика кількість різноманітних операцій, об'єктом яких є облікові й аналітичні дані.

Ці операції об'єднуються в інформаційні процедури.

Первинною процедурою є збір первинних даних, кінцевою – використання вихідної інформації.

За час від первинної до кінцевої процедури виконуються різні операції, пов'язані з перетворенням даних.

Під перетворенням розуміють будь-які дії над даними, тобто зміну їх значень, структурну побудову, зміни в часі і просторі, заміну даних умовними позначеннями, тиражування і т. ін.

Часто замість поняття «перетворення даних» вживають термін «обробка даних».

З обліково-аналітичною інформацією виконують багато операцій, які за ознакою подібності і цільових функцій об'єднуються в інформаційні процедури обліку, аналізу і контролю.

Інформаційні процедури обліку, аналізу і контролю – це офіційно встановлений порядок одержання, обробки й оформлення облікової, аналітичної та контрольної інформації. Саме інформаційні процедури є об'єктом автоматизації.

Склад інформаційних процедур однаковий для всієї управлінської інформації, але кількість операцій з інформацією, послідовність їх здійснення і методи їх виконання залежать від специфічних особливостей різновидів інформації, від частоти застосування комп'ютерної техніки та інших факторів.

Інформаційну процедуру формує сукупність технологічних операцій. Технологічна операція є основою і мінімальною складовою технологічного процесу. «Операція»: це – логічно завершена сукупність дій над інформацією та її носіями, які виконуються на одному робочому місці.

Операції поділяються на три види: *механічні, переробні і творчі*. Такий поділ технологічних операцій дає змогу вдосконалювати структуру обліково-аналітичного процесу, організувати розподіл праці виконавців. Головне для поділу дій на окремі операції – це їх логічна завершеність, яка веде до конкретного результату: нового носія інформації, нового масиву інформації (файлу), змін у значеннях окремих атрибутів інформації і т. ін.

В АСОАЗ економічної безпеки підприємства технологічні операції виконуються в рамках задач (комплексів задач) обліку, аналізу, контролю. Технічний комплекс і базове програмне забезпечення, як правило, уже задані. За таких умов роботи процес автоматизованого розв'язання задач поділяється на вісім етапів:

1. Формулювання вимог до задачі – це елемент технічного завдання ІС.
2. Постановка задачі – це елемент технічного проекту ІС.
3. Побудова алгоритму розв'язання задачі технічного проекту ІС.
4. Розроблення контрольного прикладу – елемент технічного проекту ІС.
5. Розроблення програм – елемент робочого проекту ІС.
6. Настроювання розроблених програм на контрольному прикладі – елемент робочого проекту ІС.
7. Настроювання розроблених програм на реальних даних (пробна експлуатація).
8. Узяття ІС в експлуатацію.

ТЕМА 9

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

9.1. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки ефективності використання основних виробничих засобів

9.2. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки витрат на виробництво та реалізацію продукції

9.3. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки ефективності використання трудових ресурсів і виплат працівникам

9.1. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки ефективності використання основних виробничих засобів

Технічний прогрес і розвиток ринкових відносин постійно спонукають підприємства оновлювати основні виробничі засоби (ОВЗ) і виробничу потужність (ВП), а також прагнути до більш повного їх використання. Недовикористання ОВЗ – це втрати не тільки у вигляді продукції, це ще і втрати основних засобів, які морально застарівають і не можуть бути використані через зміни номенклатури продукції, що виробляється.

Інформаційною базою аналізу ефективності використання ОВЗ є:

- статистична звітність: Звіт про капітальні інвестиції (форма 2-інвестиції) – квартальна, Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції (форма 2-ОЗ ІНВ) – річна;
- бухгалтерська звітність: форма № 1 «Баланс»; форма № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» – річна;
- статистичні звіти з виробництва і праці;
- паспорти окремих видів устаткування та інші внутрішньовиробничі документи.

Основні засоби поділяються на виробничі і невиробничі. У складі виробничих засобів виділяють активну і пасивну частини. Активна частина ОВЗ включає до свого складу силові машини й обладнання, робочі машини й обладнання, вимірювальні прилади і пристрої, обчислювальну техніку, інструменти та пристосування встановленого вартісного обмеження і терміном служби більше одного року, інші машини й обладнання.

Аналіз ОВЗ починається зі встановлення їх наявності, динаміки, складу і структури. За підсумками цього етапу визначають абсолютну зміну вартості ОВЗ за аналізований період, приріст ОВЗ, який розраховують як різницю між їх величиною на початок (Ф) і на кінець (ФК) аналізованого періоду

Потім визначають *темпи зростання ОВЗ* відношенням їх вартості на кінець аналізованого періоду до їх вартості на початок періоду.

Далі вивчають *склад і структуру ОВЗ*. Вони характеризуються питомим співвідношенням різних груп у загальній вартості ОВЗ підприємства.

При аналізі складу і структури ОВЗ слід виходити з того, що технічна база може забезпечувати фінансову стійкість підприємства в тих випадках, коли:

- збільшення загальної вартості ОВЗ є оптимальним (відсутній непродуманий приріст, який не гарантує ефективної віддачі);
- активна частина ОВЗ зростає більш швидкими темпами, ніж всі засоби загалом – збільшується її питома вага;
- темпи зростання автоматичного обладнання та інших видів прогресивної техніки вищі порівняно з активною частиною ОВЗ в цілому.

Аналіз технічного стану ОВЗ виконується слідом за аналізом загальних показників їх стану, структури і динаміки. Він проводиться за допомогою коефіцієнтів оновлення, приросту, вибуття, інтенсивності оновлення, зносу, автоматизації.

При аналізі технічного стану ОВЗ важливо виходити з таких положень. Коефіцієнт оновлення, рівний 0,2, можна вважати задовільним для нормального відновлення ОВЗ. При такому стані щорічно оновлюється 20% ОВЗ. Відповідно всі засоби будуть оновлені за п'ять років.

Аналіз та оцінка вікового складу обладнання підприємства дозволяють правильно орієнтуватися під час оцінки його фізичного стану. В ході аналізу проводиться групування обладнання за тривалістю експлуатації і розраховується питома вага кожної групи в загальній кількості обладнання. Для цього кількість обладнання з певною тривалістю експлуатації ділять на загальну кількість обладнання. Аналіз використання машин та обладнання виконують за напрямками:

1. Використання наявного обладнання.

2. Використання часу діючого обладнання.
3. Ефективність використання обладнання.
4. Вплив використання обладнання на випуск продукції.

Відомо, що все наявне обладнання поділяють на встановлене та невстановлене. У свою чергу, встановлене обладнання включає діюче та бездіяльне. Використання наявного обладнання аналізується за допомогою таких коефіцієнтів: *коефіцієнт використання всього наявного обладнання* та *коефіцієнта використання встановленого обладнання*. В процесі аналізу цих показників необхідно виходити з того, що ефективність виробництва залежить не від загальної кількості наявного обладнання, а від його використання. Чим вище значення цих коефіцієнтів, тим більше передумов для ефективності роботи.

Діюче обладнання може бути використане за часом його роботи по-різному.

Час роботи обладнання залежить від календарного часу, в якому прийнято виділяти режимний час і позарежимний час.

У свою чергу, режимний час поділяється на плановий час і планові простої. Отже, відповідність фактично відпрацьованого часу плановому залежить від величини позапланових простоїв.

При аналізі використання часу діючого обладнання застосовують такі показники: *коефіцієнт використання календарного часу*, *коефіцієнт використання режимного часу*, *коефіцієнт завантаження устаткування*, що діє, *коефіцієнт змінності*. Здійснюючи аналіз цих коефіцієнтів, необхідно пам'ятати, що режимний час роботи обладнання залежить від режиму роботи підприємства. Найбільш ефективно обладнання використовується під час роботи в три зміни.

Ефективність використання обладнання визначається за часом його роботи і за якісним показником – середнього виробітку (продуктивності) за одну верстато-годину роботи. Для аналізу застосовують такі коефіцієнти: *коефіцієнт екстенсивного використання устаткування*, *коефіцієнт інтенсивного використання обладнання*, *інтегральний коефіцієнт використання обладнання*. Аналіз цих коефіцієнтів показує, наскільки ефективно використовується обладнання за часом його роботи і за потужністю.

Узагальненим показником використання ОВЗ у вартісному вираженні є *фондовіддача*, яка показує випуск продукції в гривнях на 1 грн. ОВЗ.

9.2. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки витрат на виробництво та реалізацію продукції

Собівартість продукції, що випускають, складається із затрат на виробництво та продаж продукції. Собівартість продукції – один із найважливіших об'єктів економічного аналізу й діагностики економічної безпеки підприємства. Для проведення аналізу й діагностики використовують такі джерела інформації:

1. Бухгалтерська (фінансова) звітність:
 - Форма № 2 «Звіт про фінансові результати»;
 - Форма № 1 «Баланс».

2. Картки (аналіз) рахунків бухгалтерського обліку: 20, 23, 326, 36, 70, 90, 91, 93...

3. Нормативно-довідкова та оперативна інформація:

- планові завдання щодо собівартості продукції, контракти, договори, держзамовлення;
- нормативи споживання матеріальних і трудових ресурсів, стандарти тощо;
- ціни на ресурси і продукцію;
- первинні документи;
- оперативний звіт про виробництво, відвантаження та реалізацію продукції;
- матеріали контролю, спеціальних обстежень та ін.

Інформаційне забезпечення протидії загрозам затрат на виробництво.

Затрати на виробництво, або собівартість продукції, – виражена в грошовій формі сума витрат підприємства, пов'язаних із виробництвом і продажем продукції. У собівартості, з одного боку, узагальнюється комплексна характеристика ефективності виробництва, а з іншого – ключові фактори і причини, що впливають на цю ефективність.

Собівартість продукції, що випускають, – основний фактор збільшення прибутку і зростання рентабельності, один із найважливіших факторів, що впливають на прийняття управлінських рішень, базовий показник при розрахунках стану поточної і прогнозованої економічної безпеки підприємства.

Мета аналізу собівартості продукції на підприємствах, що працюють в умовах ринкових відносин, – забезпечити керівництво підприємства повною інформацією для управління затратами виробництва, визначити необхідні умови для послідовного зниження затрат на всіх ділянках виробництва.

Основні показники затрат на виробництво продукції:

- загальні затрати на виробництво (кошторис затрат і його виконання);
- виробнича собівартість виробленої продукції;
- виробнича та повна собівартість випущеної продукції;
- повна собівартість обсягу продажу продукції;
- сума витрат на 1 грн. випущеної продукції і по собівартості окремих виробів.

Обчислення собівартості продукції може варіюватися під впливом таких факторів:

- залежно від готовності продукції та її продажу розрізняють собівартість обсягу виробництва, випуску і продажу залежно від кількості продукції;
- собівартість одиниці і всього обсягу продукції;
- залежно від повноти включення поточних витрат у собівартість об'єкта калькулювання – повну й обмежену собівартість;
- залежно від оперативності формування собівартості – планову, нормативну, фактичну собівартість.

У процесі аналізу собівартості продукції слід виходити з наявної класифікації витрат на виробництво продукції, які поділяються за економічними елементами витрат і статтями калькуляції. Крім того, виділяють прямі затрати і

непрямі, постійні і змінні, явні і неявні. Аналіз собівартості продукції здійснюють за такими напрямками:

- визначають загальні витрати на 1 грн. випущеної в продукції;
- дають загальну оцінку собівартості обсягу випуску і продажу продукції, витрат на виробництво продукції (кошторис витрат);
- аналізують витрати прямих матеріальних і трудових ресурсів;
- вивчають витрати на обслуговування виробництва й управління, спеціальні витрати;
- аналізують втрати від виробничого браку;
- досліджують собівартість окремих виробів.

9.3. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки ефективності використання трудових ресурсів і виплат працівникам

Економічна безпека ефективності використання трудових ресурсів підприємства, від якої залежить успішна діяльність підприємства в умовах ринкової економіки, значною мірою залежить від кількісного та якісного забезпечення його робочими кадрами, раціонального їх використання, розстановки на робочих місцях відповідно до кваліфікації і спеціальності, а також від організації праці та повноти використання робочого часу.

Фактори економічної безпеки ефективності використання трудових ресурсів підприємства:

- кількісне і якісне забезпечення робочими кадрами;
- раціональне використання кадрів;
- розстановка на робочих місцях відповідно до кваліфікації і спеціальності;
- ефективна організація праці;
- повнота використання робочого часу.

Тому всебічний аналіз чисельності та складу кадрів, їх використання у виробничому процесі займає одне з провідних місць у системі економічної безпеки ефективності використання трудових ресурсів підприємства.

Джерелами інформації для проведення аналізу служить:

- статистична звітність (форма №1-ПВ «Звіт з праці» – місячна, квартальна; Звіт про умови праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці 1-ПВ (умови праці) – один раз на два роки; звітність з ЄСВ і ПДФО);
- показники бухгалтерської та оперативної виробничої звітності;
- відомча звітність;
- дані поточного обліку;
- дані статистичних звітів із продукції;
- матеріали фотографій робочого дня і хронометражу.

Аналітичне забезпечення економічної безпеки використання трудових ресурсів передбачає:

- аналіз чисельності робочої сили;
- аналіз руху робочої сили;
- аналіз використання робочого часу;

- аналіз працемісткості продукції;
- аналіз продуктивності праці.

На сьогодні мета держави – встановлення мінімальної гарантованої оплати праці. Всі інші питання, що стосуються оплати праці, належать до компетенції підприємства. Це стосується і обсягу оплати праці (ООП).

ООП відображає сумарні витрати підприємства на оплату праці працівників. Підприємства самі визначають величину ООП з урахуванням стану ринку, передбачуваного рівня інфляції, можливості забезпечити конкурентоспроможність продукції на ринку товарів і послуг і т.д. ООП відображає умови оплати, гарантії і компенсації, визначені роботодавцем і персоналом на основі колективних та індивідуальних договорів, які формують індивідуальну заробітну плату і дохід працівників.

Аналіз використання ООП передбачає:

- визначення відхилень ООП в цілому по ППП;
- визначення відхилень ООП по окремих категоріях працівників;
- аналіз складу і структури ООП;
- визначення факторів, що вплинули на використання ООП, для виявлення резервів виробництва.

Аналіз складу і структури ООП дозволяють судити про те, чи є відхилення по окремих його елементах, чи не з'явилися виплати, які не передбачені планом, а також понадпланові виплати.

Аналіз виконують за такими напрямками:

- вивчають систему оплати праці робітників по тарифу і розцінках;
- визначають питому вагу окремих видів оплати праці та його зміну порівняно з попереднім періодом (врахування прогресивних видів оплати, відповідність чинному законодавству);
- вивчають фактори, причини і «винуватців» відхилень від прогресивних видів оплати праці, планують заходи щодо їх усунення;
- аналізують доплати до годинного, денного і місячного обсягу;
- величину доплат порівнюють із планом, з попереднім періодом;
- визначають правомірність доплат, їх необхідність і реальність, причини їх появи, «винуватців»;
- знаходять рішення про їх скорочення або ліквідацію.

На ООП впливає багато факторів, які виникають на виробництві та діють у взаємозв'язку і взаємозалежності. До основних факторів, що впливають на відхилення планового обсягу, належить чисельність працівників як у цілому по ППП, так і по його окремих категоріях, та їхня середня заробітна плата.

ТЕМА 10

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- 10.1. Сутність стратегії економічної безпеки підприємства та її види
- 10.2. Послідовність формування стратегії економічної безпеки підприємства
- 10.3. Набір стратегій економічної безпеки підприємства
- 10.4. Механізм реалізації стратегії економічної безпеки
- 10.5. Моніторинг реалізації стратегії економічної безпеки
- 10.6. Безперервне навчання персоналу в процесі реалізації стратегії економічної безпеки

10.1. Сутність стратегії економічної безпеки підприємства та її види

Стратегія економічної безпеки підприємства – обґрунтована система послідовних дій і заходів, орієнтованих на досягнення поставленої мети, спосіб досягнення встановлених цілей забезпечення економічної безпеки з урахуванням тенденції зміни її рівня.

Мета формування та реалізації стратегії економічної безпеки – досягнення такого рівня економічної безпеки, який здатний забезпечити стійкий, стабільний та динамічний розвиток підприємства у перспективі.

Стратегію економічної безпеки підприємства необхідно формувати в межах корпоративної стратегії та на основі функціональних стратегій економічної безпеки.

Заходи забезпечення економічної безпеки підприємства повинні спрямовуватись насамперед на підтримку здатності підприємства реалізувати корпоративну стратегію.

Функціональні стратегії економічної безпеки забезпечують стратегічно-орієнтовані напрями досягнення цілей економічної безпеки підприємства:

- стратегія фінансової безпеки;
- стратегія інтелектуально-кадрової безпеки;
- стратегія техніко-технологічної безпеки;
- стратегія політико-правової безпеки;
- стратегія інформаційної безпеки;
- стратегія екологічної безпеки;
- стратегія силової безпеки;
- стратегія ринкової безпеки;
- стратегія інтерфейсної безпеки.

Формування стратегії економічної безпеки підприємства – це складний процес, який охоплює чітку послідовність взаємозалежних та взаємопов'язаних етапів, що заснована на вимогах конкретної ситуації і враховує вплив багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників.

Фактори, що впливають на формування стратегії економічної безпеки підприємства:

- стан та перспективи розвитку конкретного виду економічної діяльності;
- рівень економічної безпеки підприємства;
- наявні можливості підприємства стосовно забезпечення та підтримання необхідного рівня економічної безпеки (виробничі, фінансові, ринкові, інтелектуально-кадрові, інноваційні тощо), які відповідають його потребам;
- висока кваліфікованість керівництва щодо формування стратегії та досягнення встановлених стратегічних цілей підприємства;
- активна участь персоналу у формуванні та реалізації стратегії.

Процес розроблення стратегії економічної безпеки підприємства можна охарактеризувати як процес узгодження цілей підприємства стосовно забезпечення економічної безпеки з можливостями підприємства.

Види стратегій економічної безпеки:

1. Стратегія збереження економічної безпеки та нівелювання негативних чинників. Ця стратегія покликана забезпечувати утримання високого рівня економічної безпеки та створення нових передумов її зміцнення. Вона виключає можливість появи небезпечної ситуації. Цей вид стратегії доцільно застосовувати в тому випадку, коли рівень економічної безпеки перебуває на високому рівні.

Стратегія збереження економічної безпеки та нівелювання негативних чинників – найбільш ефективна, яка потребує достатнього часу для прийняття стратегічних управлінських рішень та високих можливостей підприємства для забезпечення економічної безпеки. Ця стратегія надає можливість підприємству нівелювати негативні чинники ще до початку їхнього дестабілізуючого впливу.

2. Стратегія зміцнення економічної безпеки та інтенсифікації зусиль на обмеження впливу негативних чинників. Ця стратегія, з одного боку, передбачає заходи підтримання позитивних тенденцій до посилення економічної безпеки підприємства, а з іншого боку, вона повинна забезпечити недопущення послаблення економічної безпеки. Цей вид стратегії доцільно застосовувати при середньому рівні економічної безпеки.

Стратегія зміцнення економічної безпеки та інтенсифікації зусиль на обмеження впливу негативних чинників передбачає наявність скороченого часового терміну для розробки необхідних заходів та середніх можливостей підприємства до забезпечення економічної безпеки, які відповідають наявним потребам. Цей вид стратегії передбачає швидке реагування на вплив негативних чинників, що містить чітко продумані дії, які дозволять пристосуватися в максимально короткі строки.

3. Стратегія відновлення економічної безпеки та ліквідації наслідків впливу негативних чинників. Ця стратегія повинна передбачати використання заходів подолання небезпек для діяльності підприємства, які стримуватимуть поширення негативних процесів та забезпечать виживання підприємства. Ця стратегія впроваджується при низькому рівні економічної безпеки.

Стратегія відновлення економічної безпеки та ліквідації наслідків впливу негативних чинників передбачає моментальне реагування на негативний вплив небезпек в умовах обмеження часу та низьких можливостей, що не завжди дозволяють повною мірою здійснювати заходи із забезпечення фінансово-

економічної безпеки. В рамках цієї стратегії проявляється певна суперечливість. З одного боку, прийняті поспіхом рішення не завжди ефективні, а з іншого, зволікання у швидкому розробленні конкретних заходів може призвести до занепаду підприємства або його банкрутства.

10.2. Послідовність формування стратегії економічної безпеки підприємства

Етапи процесу формування стратегії економічної безпеки підприємства:

Етап 1. Визначення місії підприємства.

Місія підприємства (філософія, бачення підприємства) – короткий опис господарської одиниці, її основних цілей, призначення, сфери діяльності, норм поведінки та ролі у вирішенні соціальних проблем суспільства.

Ціль визначення місії – довести до відома всіх учасників розроблення стратегічних рішень основні правила, які підприємство встановлює для ведення всіх своїх справ.

Місія підприємства, як чітко виражена узагальнена довгострокова мета діяльності підприємства, повинна відображати:

- основне призначення підприємства для тих ринків і покупців, які воно обслуговує;
- індивідуальність підприємства та майбутнє бачення того, яким воно хоче стати;
- основні принципи діяльності підприємства.

Основне запитання, на яке відповідає місія, – яку людську потребу задовільняє підприємство.

Етап 2. Формування цілей економічної безпеки підприємства.

На основі місії розробляються цілі, які, на відміну від місії, визначають конкретні стани, яких підприємство хоче досягнути у майбутньому. Сформовані цілі повинні бути чіткі, конкретні і кількісно вимірювані, реалістичні і досяжні, визначені в термінах їх досягнення, забезпечені ресурсами і підкріплені персональною відповідальністю менеджерів. Вони лежать в основі прийняття окремих бізнесових рішень та сприяють формуванню конкретних планових показників. Усі сформовані цілі повинні бути ієрархічно поєднані, тобто цілі більш низького рівня конкретизують та деталізують цілі більш високого рівня і є засобом для їх досягнення.

Етап 3. Аналіз зовнішнього середовища підприємства (макросередовища та мікросередовища).

Аналіз макросередовища підприємства передбачає вивчення впливу на його діяльність загального стану економіки та його державного регулювання, науково-технічного розвитку, природно-екологічної ситуації країни, соціально-культурної і демографічної складової суспільства. Найчастіше на цьому етапі обмежуються PEST-аналізом чотирьох компонентів макросередовища: політичного (political environment), економічного (economic environment), соціального (sociocultural environment) й технологічного (technological environment). PEST-аналіз спрямований на виявлення тих факторів

макросередовища, які найбільше впливають на підприємство, та передбачення сприятливої чи несприятливої динаміки впливу цих факторів.

Аналіз цих факторів ведеться комплексно, з урахуванням взаємозв'язку, швидкості зміни та рівня впливу на підприємство. Результати аналізу дають змогу підприємству визначити, які з чинників макросередовища є потенційними носіями загроз або можливостей.

Аналіз мікросередовища здійснюють за допомогою моделі п'яти конкурентних сил М. Портера, яка передбачає визначення впливу на здатність підприємства реалізувати свою перевагу на ринку таких чинників, як-от: постачальників; покупців; наявних конкурентів; потенційних конкурентів, які можуть вийти на ринок; товарів-замінників. Взаємодія саме цих конкурентних сил визначає потенціал мікросередовища підприємства.

Зовнішнє середовище ніколи не буває стабільним, у ньому безперервно відбуваються динамічні зміни: з'являються нові можливості для підприємства та виникають додаткові непередбачувані труднощі. Тому важливим для підприємства є виявлення можливостей та загроз зовнішнього середовища, які будуть враховані при формуванні стратегії.

Етап 4. Аналіз внутрішнього середовища підприємства.

Аналіз внутрішнього середовища підприємства орієнтується на аналіз його корпоративного потенціалу за такими напрямками: виробництво, управлінська діяльність, економічна культура, маркетинг, фінанси, кадрове забезпечення, загальна ефективність підприємства. Під час стратегічного планування необхідно з'ясувати, які сильні та слабкі сторони має підприємство та як вони вплинуть на діяльність підприємства.

Аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища – SWOT-аналіз – дозволяє встановити зв'язки між сильними та слабкими сторонами підприємства і можливостями та загрозами, які в подальшому будуть використовуватися для формування стратегії підприємства.

Етап 5. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства.

Без інформації про стан економічної безпеки підприємства менеджери не зможуть розробити стратегію, яка дозволить підприємству ефективно розвиватися в майбутньому.

Оцінку рівня економічної безпеки підприємства важливо здійснювати за всіма її складовими. Значення узагальненого показника економічної безпеки, який і буде характеризувати досягнутий рівень економічної безпеки підприємства.

Етап 6. Коригування цілей підприємства залежно від результатів аналізу та оцінки рівня економічної безпеки.

Після аналізу зовнішнього середовища, внутрішнього середовища, оцінки рівня економічної безпеки менеджери повинні уточнити місію та цілі підприємства, здійснити коригування на фактори, вплив яких не було враховано.

Етап 7. Формування набору альтернативних стратегій економічної безпеки підприємства.

На основі проведеного аналізу та необхідних розрахунків формується набір альтернативних стратегій економічної безпеки підприємства і приймається

рішення щодо того, яким чином і за допомогою яких засобів підприємство досягне поставлених цілей.

Етап 8. Вибір стратегії економічної безпеки підприємства.

Процес вибору оптимальної для підприємства стратегії економічної безпеки повинен базуватися на дотриманні таких принципів:

- обґрунтованості – вибір стратегії економічної безпеки має бути чітко обґрунтованим за допомогою оптимального поєднання різних методичних підходів;

- альтернативності – стратегію економічної безпеки підприємства потрібно обирати серед декількох альтернативних видів стратегій;

- об'єктивності – стратегія економічної безпеки має бути об'єктивно узгодженою для досягнення стратегічних цілей підприємства;

- доцільності – стратегія економічної безпеки підприємства має забезпечувати можливий рівень економічної безпеки;

- узгодженості – обрана стратегія економічної безпеки має узгоджуватися з іншими стратегіями діяльності підприємства;

- оптимальності – обрана стратегія економічної безпеки має бути оптимальною з точки зору поєднання результатів, витрат та ризику реалізації;

- цілісності – обрана стратегія економічної безпеки має забезпечити розвиток підприємства як цілісної системи, а не тільки окремих його підрозділів, відділів чи напрямів діяльності.

Етап 9. Реалізація стратегії економічної безпеки підприємства.

Обрана з альтернативного набору найбільш ефективна стратегія економічної безпеки, яка максимально підвищить довгострокову ефективність підприємства, потребує реалізації, що є наступним етапом процесу розробки стратегії.

Реалізація стратегії економічної безпеки – сукупність управлінських дій, які пов'язані з послідовним виконанням усіх етапів стратегічного плану, розподілом обов'язків, відповідальності, створенням необхідного ресурсного, нормативно-правового, інформаційного та організаційного забезпечення, необхідною координацією зусиль усіх підрозділів підприємства. Саме на цьому етапі важливу роль відіграє залучення до цього процесу менеджерів усіх рівнів та персоналу підприємства.

Етап 10. Контроль за процесом реалізації стратегії економічної безпеки підприємства

Реалізація стратегії потребує постійного контролю, що забезпечує зворотний зв'язок між досягненнями підприємства у процесі реалізації стратегії та поставленими цілями. Здійснюється причинно-наслідковий аналіз виявлених відхилень у процесі реалізації стратегії. За потреби коригуються цілі підприємства, власне процес реалізації стратегії чи сама стратегія.

10.3. Набір стратегій економічної безпеки підприємства

У межах загальних стратегій економічної безпеки, які є загальним планом управління, спрямованим на збереження, зміцнення чи відновлення економічної безпеки та нівелювання чи обмеження впливу негативних чинників, необхідно

формувані функціональні стратегії економічної безпеки підприємства, які в сукупності створюють набір стратегій економічної безпеки.

Набір стратегій економічної безпеки підприємства – це сукупність загальної та функціональних стратегій економічної безпеки, які формуються для кожного підприємства з метою забезпечення його економічної безпеки.

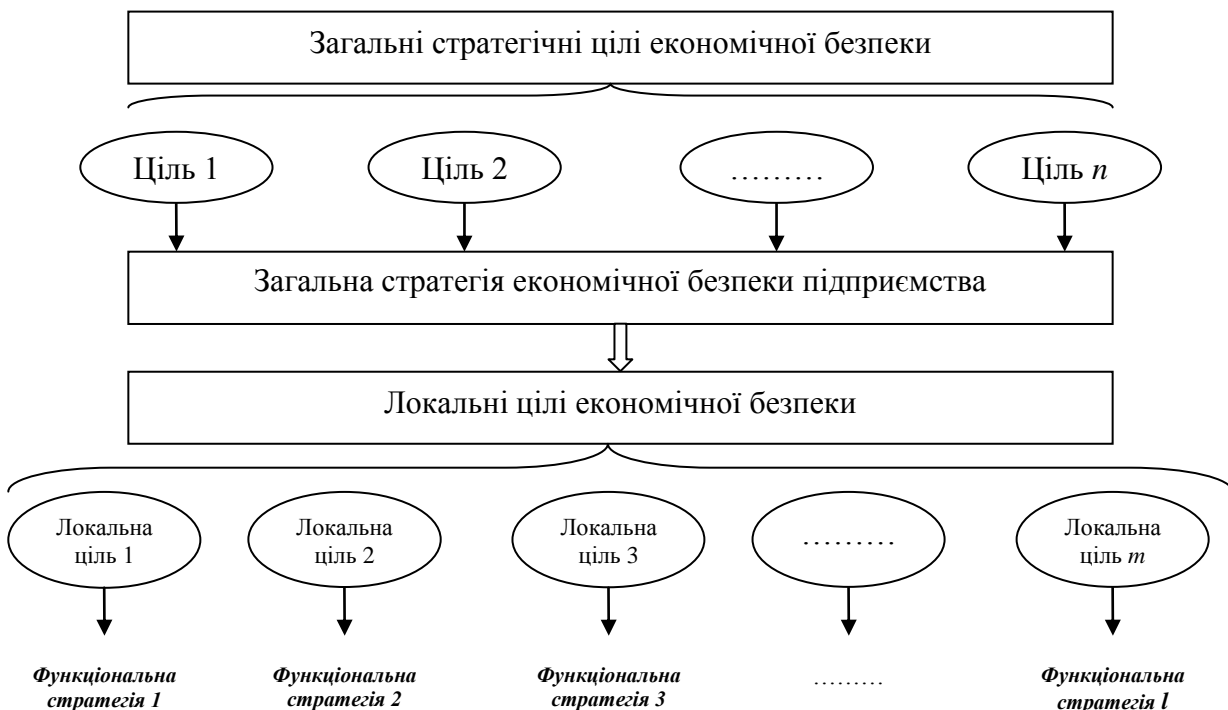
Модель набору стратегій економічної безпеки має такий вигляд:

$$S_z : \{S_i^1; \dots; S_i^n\}, n = \overline{1,9},$$

де S_z – загальна стратегія економічної безпеки; $z = \overline{1,3}$; S_i^1, \dots, S_i^n – функціональні стратегії економічної безпеки; $S_i^1 \in \{S_1^1; S_2^1; S_3^1\}$; $S_i^2 \in \{S_1^2; S_2^2; S_3^2\}$; ...; $S_i^n \in \{S_1^n; S_2^n; S_3^n\}$; $i = \overline{1,3}$.

Функціональні стратегії економічної безпеки охоплюють:

- перелік можливих заходів щодо збереження, підтримання та відновлення фінансово-економічної безпеки, запобігання негативних чинників впливу на складові економічної безпеки;
- перелік чітких дій при виникненні непередбачуваної ситуації щодо забезпечення економічної безпеки;
- перелік конкретних заходів з відновлення діяльності підприємства, налагодження всіх процесів його нормального функціонування після припинення впливу конкретного виду негативних чинників.

- n – кількість загальних цілей економічної безпеки;
- m – кількість локальних цілей економічної безпеки;
- l – кількість функціональних стратегій економічної безпеки

Рис. 10.1. Набір стратегій економічної безпеки підприємства

Критеріями вибору функціональних стратегій економічної безпеки є значення показників безпеки складових економічної безпеки. Правильний вибір функціональних стратегій дозволить виявити потенційні резерви комплексу заходів стосовно забезпечення економічної безпеки підприємства.

Імовірні функціональні стратегії економічної підприємства:

- стратегія збереження фінансової безпеки;
- стратегія підтримання фінансової безпеки;
- стратегія відновлення фінансової безпеки.

10.4. Механізм реалізації стратегії економічної безпеки

Основні причини невдалої реалізації стратегії економічної безпеки:

- невідповідність між обраною стратегією та організацією управління підприємством;
- відсутність оцінки невизначеності та ризиків реалізації обраної стратегії, що призводить до небажання керівниками брати відповідальність за прийняття ризикових рішень;
- нестача ресурсів для ефективного реалізації стратегії;
- неузгодженість обраної стратегії з іншими стратегіями діяльності підприємства;
- відсутність систематичного та безперервного спостереження за процесом реалізації стратегії;
- відсутність спостереження за негативним впливом зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства;
- недостатній рівень кваліфікації управлінського персоналу та відсутність ефективного системи мотивації працівників для успішної реалізації обраної стратегії;
- неефективне управління стратегічними змінами;
- відсутність контролю за реалізацією стратегії та оцінки ефективності цієї реалізації.

Ефективну реалізацію стратегії економічної безпеки забезпечить **механізм реалізації стратегії**. Він надасть можливість підприємству до швидкого та гнучкого реагування на зовнішні та внутрішні негативні зміни.

Мета механізму реалізації стратегії економічної безпеки – забезпечення динамічного процесу прийняття своєчасних управлінських рішень стосовно стратегічних змін відповідно до умов обраної стратегії та швидких змін зовнішнього і внутрішнього середовищ функціонування підприємства.

Побудова механізму реалізації стратегії базується на таких принципах:

- безперервного вдосконалення процесу реалізації стратегії;
- адаптації механізму до релевантних зовнішніх та внутрішніх умов;
- систематичного й регулярного навчання персоналу та використання мотиваційних заходів для забезпечення виконання механізму;
- системності у прийнятті управлінських рішень щодо функціонування механізму;
- відповідності організаційної структури підприємства вимогам механізму реалізації стратегії;

- постійного спостереження за роботою механізму та визначення його ефективності.

Відповідно до мети та принципів побудови **механізм реалізації стратегії економічної безпеки** – це сукупність методів та інструментів, властивих стратегічному управлінню підприємством, які використовують для реалізації функцій механізму в умовах динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування підприємства.

Впровадження механізму реалізації стратегії економічної безпеки здійснюють одночасно з розробленням ресурсного, організаційного, інформаційного та нормативно-правового забезпечення.

Організаційне забезпечення передбачає:

- формування моделі діяльності персоналу в процесі реалізації стратегії та організацію їхнього безперервного навчання;

- забезпечення адаптації працівників до стратегічних змін, що проявляється в усвідомленні необхідності здійснення цих змін та їхньої особистої і колективної значимості;

- формування організаційної структури відповідно до вимог розробленої стратегії, яка сприятиме чіткій координації роботи підприємства.

У рамках **ресурсного забезпечення** розробляють фінансові плани використання коштів на виконання механізму реалізації стратегії і розподіляють ресурси між підрозділами підприємства для ефективного виконання своєї частини стратегічного плану фінансово-економічної безпеки.

Сутність **інформаційного забезпечення** полягає у:

- налаштуванні ефективної інформаційної системи, яка допоможе учасникам прийняття рішень використовувати готові типові рішення;

- розробці інструктивно-методичних матеріалів для персоналу підприємства, необхідних для організації роботи в процесі реалізації стратегії.

Інформаційна система механізму реалізації стратегії економічної безпеки – сукупність технічних, програмних, методичних та інформаційних засобів, спрямованих на підтримку і підвищення ефективності реалізації стратегії.

Нормативно-правове забезпечення покликане розробити ряд нормативних та розпорядчих документів: наказ про початок реалізації стратегії економічної безпеки та організацію цього процесу на підприємстві, положення про окремі підрозділи з урахуванням особливостей реалізації стратегії, положення про преміювання працівників у процесі реалізації стратегії, посадові та робочі інструкції тощо.

Формування та реалізація стратегії економічної безпеки підприємств – частина загального стратегічного управління підприємством, тому стратегію економічної безпеки потрібно узгодити з корпоративною стратегією та функціональними стратегіями економічної безпеки підприємства.

Впроваджувати розроблений механізм реалізації стратегії економічної безпеки в діяльність підприємства необхідно поетапно.

ЕТАП 1. Підготовчий (формування умов для впровадження розробленого механізму реалізації стратегії)

1.1. Перевірка узгодженості стратегії економічної безпеки з іншими стратегіями підприємства.

1.2. Формування організаційної структури та культури відповідно до вимог розробленого механізму.

1.3. Розробка моделі роботи персоналу в процесі реалізації стратегії.

1.4. Проведення опитування персоналу з метою визначення мотиваційних факторів та розробка на основі його результатів системи мотивації персоналу для успішної реалізації стратегії.

1.5. Доведення до відома персоналу вимог до впровадження механізму та проведення корпоративного навчання і тренінгового адаптування.

1.6. Розробка системи збору, обробки, аналізу та зберігання інформації моніторингу впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства.

1.7. Розробка інформаційного забезпечення моніторингу реалізації стратегії та оцінювання його ефективності.

1.8. Розробка інформаційного забезпечення оцінки ризиків реалізації стратегії.

1.9. Розробка планів розподілу ресурсів підприємства в процесі реалізації стратегії.

1.10. Розробка нормативно-розпорядчих документів для впровадження механізму реалізації стратегії.

ЕТАП 2. Виконавчий (безпосереднє впровадження розробленого механізму реалізації стратегії)

2.1. Виконання сукупності дій з реалізації системи оперативних, тактичних і стратегічних планів досягнення довгострокових цілей підприємства щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки.

2.2. Проведення моніторингу впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства.

2.3. Проведення моніторингу реалізації стратегії економічної безпеки.

2.4. Оцінка та нівелювання ризиків у процесі реалізації стратегії економічної безпеки

ЕТАП 3. Заключний

3.1. Оцінка ефективності впровадження механізму реалізації стратегії економічної безпеки.

3.2. Формування висновків про ефективність механізму реалізації стратегії та розробка рекомендацій (за потреби) для його вдосконалення.

Будь-який процес на підприємстві, в тому числі і механізм реалізації стратегії фінансово-економічної безпеки, має бути оцінений з точки зору досягнутого результату. Від загальної ефективності механізму реалізації стратегії фінансово-економічної безпеки та сприятливості зовнішнього і внутрішнього середовищ буде залежати розвиток підприємства у перспективі.

Виділяють такі важливі моменти для оцінки ефективності механізму реалізації стратегії економічної безпеки:

1. Оцінку ефективності механізму реалізації стратегії необхідно здійснювати з чітко визначеною періодичністю.

2. Протягом усього періоду реалізації стратегії необхідно удосконалювати процес оцінки ефективності механізму шляхом використання передових методик з урахуванням змін умов реалізації стратегії економічної безпеки.

3. Розрахунок ефективності механізму потрібно здійснювати на основі ключових показників (зрозумілих для працівників підприємства), які дозволять кількісно виміряти успіхи підприємства в досягненні стратегічних цілей.

4. Здійснювати комплексний аналіз ефективності механізму шляхом порівняння поточних значень із попередніми значеннями, визначення закономірності їхньої зміни, пошук резервів підвищення ефективності механізму.

10.5. Моніторинг реалізації стратегії економічної безпеки підприємства

Один із найважливіших напрямів дій менеджерів у процесі реалізації стратегії економічної безпеки – *моніторинг*, який передбачає:

- моніторинг реалізації стратегії економічної безпеки;
- моніторинг впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства.

Моніторинг реалізації стратегії економічної безпеки – це безперервний процес збору, обробки й аналізу інформації про перебіг реалізації стратегії, аналіз відхилень у реалізації стратегії та їх причин, розроблення програм дій на нівелювання негативних відхилень.

Впровадження на підприємстві **моніторингу реалізації стратегії має базуватися на таких принципах:**

- *наукової обґрунтованості* – всі заходи, передбачені моніторингом, потрібно розробляти на основі сучасних наукових вітчизняних та зарубіжних досліджень;

- *достовірності та об'єктивності інформації* – зібрана інформація має бути достовірною для проведення якісного аналізу відхилень у реалізації стратегії;

- *безперервності* – моніторинг потрібно проводити не епізодично, а безперервно протягом усього періоду реалізації стратегії;

- *конфіденційності* – недопущення розголосу конфіденційної інформації про хід реалізації стратегії економічної безпеки та внесені до цього процесу зміни;

- *ефективності* – отримання позитивного ефекту від впровадження моніторингу, оптимізація витрат на проведення моніторингу;

- *інтегрованості* – моніторинг повинен перебувати у тісній взаємодії з усіма елементами механізму реалізації стратегії;

- *відповідності місії та цілям* – в кінцевому результаті здійснення моніторингу будуть зіставлені результати діяльності підприємства з її цілями та місією.

Завданнями моніторингу реалізації стратегії економічної безпеки підприємства є:

- організація безперервного спостереження за реалізацією стратегії економічної безпеки;

- отримання достовірної та об'єктивної інформації про хід реалізації стратегії;

- надання посадовим особам підприємства та підрозділам управління підприємством інформації, отриманої в процесі здійснення моніторингу;

- виявлення проблем реалізації стратегії та підготовка рекомендацій на подолання негативних тенденцій для стабілізації процесу реалізації стратегії і підтримку позитивних тенденцій для активізації процесу реалізації стратегії;

- аналіз змін у діяльності підприємства в результаті виконання стратегії.

За допомогою моніторингу реалізації стратегії будуть виявлені слабкі місця діяльності підприємства в процесі реалізації стратегії фінансово-економічної безпеки, які спонукають до вдосконалення управління та підвищення ефективності реалізації стратегії.

Проведенню моніторингу реалізації стратегії економічної безпеки передують виконання таких дій:

1. Формування системи показників, які будуть визначатися в процесі моніторингу реалізації стратегії, та встановлення періодичності його проведення.

2. Розробка форми звітності результатів моніторингу реалізації стратегії економічної безпеки.

3. Розробка методик аналізу відхилень у реалізації стратегії економічної безпеки.

Моніторинг реалізації стратегії економічної безпеки доцільно здійснювати за такими показниками – кількісно-якісними характеристиками процесу реалізації стратегії:

- витрати на реалізацію стратегії економічної безпеки – визначає економію або перевитрати щодо процесу реалізації стратегії економічної безпеки;

- термін реалізації стратегії економічної безпеки – дозволяє встановити фактично витрачений час на окремі етапи реалізації стратегії та реалізацію стратегії загалом;

- рівень виконання заходів щодо мотивації діяльності персоналу в процесі реалізації стратегії – визначає, чи повною мірою виконані заходи щодо мотивації персоналу і чи вони ефективні;

- рівень забезпеченості процесу реалізації стратегії ресурсами – характеризує здатність підприємства до ресурсного забезпечення процесу реалізації стратегії;

- повнота та правильність виконання всіх передбачених заходів – показує повноту здійснення запланованих процесом реалізації стратегії заходів та правильність їхнього виконання.

Підприємство як відкрита система перебуває під постійним впливом зовнішнього середовища, яке є одночасно і джерелом необхідних для підприємства ресурсів, і споживачем його продукції, та внутрішнього середовища.

Дестабілізуючий вплив обох середовищ призводить до виникнення негативних наслідків у реалізації стратегії економічної безпеки.

Тому вважаємо за необхідне передбачити в механізмі реалізації стратегії процес моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ діяльності підприємства.

Моніторинг впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ покликаний забезпечити безперервне протягом усього періоду реалізації стратегії спостереження за негативним впливом на процес реалізації стратегії.

Основне завдання моніторингу впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ – прийняття управлінських рішень про знешкодження негативного впливу на процес реалізації стратегії. Прийняття таких управлінських рішень базуються на попередній оцінці їхнього негативного впливу.

Аналіз впливу зовнішнього і внутрішнього середовищ на процес реалізації стратегії економічної безпеки здійснюється експертами підприємства. В процесі опитування експерти присвоюють кожному чиннику бальне значення рівня впливу на процес реалізації стратегії: «0» – вплив чинника відсутній; «1-4» – чинник справляє незначний вплив; «5-7» – середній вплив; «8-10» – сильний вплив. На основі результатів опитування визначається середнє бальне значення за кожним чинником та здійснюється статистична обробка результатів: оцінка узгодженості думок як всієї групи експертів на основі коефіцієнта конкордації, так і для пари експертів за допомогою коефіцієнта парної рангової кореляції.

Здійснюючи моніторинг впливу чинників на процес реалізації стратегії, необхідно формувати базу даних на основі проведеного спостереження та системного аналізу, яку треба використовувати для порівняння результатів за різні періоди, що дозволить виявити тенденції і закономірності негативного впливу чинників. Це дасть можливість прогнозувати, які саме чинники в майбутньому здійснюватимуть негативний вплив, та на основі цих прогнозів розробляти заходи щодо його зменшення.

10.6. Безперервне навчання персоналу в процесі реалізації стратегії економічної безпеки

Важливим напрямом дій у процесі реалізації стратегії економічної безпеки є **безперервне навчання персоналу** за попередньо затвердженими на підприємстві програмами і графіком.

Основні завдання безперервного навчання персоналу в процесі реалізації стратегії економічної безпеки:

- сприяння ефективному виконанню поставлених завдань для досягнення запланованих стратегічних цілей;
- оволодіння методами реагування на проблемні ситуації в процесі реалізації стратегії;
- сприяння розвитку творчого потенціалу кожного працівника;
- налагодження лояльних взаємин між працівниками підприємства, що сприятиме їхній злагодженій роботі в процесі реалізації стратегії;
- створення умов для обміну досвідом між працівниками різних підрозділів підприємства;
- створення команди, здатної реалізувати обрану стратегію.

Навчання персоналу в процесі реалізації стратегії економічної безпеки включає такі етапи:

Етап 1 «Оглядовий» – передбачає:

- ознайомлення працівників з обраною стратегією;
- роз'яснення системи показників стратегічних цілей;
- встановлення рівня готовності персоналу до реалізації стратегії;
- визначення місця та ролі кожного працівника в процесі реалізації стратегії.

Етап 2 «Оперативний» – спрямований на надання допомоги кожному працівнику стосовно виконання обов'язків у процесі реалізації стратегії та вирішенні проблемних ситуацій як в окремих підрозділах підприємства, так і підприємства загалом.

Етап 3 «Кінцевий» – виявляють причини, які вплинули на невиконання чи неналежне виконання запланованих завдань окремими підрозділами та працівниками за звітний період, аналізують наслідки невиконання запланованих завдань та їхній вплив на процес реалізації стратегії економічної безпеки підприємства.

Запровадження на підприємствах безперервної системи навчання персоналу сприятиме формуванню команди персоналу відповідно до потреб стратегії, дозволить швидше та якісніше вирішувати проблемні ситуації в процесі реалізації стратегії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенько М. М. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства : підручник. Київ : В-во Ліра-К, 2021. 560 с.
2. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.09, 21.04.02. Київ, 2013. 35 с.
3. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства : монографія. Київ : КНЕУ, 2012. 305 с.
4. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання як об'єкт наукових досліджень. *Зб. наук. праць «Управління проектами та розвиток виробництва»* : Луганськ: Вид. СХУ імені В. Даля, 2011. № 1(37). С. 142–150.
5. Ліпич Л. Г., Хілуха О. А., Кушнір М. А., Скорук О. В. Стратегія управління безпекою підприємства в контексті галузевих загроз. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. Том 4 №16. С. 41–49.
6. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А. М. Штангрета. Львів : Укр. акад. друкарства, 2017. 276 с.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 20.08.2021).
8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 20.08.2021).
9. Штангрет А. М., Караїм М. М. Обліково-аналітичне забезпечення як основа прийняття рішень суб'єктами безпеки підприємств. *Електронний науково-практичний журнал «Східна Європа: Економіка, бізнес та управління»*. 2017 № 2(07). С. 167–170. URL : <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/index.php/vipusk-2-2017> (дата звернення: 02.09.2021).
10. Штангрет А. М. Процес здійснення обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства. *Наукові записки Української академії друкарства. Серія : Економічні науки*. 2015. №2. С. 15–22.
11. Lipysh L., Skoruk O. Providing financial and economic security of the enterprise in the conditions of development of the digital economy. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. № 3. С. 106–113.
12. Skoruk O. Cechy systemu zarządzania bezpieczeństwem informacji w przedsiębiorstwie. Соціально-компетентне управління корпораціями в умовах поведінкової економіки : матеріали Міжн. наук.-практ. конф. присв. 25 річниці створення СХУ імені Лесі Українки (Луцьк, 28 листопада 2018 р.) / відп. ред. О. М. Полінкевич, Л. В. Шостак. Луцьк, 2018. С. 437–439.

13. Economic Security: Neglected Dimension of Security / Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. – Defense University, Washington, D. C. 2011. 130 p.

14. Leveson I. Economic Security: A Guide for an Age of Insecurity / Universe. 2011. 654 p.

Навчальне видання

Скорук Олена Володимирівна

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА**

Конспект лекцій

Друкується в авторській редакції

Підп. до друку __. __. 2021. Формат 60x84/16. Папір офс.
Гарн. Таймс New Roman. Ум. друк. арк. 3,15
Тираж 50 прим.